

Чарлз Діккенс

■

ПРИГОДИ
ОЛІВЕРА ТВІСТА

Бібліотека світової літератури

Чарлз Діккенс

Пригоди Олівера Твіста

«Фолио»

1838

ББК 84(4ВЕЛ)

Діккенс Ч.

Пригоди Олівера Твіста / Ч. Діккенс — «Фолио»,
1838 — (Бібліотека світової літератури)

ISBN 978-966-03-5103-5

«Пригоди Олівера Твіста» – роман видатного англійського письменника, класика світової літератури Чарлза Діккенса (1812–1870). Це хвилююча історія сироти, що опинився у нетрях Лондона. Хлопчик зазнав злиднів і безправ'я, знущання і самотності, та жодного разу не поступився почуттям власної гідності. І жорстока доля відступила перед його щирим прагненням чесного життя. Олівер, завдяки спадщині, що від нього приховували, стає заможним юним джентльменом і знаходить щастя, «яке тільки можливе у цьому повному мінливості світі».

ББК 84(4ВЕЛ)

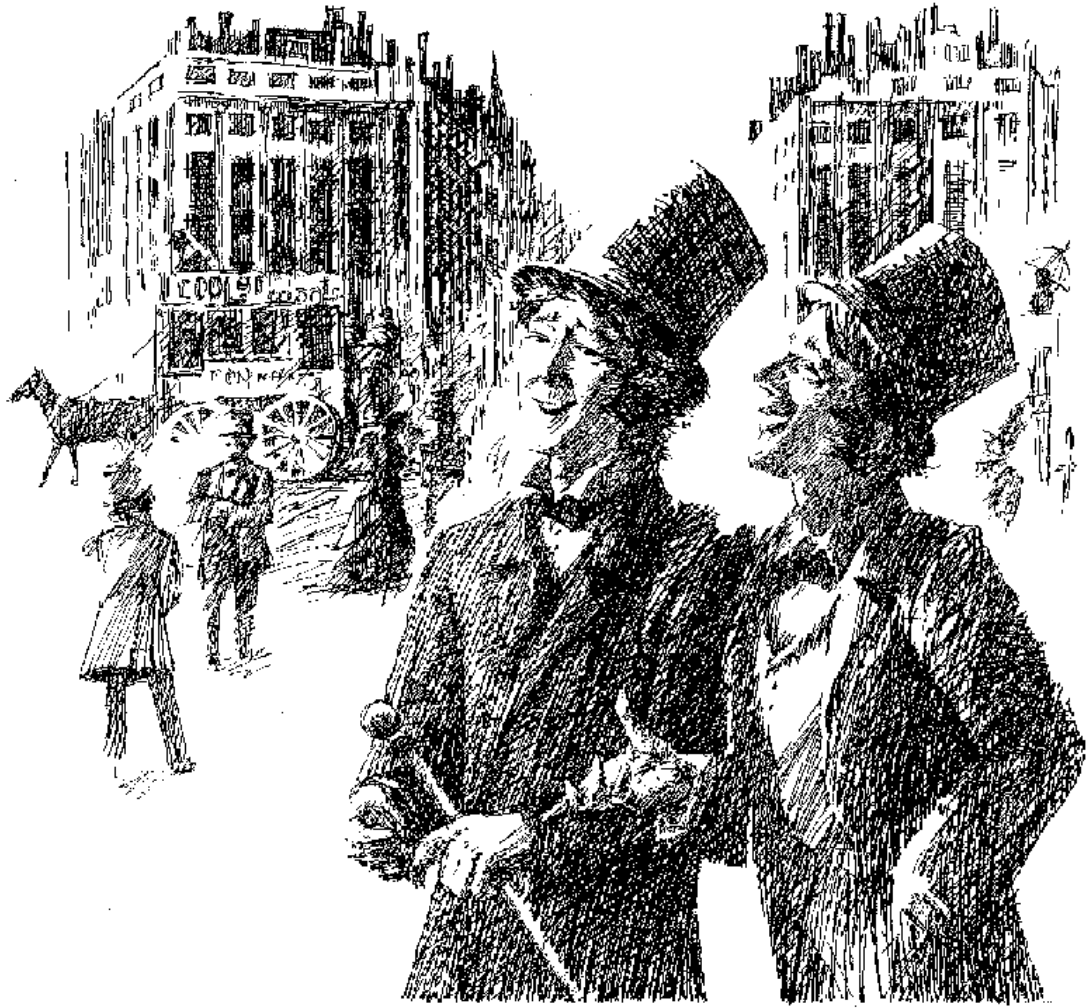
ISBN 978-966-03-5103-5

© Діккенс Ч., 1838

© Фолио, 1838

Содержание

Роман про дитину та інші проблеми дорослого світу	6
Розділ I	16
Розділ II	19
Розділ III	26
Розділ IV	31
Розділ V	35
Розділ VI	41
Розділ VII	44
Розділ VIII	48
Розділ IX	53
Розділ X	57
Розділ XI	60
Розділ XII	65
Розділ XIII	70
Кінець ознакомительного фрагмента.	71

Чарлз Діккенс Пригоди Олівера Твіста

© Н. Д. Білик, передмова та примітки, 2012
© В. М. Карасик, художнє оформлення, 2016
© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2001

Роман про дитину та інші проблеми дорослого світу

Чарлз Діккенс є не тільки найвідомішим письменником англійської літератури XIX століття, але й найхарактернішим для неї. Його романістика вийшла з художньої традиції, яка сформувалась у попередньому XVIII ст., з її типово національним колоритом. Цей колорит був породжений особливостями суспільного устрою й культурних традицій Англії і не меншою мірою англійським національним характером. Цими соціокультурними чинниками зумовлена надзвичайно розвинута побутоописовість та звичаєописовість його романів, уміння створювати рельєфні характери на побутових деталях і подробицях поведінки персонажів. Виразно виявляється у нього також схильність англійців усе оцінювати переважно з морально-етичної точки зору. А ось здатність у всьому знаходити комічний чи гумористичний зміст й подавати життя у відповідному освітленні відбиває специфіку національного характеру з його специфічним «англійським гумором». «Діккенс комфортно розмістився в англійській традиції, домашньому влаштувався в її чотирьох стінах... У його душі митець добре ладнав з англійцем...» – писав про Діккенса Стефан Цвейг. Тут треба уточнити, що австрійський письменник XX ст. мав на увазі не тільки й не стільки англійську художню традицію взагалі, скільки художню і соціоморальну традицію певної епохи – епохи вікторіанства (названої так за ім'ям королеви Вікторії, яка правила з 1837-го по 1901 р.). Саме Діккенс став тим письменником, який найбільш повно відбив ранньовікторіанську епоху, її моральні цінності та устої, побут та звичаї, ментальність і суспільну психологію.

Слід зазначити, що, попри свою відому стриманість, у романістиці англійці емоційніші за своїх європейських сусідів, вони не схильні до чіткого аналітизму й до «наукового» підходу до людей і життя у цілому, притаманного французькому реалістичному роману. Не в останню чергу саме завдяки цьому романи англійців виглядають «людянішими», «теплішими», емоційно ближчими читачеві, що дозволяє їм не втрачати популярності й досі. Про майже безмежну владу Діккенса над читачами образно й проникливо сказала Вірджинія Вулф, знаменита англійська романістка, в словах якої неприйняття Діккенса, характерне для модерністів, поєднується з щирим захватом: «...Допоки ми перебуваємо під його чаром, цей великий геній примушує нас бачити світ, як він того воліє. Ми... забуваємо, що могли захоплюватися самотністю, з інтересом спостерігати за складним життям душі наших друзів, насолоджуватись красою природи. А залишаються у пам'яті лише дивацтва, схвилюваність, гумор і причуди людських характерів; запахи, присмак і кіптява Лондона; неймовірні збіги, які стикають страшенно віддалені один від одного життя...»

Ми звикли пов'язувати творчість Діккенса з реалізмом, і її реалістичний складник справді не можна ігнорувати. Але Діккенсів реалізм не є реалізмом, який передає життя, за відомим визначенням, «у формах самого життя». В індивідуальному стилі Діккенса органічно поєднуються реалістичні й романтичні, побутові й фольклорно-міфологічні елементи. Діккенс сам підшукував ілюстраторів, їх було двоє, Фіз (Геблот Найт Браун) і Джордж Крукшенк, із них другий ілюстрував «Олівера Твіста»; з їхніми ілюстраціями виходило зібрання творів Діккенса російською мовою у 50—60-ті рр. минулого століття. Їхні ілюстрації бентежать, сприймаються не одразу – і відкривають те, що не одразу видно при читанні роману: акцентуованість персонажів і гротескність художнього світу Діккенса.

Та є ще одна обставина, яка зумовила винятковість місця і ролі Діккенса в англійській і європейській літературі: він був першим «дорослим» письменником, який перетворив тему дитини і дитинства на одну з основних тем своєї творчості. У «дорослій» літературі діти до Діккенса майже не з'являлись, а з'явившись, надовго «не затримувались» – бо виростали. Передусім це стосується популярних у XVIII ст. романів-життєписів (таких як «Том Джонс» Філдінга чи «Родерік Рендом» і «Перегрін Пікль» Смоллетта), де відтворювалося життя про-

тагоніста від народження до певного етапу зрілості. Виняток становить хіба що «Сповідь» Ж. Ж. Руссо з докладним відтворенням власного дитинства письменника, і не тільки подій, а й почуттів, емоційних і ментальних станів, фактів, які впливали на процес формування особистості. Проте твір Руссо не є романом у повному значенні цього слова, до того ж Діккенс, загалом, йшов іншим шляхом, тим, що торували вже згадувані англійські письменники. Та з Руссо його зближує те, що тією чи іншою мірою будівельним матеріалом для його творів про дітей були спогади про власне дитинство.

На шляху розробки дитячої теми у Діккенса є свої віхи. Першим етапним твором був «Олівер Твіст», ним відкривається ціла серія романів, написаних за його моделлю: «Життя і пригоди Ніколаса Ніклбі», «Крамниця старожитностей», «Життя і пригоди Мартіна Чезлвіта». Діти у цих творах зображені переважно іззовні. Діккенс не стільки розкриває специфічний дитячий світ, скільки соціум через його ставлення до дитини. Вразливість дитини робить її «зручним» персонажем для Діккенса, таким, що здатний пробудити потужний емоційний відгук читачів. Центральні герої названих творів загалом багато в чому ще залишаються «маленькими дорослими», причому ідеалізованими. Вони вступають у життя з готовими моральними приписами й завжди опиняються на висоті їхніх вимог.

До геніальних прозрінь щодо сутності дитинства Діккенс ішов поступово, а твором, в якому вони втілились повною мірою, став «Девід Копперфілд». Він і є наступною важливою віхою у розробці теми дитинства. Це перший твір, який зображав дитину в усій своєрідності її внутрішнього світу. На відміну від юних героїв попередніх романів, Девід пізнає світ, а не вступає у нього з готовими знаннями, по-дитячому реагує на нього. «Це справжнє чудо психологічної прози, у літературі і до сьогоднішнього дня немає кращого зображення дитинства... Якоюсь гранню душі Діккенс залишився у своєму дитинстві. І в цьому криється секрет його життєдайної сили», – писав Дж. Б. Прістлі про цей твір. Знахідки і відкриття «Копперфілда» Діккенс розвиватиме у романі «Великі сподівання», не дарма А. Свінберн, молодший сучасник Діккенса, поет, драматург і критик, назвав ці два твори «великими шедеврами-близнюками», віддаючи перевагу останньому. І це не дивно: їх розділяє десять років, за які, безсумнівно, зросли і життєвий досвід, і художня майстерність Діккенса. В обох романах наявний автобіографічний елемент, але «Великі сподівання» вільні від наміру розповісти про власне життя письменника, мають більш узагальнюючий зміст.

Діккенс майже ніколи не зображав щасливе дитинство. Виняток становить раннє дитинство Девіда Копперфілда, треба думати, через надзвичайну особистісну близькість цього персонажа до автора. Але ідилічна пора Девідового дитинства рано закінчується, і їй на зміну приходять пора тяжких випробувань. У своїй більшості Діккенсові історії про дітей – це ланцюг поневірянь маленьких страждальців у жорстокому, байдужому, а то й ворожому їм світі. Герої-діти Діккенса практично завжди сироти або напівсироти (Копперфілд, Поль Домбі), а якщо вони перебувають на утриманні родичів, то їхні опікуни або нездатні виконувати цю роль (дідусь маленької Нелл з «Крамниці старожитностей»), або не дуже охочі до неї (сестра Піпа з «Великих сподівань»).

Виходячи з такої моделі зображення дитинства, можна було б зробити висновок, що у самого Діккенса воно було сирітським чи, принаймні, нещасливим. Але це не так. Він був старшим сином і другою дитиною у великій родині, що належала до низів середнього класу (усього в родині Діккенсів народилось восьмеро дітей, двоє з них рано померли). Його батько служив дрібним чиновником в Адміралтействі (так до 1964 р. називалося військово-морське відомство Великої Британії). Походження Джона Діккенса було цілком демократичним: дідусь і бабуся по батьківській лінії були лакеєм і покоївкою, що дослужилися до посад дворецького та економки. Мати Діккенса мала дещо вищий суспільний статус: вона походила з родини чиновників, які постійно допомагали Діккенсам у працевлаштуванні. До дев'яти років його життя було звичайним життям хлопчика з благополучної буржуазної родини, а за його власними спо-

гадами – «щасливим сновидінням, яке запам'яталося на все життя». Кумиром його дитинства був батько, «людина-свято»: веселий і легковажний, він багато часу приділяв розвагам: прогулянкам, постановкам домашніх спектаклів, відвідуванню театрів тощо, до яких залучав і старшого сина. Та була у нього й істотна вада: як містер Мікобер з «Девіда Копперфілда» (у цьому герої всі легко пізнали батька письменника), він більше витрачав, ніж заробляв. До того ж, за словами Діккенсового біографа Х. Пірсона, «пристрастя до анекдотів поєднувалось у ньому з ще більшим пристрастям до джину і віскі». Освітою майбутнього письменника займалася мати, та за домашніми клопатами для цього у неї залишалось небагато часу. Коли Чарлзу виповнилося 8 років, він пішов до школи, проте довго там навчатися йому не судилося.

Марнотратство батька призвело родину до катастрофи: Діккенси опинилися у борговій в'язниці Маршалсі (пізніше вона буде докладно зображена Діккенсом у романі «Маленька Доріт»). Боргові тюрми існували до 1864 року, до них міг потрапити будь-хто, навіть через незначний борг, і залишатися там роками – все залежало від волі кредитора; разом з годовальником за певну плату там мала змогу проживати і сім'я. Мати письменника з молодшими дітьми перебралася до в'язниці, виняток був зроблений лише для Чарлза, якому виповнилося 11 років: його відправили працювати на фабрику вакси. Там він у брудному, наповненому павуками і мишами складі з ранку до ночі запаковував склянки з готовою продукцією; злочинський притон старого Феджіна з «Олівера Твіста» – те саме складське приміщення. Таке життя тривало десь із півроку, але залишило глибокий і болісний слід в душі письменника. Розуміння того, яким може бути самотнім і беззахисним дитинство, безперечно, базується на досвіді цього періоду. Він так і не зміг вибачити матері того, що вона змусила його піти із школи і як звичайного простолюдина займатися брудною працею. Тоді він добре познайомився з Лондоном, бо весь вільний час присвячував самотнім прогулянкам містом. Познайомився він і з лондонським простолюдом, але зближення з ним уникав. Тут, у Лондоні, відбувається дія більшості його творів, недарма він відомий як письменник-урбаніст. Вчасно отримана батьком спадщина визволила Діккенсів з боргової ями. Майбутній письменник поновив навчання, однак його шкільна наука була нетривалою, і йому в дорослому віці довелося надолжувати освіту. Основними «університетами» Діккенсового дитинства були книги – Дефо, Смоллетта, Філдінга, інших англійських романістів XVIII ст., а також «Дон Кіхот» Сервантеса.

Діккенс рано став дорослим – до цього його змусило життя. У 15 років Діккенс полишає школу й невдовзі знаходить роботу репортера, яка дає йому багато матеріалу для майбутньої творчості. На цей час припадає початок його письменницької діяльності. Перші оповідання за підписом Боз (жартівливе ім'я його молодшого брата, яке надовго закріпилося за письменником) з'явилися в періодиці у 1833 р., а у 1836-му вийшла його перша книга «Нариси Боза», яка увібрала нариси й оповідання, написані впродовж 1833–1835 рр. Водночас він самостійно поповнює освіту у Британському музеї і бере уроки акторської майстерності, готуючись до професійної сцени, але випадкова хвороба зірвала його плани. Можливо, Англія втратила тоді великого актора, зате придбала геніального письменника. Та театр так і залишився захопленням Діккенса на все життя, за словами його друга, відомого актора Макріді, Діккенс був «найбільшим англійським актором-любителем». Сповна акторську жилку Діккенсу вдалося реалізувати лише в останнє десятиліття свого життя у художньому читанні власних творів. За свідченням очевидців, Діккенсові художні читання перетворювалися на справжній театр одного актора. Він перевтілювався у кожного персонажа, про якого читав. Змінювалися його голос, обличчя, вся зовнішність. Під час його виступів у залах яблуку ніде було впасти. Захоплення глядачів було безмежним, його завжди вітали оваціями й подовгу не відпускали зі сцени, а Діккенс повертався й читав нові й нові уривки. І навіть помер Чарлз Діккенс майже на сцені, невдовзі після чергового читання, під час якого, відчувши себе зле, подякував публіці за її багаторічну любов до нього й попрощався з нею.

Успіх до Діккенса прийшов, коли йому ще не виповнилося 25 років, і не полишав його до кінця життя. Справжнім тріумфом став вихід у світ його першого роману «Посмертні записки Піквікського клубу» (1836–1837), за яким не забарився і фінансовий злет. Та не слід при цьому забувати про титанічну працю, наслідком якої був цей винятковий успіх. За майже чотири десятиліття його літературної діяльності на світ з'явилося 15 романів, ряд оповідань, кілька нарисових книг, виходили з-під його пера і п'єси. Та й цим літературна діяльність Діккенса не обмежувалася: він багато уваги приділяв редакторській справі й видавав у різний час два літературно-художні журнали – «Домашнє читання» й «Цілий рік», де, крім його власних, публікувалися твори В. Коллінза, Е. Г. Булвер-Літтона та інших відомих і маловідомих авторів.

Сам Діккенс створив велику родину: мав десятох дітей, з ними жила й незаміжня сестра дружини. Наскільки Діккенс досяг щастя у шлюбі – питання непросте, адже біографи зазначають суттєві розбіжності у характері, темпераменті й інтересах між Діккенсом та його дружиною Кейт, з якою він розлучився після майже двох десятиліть подружнього життя. Та своїм дітям він намагався дати тепло й увагу, якими вважав себе обійденим на певному етапі свого дитинства.

Роман «Олівер Твіст» з'явився одразу після вже згаданого «Піквікського клубу», саме тоді, коли Діккенс насолоджувався першими плодами своєї слави. Його перший роман був досить типовою «комічною епопеєю», структурованою у звичній для англійської романістики XVIII ст. формі роману «великої дороги». Група «півкікстів» – чотирьох звичайних англійців, які у специфічному освітленні комічних епопей виглядають «диваками», мандрує дорогами «старої доброї Англії», переживаючи різні пригоди, часом драматичні, але незмінно зі щасливим фіналом. Після «Піквіка» за ним міцно закріпилася репутація «комічного письменника», тому від Діккенса чекали нового «комічного роману», але він запропонував публіці дещо нове і незвичне.

«Олівер Твіст» – перший соціальний роман Діккенса. У ньому рідко лунає веселий безтурботний сміх, який визначав емоційну тональність піквікіани. Тут письменник не тільки звертається до більш серйозних проблем, він їм дає суттєво інше трактування, в якому крізь комізм ситуацій просвічує драматизм життя. Порівняно з «Піквіком», гумор у ньому переважно іншої тональності: основним проявом комічного стає іронія, яка нерідко переростає в сарказм, а часом і в сатиру. У цьому романі Діккенс звертається до життя міського дна, його найнижчих верств: безпритульних, що їх утримує на свої кошти парафія, і злочинців.

Як значилося в авторській передмові, задум «Олівера Твіста» склався під впливом популярного у той час «ньюгейтського роману» (Ньюгейт – лондонська в'язниця для кримінальних злочинців), зокрема романів Е. Г. Булвер-Літтона. Діккенса обурювало, що життя злочинців автори кримінальних романів зображали у «рожевих» тонах, так, що пересічний читач міг би й позаздрити красивому й безтурботному існуванню «джентльменів великої дороги». «Але одне із завдань цієї книги, – писав він, – показати сувору правду... зобразити реальних членів однієї злочинної шайки, намалювати їх в усій їхній потворності, з усією їхньою огидністю. Показати їхнє убоге, злиденне життя, показати їх такими, якими вони є насправді, – завжди крадуться вони, охоплені тривогою, всюди маячить перед ними велика чорна страшна шибениця». Треба сказати, що подібна настанова не втрачає своєї актуальності й досі, адже романтичний ореол довкола злочинного світу не тільки не зник зі сторінок книжок, але й поширився на кіно і телеекрани, де отримав нові можливості впливу на формування етичних стандартів суспільства.

В умовах вікторіанської Англії з її пуританською мораллю виконати цю настанову було не так уже й легко. З точки зору суспільно-історичної, вікторіанство було періодом найвищого злету англійського середнього класу, який і був основним носієм соціоморального комплексу вікторіанства. У його межах остаточно оформилися поняття «джентльмен» та «леді» з відповідними рисами поведінки і мислення, певний кодекс честі і благопристойності. Ним була

породжена дуже стійка вікторіанська суспільна мораль, яка накладала своєрідні «табу» на все, що вона визнавала «грубим» чи «непристойним», й вироблена своєрідна евфемістична мова, яка накидала маску вуаль на все, що могло хоч якось зачепити «почуття» добре вихованої людини. Дж. Фаулз, англійський письменник другої половини ХХ ст., у своєму «вікторіанському» романі «Жінка французького лейтенанта» так передав цю настанову: треба писати так, щоб, читаючи твір, не червоніла навіть молоденька дівчина. Звичайно, це накладало суттєві обмеження на романістів і певною мірою визначило своєрідність англійського роману ХІХ ст. Діккенс по змозі дотримувався цих приписів і писав твори, придатні для «сімейного читання», що було улюбленою розвагою англійців того часу. Проте в «Олівері Твісті», вихід якого збігається з вступом королеви Вікторії на престол, диктат «моральних табу» ще не був особливо відчутний. У ньому ще багато від розкутості й повнокровності, навіть певної натуралістичності творів його прямих літературних попередників – Генрі Філдінга і Тобайаса Смоллетта, які перебували поза пуританською традицією в англійській літературі ХVІІІ ст.

Вплив романістів середини ХVІІІ ст. відчувається у зверненні до жанру роману-життєпису, поєднаного з романом великої дороги, у досить вільній композиції та великій ролі автора, який усе коментує й зводить до купи розрізнені епізоди і сцени твору. Про ці впливи можна говорити ще і ще, та доречним буде й таке спостереження: у своїй «позитивній» програмі Діккенс виявляє близькість передусім до Філдінга, який над усе цінував добре серце й наділяв ним своїх протагоністів, а в зображенні «світу зла» демонструє тісніший зв'язок зі Смоллеттом, який доволі скептично ставився до людської природи й передавав це ставлення у своїх знаменитих гротесках. Водночас в «Олівері Твісті» викристалізувалась і власна оповідна манера Діккенса, що проявилася в емоційній насиченості й авторських апеляціях до читачів, у надмірі сентиментальності, від чого з часом Діккенс звільниться, й у своєрідному способі підносити неприємні істини, про який дотепно сказала одна з англійських дослідниць його творчості: «Коли він має запропонувати пігулку, він приправляє її спеціями і цукром».

Соціоморальний зміст роману не вичерпується розвінчанням «злочинної романтики». У 1834 р. в Англії вийшов «закон про бідних», згідно із цим законом безробітним і безпритульним надавалася можливість існування у спеціальних притулках (англ. workhouses), проте на умовах, далеких від людяності. Особливе обурення викликало те, що в цих закладах розлучали сім'ї – дітей і батьків, чоловіків і жінок. Діккенс не зміг пройти повз цю проблему, і хай зображенню притулку відведено порівняно небагато місця на сторінках роману, саме вони глибоко закарбовуються у пам'яті читачів. З появою «Олівера Твіста» за Діккенсом міцно закріпилася репутація захисника знедолених, яку він підтверджував кожним своїм наступним твором.

В «Олівері Твісті» письменник ще далекий від того, щоб витворити модель роману, котра виявить взаємопов'язаність усіх верств соціуму і вкаже на джерело суспільних негараздів, про які у ньому йдеться. Така модель з'явиться на етапі творчої зрілості Діккенса й домінуватиме у соціальних романах кінця 40—50-х рр. – «Домбі і син» (1848), «Холодному домі» (1852–1853), «Тяжких часах» (1854) і «Маленькій Доріт» (1855–1857). Вони матимуть складнішу композицію, з кількома рівноцінними сюжетними лініями, однією з них може бути й історія дитини (як у «Домбі і сині»). Роль композиційного центру гратиме певна суспільна інституція чи установа, з якою пов'язані долі усіх героїв. Результати впливу цих установ на приватне життя героїв, індивідуальну й суспільну мораль і буде основним об'єктом зображення Діккенса, і, звичайно, зображення критичного. Патетично, з полемічним запалом й не без риторики Діккенс говорить про становище бідарів, усіх тих, хто помирає з голоду. Проте його звинувачення не мають певного адресата: в усьому винні «вони» – ті, хто мав писати закони, які б насправді допомагали нужденним, хто міг би поширювати на них свою добродійність, – словом, суспільні верхи. Суспільні інституції, з якими стикається у своїх поневіряннях Олівер, уособлені представниками їхніх «низових» ланок. Із зростанням статусу осіб у суспільній ієрархії їхні обриси стають усе менш індивідуалізованими, аж до втрати імені, як «джентльмена у білому

жилеті», члена Парафіяльної Ради; це відбиває позицію, з якої ми дивимось на них, – дитини з притулку для бідних. Як правило, вони позбавлені співчуття (місіс Менн, місіс Корней, містер Бембль, той самий пан у білому жилеті та багато інших) й лише зрідка здатні на проблеск людяності, як суддя, що відмовився віддати Олівера у навчання до сажотруса. «Холодні, жорстокі люди» – саме вони несуть відповідальність за соціальне зло у цьому ранньому творі Діккенса. Символіка притулку – зображення доброго самарянина, який допомагає нещасному пограбованому подорожньому, – у зображенні Діккенса виглядає наругою над християнською ідеєю, закладеною у цій біблійній історії.

Неправомірним є досить поширене твердження, що носіями кращих душевних і моральних якостей у творах Діккенса є бідняки, гірших – багатії. Неважко помітити, що все набагато складніше: добро і зло криються у природі людей різного суспільного статусу. Найзлиденніші, найзнедоленіші створіння – напівмертві старі з притулку, і ті проявляють тваринний егоїзм і нездатність до співчуття. Більше того, саме буржуа, такі як містер Броунлоу, в усіх ранніх романах письменника, а нерідко і в зрілих, виступають «благодійниками», чиї «добрі» гроші рятують нещасних героїв від злиднів і принижень. Моральні опозиції, закладені в романі, мають інший вигляд і знаходять втілення на інших змістових рівнях твору.

Жанрова природа «Олівера Твіста» досить складна. Її своєрідність передусім визначає взаємодія двох моделей роману XVIII ст.: соціально-побутового, яким він склався в англійському реалізмі середини віку, і готичного, який існував у передромантизмі і романтизмі. Вони настільки відмінні, що в англійському літературознавстві підпадають під різні термінологічні визначення – «novel» і «romance». Відомий тлумачний словник англійської мови Вебстера засвідчує цю різницю так: «В «romance» йдеться про героїчне, чудове, таємниче і надприродне, тоді як «novel» розповідає тільки про достовірне». Незважаючи на вказані принципові відмінності, ці дві лінії витворюють єдність, яка відповідає світобаченню Діккенса і його письменницьким потребам на даному етапі. Можливості, закладені у цьому сплаві, він розвиватиме і в подальшій своїй творчості. Кожна з названих жанрових моделей має свої традиції зображення і потрактування життя, зокрема зла у людині й суспільстві. Просвітницький соціально-побутовий роман-життєпис, й особливо Філдінгів «Том Джонс», від якого найбільше відштовхувався Діккенс при написанні «Олівера Твіста», відповідальність за життєві негаразди волів покласти на зовнішні щодо людини фактори. Готичний вбачав у злі явище метафізичне, тобто закладене у самій природі речей. Значну роль в «Олівері Твісті» відіграє й ідилічно-утопічний струмінь, про який мова йтиме далі.

Соціально-побутовий пласт роману розкриває себе у зображенні звичаїв і побуту, у визначенні соціальних ролей персонажів і залежності їх поведінки і мислення від суспільного статусу тощо. Включає він і звичаєписові замальовки, виконані у стилі Гогарта, англійського художника XVIII ст., якого Діккенс у передмові до роману називає чи не єдиним митцем, що зумів правдиво зобразити неприглядну дійсність (сцена смерті дружини бідняка, пригощання слуг Шарлотти і Ноя у вітальні трунаря за відсутності господарів, чаювання парафіяльного сторожа містера Бембля у кімнаті місіс Корней, доглядачки у притулку, суд над Олівером Твістом тощо).

З «Олівера Твіста» починається Діккенс як письменник-урбаніст (у «Піквікському клубі» герої мандрували переважно сільською Англією). Тут починає складатися образ Лондона, влучно охарактеризований Х. Пірсоном: «Про Лондон Діккенс думають і говорять так, ніби він є його творцем і ніби справжня назва міста – Діккенс-таун». Письменник ніколи не зображатиме «парадний» бік міста, та в «Олівері Твісті» воно постає у своєму найнепривабливішому вигляді: криві вулички, стічні канами, занедбані будинки. Та своєрідна зрощеність Діккенса з Лондоном проривається у романі відкриттям поезії цього міста, яку він знаходить якраз у його неестетичності й буденності. Показовим у цьому плані є епізод, де злодії раннього ранку тягнуть малого Олівера «на справу» через усе місто. Перед очима наляканої й утомленої

дитини розгортаються картини Лондона, який прокидається. Але це вже не просто звичаєписові замальовки, це калейдоскоп стислих, лапідарно відтворених сцен, зміст яких відповідає характеру певного району міста. У їхньому чергуванні присутній певний ритм, який відтворює ритм життя міста, його дихання. Ця картина конкретизована й водночас узагальнена, є в ній і щось містеріальне: ніби духи проносять героя над містом, розкриваючи йому різні його прояви. Та часом Лондон уподібнюється до місця дії готичних романів, і тоді напівзруйновані будівлі нагадують нам готичні руїни, лабіринти вулиць – замкові лабіринти, річковий вир – потаємні кам'яні колодязі, що чатують на жертву. Виразні «готичні» алюзії виявляє й будинок на острові Джекоба – занедбаний, з ровом, який оточує його, він постає як замок, що прихистив зло.

Загалом «готичний» струмінь в «Олівері Твісті» є доволі потужним. Він виявляє себе у характерному «нічному» часопросторі, у таємниці народження головного героя й мотиві помсти, в образах «пекельних» злочинців тощо. Звичайно, звернення до інструментарію готичного роману є даниною традиції зображення злочинців у тогочасній літературі, але не тільки: служить він також цілям оприявлення метафізичного зла. Та водночас готичний елемент допомагає нам побачити «іншого», менш звичного Діккенса, сентиментальність якого є скоріше даниною смакам публіки, «вуаллю, накинутою на погляд, що усюди проникає, і без якої він пронизував би до кісток», – як писала вже згадувана В. Вулф.

Взаємодія двох жанрово-стильових струменів – готичного і соціально-побутового – цікаво проявляється в образах двох лиходіїв роману – Монкса і Феджіна. Монкс за походженням джентльмен (та не за поведінкою і почуттями), Феджін – укривач краденого, його єврейське походження ще більше поглиблює прірву між ними. Але причетність до злочину їх урівнює. Саркастичний коментар Діккенса з іншого приводу можна прикласти і до даної ситуації: «Який багатий матеріал для філософа: він свідчить... наскільки однаковими шляхами йде розвиток милих властивостей у найшляхетнішого лорда й найбридкішого жебрака». Феджін з'являється перед нами як фігура суто побутового плану, причому стилістично знижена. В його образі виразно проступають риси театральних скнар, що стає відчутним у побаченій Олівером сцені перевірки захованих коштовностей, особливо ж євреїв-лихварів Шекспіра («Венеціанський купець») і Марло («Мальтійський єврей»). Та поволі цей образ «демонізується», роль Феджіна все більше нагадує роль «збирача душ», які він краде у безвинних дітей, залучаючи їх до злих справ. Її наприкінці роману озвучує Сайкс, вигукуючи до нього: «Диявол!». І чи не Феджін винний у тому, що Сайксові бракує душі, чи не він її у нього поцупив, як намагався це зробити з іншими своїми «вихованцями»? Монкс, навпаки, з'являється в ореолі «пекельного» злочинця з готичного роману, що засвідчує і його зовнішність, і його пристрасність, і таємничість. Та у той час, як по ходу оповіді постать Феджіна розростається до демонічних розмірів, до втілення метафізичного зла й ступає на територію «готики», Монкс здригається, втрачає свою «демонічність» і перетворюється на досить жалюгідного молодика, жадібного і злостивого, заздрісного і підлого. Мотивація його дивної поведінки виявляється прагматичною: загарбати увесь спадок батька й морально знищити свого зведеного брата (інший шлях «усунення» Олівера загрожував йому зіткненням із законом). «Зіпсованість» Монкса, «демонічна» на перший погляд, пояснюється й вихованням його не менш злобною матінкою. Монкс і Феджін рухаються назустріч один одному з різних художніх вимірів і, зрештою, ніби міняються місцями.

Що стосується Сайкса, то його образ структурований інакше. Груба душа розбійника існує у такому ж грубому тілі, відсутність морального почуття уподібнює його до тварини; тому не дивно, що в авторському ставленні до нього присутня зневага. Тваринний первень у Сайксі унаочнює його незмінний супутник – білий собака. Озлоблений і недовірливий, як і його господар, він водночас демонструє жорстокість останнього своїм постійно розбитим писком.

Інша концептуальна опозиція, закладена в «Олівері Твісті», впливає з перейнятої Діккенсом у просвітників XVIII ст. філософії моралі, різних її вчень. Як продемонструвала

авторка монографії про Діккенса Т. Сільман, письменник спирався на «два основні типи світогляду минулого століття, так би мовити дві картини світу: гоббсівський закон тваринної боротьби всіх проти всіх, «*homo homini lupus est*» (людина людині – вовк, – Н. Б.), і просвітницьки-гуманне вчення про любов людей одне до одного... Рушійною силою людських вчинків виступає або егоїзм, приватний інтерес, стремління до власності (Мандевіль), або чеснота, доброзичливість, моральне почуття (Шефтсбері)». Й дослідниця робить слушний висновок про те, що негативні персонажі Діккенса діють, ніби ілюструючи положення першої філософської системи, у той час як позитивні – другої.

Шефтсберіанський «просвітницьки-гуманний» утопічний світ знаходить втілення у своєрідній ідилії, витвореній Діккенсом на сторінках роману. Ідилічний план «заселяють» благодійники Олівера та їхні друзі: містер Броунлоу, місіс Мейлі, Роза і Гаррі, лікар Лосберн та інші. Характерно, що топографічно свою ідилію Діккенс розміщує на достатній відстані від гамірних кварталів Лондона, а згодом розгортає у «класичному» вигляді безтурботного існування на лоні природи. У дусі Ж. Ж. Руссо сільське життя протиставляється урбанізованому, яке людей затагує, але не є для них органічним: «Хто з'ясує, чому картини лагідного життя природи вриваються так глибоко в душу виснажених мешканців тісних велелюдних міст і сповнюють своєю власною запашною свіжістю їхні спустошені серця!...» – вигукує автор.

Сільську ідилію Діккенс доповнює ідилією сімейною, яку він виводить практично у кожному своєму творі, недарма за ним закріпилася репутація «співця домашнього вогнища». Культ родини, розуміння дому як захищеної території, де панують тепло і взаєморозуміння, охоронцем і упорядником якої є жінка, – один з ключових елементів світовідчуття вікторіанського середнього класу. Свого найвищого, найповнішого, найпатетичнішого втілення він отримав у Діккенса, який до того ж пов'язав його зі світлим святом Різдва Христового й таким чином «освятив» його (до речі, традиції святкування Різдва у сучасному англomовному світі склалися у вікторіанстві не без впливу Діккенса). Коли писався «Олівер Твіст», ідейний комплекс, умовно названий Діккенсовою «різдвяною філософією», ще не до кінця оформився, проте ідилічна картина сімейного щастя Рози та Гаррі Мейлі – доволі типовий його вияв. Подібними картинами Діккенс і надалі полюблятиме завершувати свої твори, надаючи добросердним і сумирним духом героям право на найвище щастя – щастя жити в родині, побудованій на принципах любові та взаємної поваги. Остаточо «різдвяна філософія» викристалізується у жанрі різдвяного оповідання, який Діккенс розроблятиме протягом 40-х рр. («Різдвяна пісня у прозі», «Цвіркун за пічкою», «Битва життя» та ін.). Що вкладав Діккенс у це поняття, можна зрозуміти з його листа: «...різдвяна філософія, погляд на життя з веселої точки зору, нещадне препарування обману, піднесений настрій... і струмінь яскравого, щиросердного, щедрого, радісного, променистого зображення всього, що стосується домашнього вогнища». Принципово важливим її компонентом стають, звичайно, і християнські моральні норми. В «Олівері Твісті» все пов'язане з домашнім затишком і щиросердністю грає найсуттєвішу роль, відтіняючи убоге й неприкаяне життя соціального «дна».

Концептуальні опозиції роману знайшли втілення і на сюжетному рівні: у своєрідній боротьбі за Олівера Твіста, що точиться між двома групами персонажів – доброзичливців і злочинців. У цій перспективі прояснюється незрозуміле з точки зору логіки прагнення останніх будь-що утримати Олівера у своїх тенетах, яке на «поверхні» твору дещо штучно вмотивується інтригами Монкса. Та якщо злочинці докладають чималих зусиль заради досягнення своєї мети, то доброзичливці з першого погляду відчують в Олівері «свого» й встановлюють з ним довірливі стосунки. Дарма, що Олівер народжується у притулку і змалечку потрапляє до лігва розбійників, його законне місце – у світлій ідилії, до якої він наприкінці роману і долучається.

Жанрову природу «Олівера Твіста» часом визначають як «роман виховання». Та чи дійсно це так? Олівер не змінюється протягом оповіді, ніякі життєві обставини не мають на

нього впливу. «Я переконався, що привчити його до нашого ремесла буде нелегко, він зовсім не такий, як інші діти в його становищі... Я не міг його ні до чого призвести, нічим спокусити», – скаржиться Монксові Феджін. За задумом автора, на перешкоді Феджину стає вроджений «інстинкт» добра, надзвичайно розвинутий у хлопця. Цьому інстинктові Діккенс надавав особливого значення, адже саме він, уврешті-решт, ставить крапку в розвитку соціоморальної концепції твору. Саме він засвідчує, що основним стимулом людської поведінки є все ж таки доброзичливість, прагнення до добра, а не егоїзм чи приватний інтерес, а лиха походять від ненормального стану світу. У цьому він йде за просвітниками, які вважали, що «нерозумний» стан суспільства «псує» апріорно добру людську природу. Але ж тим ґрунтом, на якому розростається зло у соціумі, є вади людини: її черствість, жорстокість, скнарність і т. п., що унаочнює «побутовий» план роману. А тому й зберігається у романі внутрішня напруга, породжена співіснуванням в одному художньому просторі соціально-побутового, готичного та ідилічного пластів, соціуму як натовпу жорстоких і порочних людей та ідеалізованого героя.

Головний герой у романі постає живим і симпатичним хлопчиком та водночас втіленням уможливної побудови автора: демонструє вищість морального первня у людській природі, ідею апріорної доброти людини. З'явившись на сторінках роману янголятком – добрим, щирим, вдячним, він таким самим іде з них. Чим же інші хлопчики – Проноза і Чарлі Бетс, останній змальований не без симпатії, – відрізняються від Олівера? Очевидно, лише письменницьким задумом. Частіше ми зустрічаємося з Пронозою, хлопцем з «препоганими очима», якому бандитська «романтика» зовсім задурила голову: він пишається своїм ремеслом, а суд уявляє своїм «зоряним часом». Та що далі чекає на цю істоту, по-своєму наївну? Чарлі Бетс, дотепник і веселун, наприкінці твору отримує «помилування» від автора, який надає йому можливість повернутись до порядного життя, що цілком відповідає бажанням читачів. «Помилування» отримує і подруга нещасної Нансі, смішна особа у папільйотках і вбранні неймовірної кольорової гами.

Слід сказати, що образи «людей безодні» набагато цікавіші і за змістовим наповненням, і за художньою структурою, ніж образи ідилічного плану. Сказане стосується і «героїнь» роману – порядної і добродійної Розі і «грішниці» Нансі, які також складають своєрідну опозицію. Роза є першою в ряду ангелоподібних жіночих образів, які Діккенс виводить чи не у кожному своєму романі 40—50-х рр. Він змальовує красу Розі, через яку передає її надзвичайну душевну чистоту і небачену в її віці мудрість; ми нею милуємося, але далі мало цікавимося. Щодо Нансі, то її образ ми складаємо по часткам, ми бачимо її віддзеркалення у подрузі, стежимо за її поведінкою, її позами, рухами, звичками, емоційно-ментальними станами, вчинками. Вона інтригує читача, заводячи в глухий кут його моральне почуття, і тим паче читача ранньовікторіанського, адже Нансі – коханка Сайкса, вона порушила не одне суворе суспільне табу й не одну християнську заповідь. Цей образ також служить підтвердженням сили добра у людині, причому набагато переконливіше, ніж образи ідеалізованих героїв. Нансі – безперечно найвдаліший жіночий образ у ранній творчості Діккенса й один з найцікавіших загалом. Цікаво, що любов Нансі до твариноподібного Сайкса нас більше розчулює, ніж любов Розі до розумного і благородного Гаррі. Лише тогочасною моральною установкою можна пояснити, чому у вже згадуваній передмові Діккенс був змушений відповідати на закиди щодо неможливості такого кохання.

Та в цілому в «Олівері Твісті» художня структура образів і їхній психологічний зміст ще досить прості. Тут ще існують «комічні характери», сконструйовані у манері «Піквіка»: побутові деталі, деталі зовнішності, одягу, манери говорити утворюють «постійні характеристики» персонажів, що супроводжують їх протягом роману. Сама згадка про них викликає у читача певні емоції, бо нагадує про певні риси характеру і поведінки героя, з якими вони співвідносяться. Таким є друг містера Броунлоу, містер Грімвіг, буркотливий добряк, який постійно присягається з'їсти власну голову і ненавидить апельсинове лушпиння. Він демонструє безпе-

речний родинний зв'язок з містером Брамблом зі Смоллеттової «Подорожі Гемфрі Клінкера», проте втрачає у повнокровності при порівнянні зі своїм літературним попередником. «Комічні характери» такої структури ще довго будуть існувати на периферії романів Діккенса й, схоже, створювалися скоріше задля втіхи публіки, аніж за власним бажанням, адже несуть вони мінімальне змістове навантаження. І що цікаво, вони й надалі демонструватимуть риси подібності до героїв Смоллетта, як, скажімо, капітан Каттл з «Домбі і сина» до адмірала Траньона зі Смоллеттового «Перегріна Піккля». Подібним чином створюються й образи іншого змісту, які не належать до суто комічних. Так, предмети комфорту – чашечка чаю на столику, вогонь у каміні, срібні ложечки у кімнаті доглядачки притулку – контрастують з холодним і голодним існуванням її бездомних підопічних і тим самим нагадують читачам про її черствість і нехтування нею не тільки службовими обов'язками, але й християнським милосердям. У даному випадку комічне набуває сатиричної забарвленості, що загалом є характерним для соціальних романів Діккенса. У Діккенса, особливо зрілого й пізнього, важко провести межу між комічним і «серйозним», часом навіть трагічним.

Поеднуються в «Олівері Твісті» й різні стилістичні пласти тексту. Діккенс не тільки змінює об'єкт зображення, переходячи від високого до низького, але й інтонаційні реєстри, даючи волю сміху і сентиментальності, натуралістичності й ідеалізації, обуренню і замилюванню. Подібні переходи письменник пояснює даниною традиції: «У загонистих мелодрамах на сцені водиться, щоб трагічні й комічні сцени чергувалися одна по одній, як ті червоні й білі смуги м'яса й сала в шинці», й розвиває цю думку на цілу сторінку. На цю не без гумору написану естетико-теоретичну преамбулу, включену до одного з розділів, варто звернути увагу. Вона є відвертою даниною оповідній манері Генрі Філдінга, який прояснював на сторінках свого «Тома Джонса» питання естетики і поетики, суттєві для його твору. Та для Діккенса такий відступ не є, загалом, характерним: він майже не писав теоретичних і критичних праць і вкрай рідко пускав публіку до своєї творчої лабораторії.

І нехай «Олівер Твіст» є раннім і тому не зовсім довершеним романом Діккенса, який ще буде удосконалюватись у письменницькій майстерності. Та є в ньому щось, що робить його чи не найпопулярнішим з усіх його творів. Його читають люди різного віку. Саме з нього, як правило, починається знайомство з геніальним англійським письменником, а прочитавши його у дитинстві, ми знову й знову повертаємося до сумної історії маленького хлопчика, знаходячи в ній поживу і для свого розуму, і для свого серця.

Наталія Білик

Розділ I

Де і серед яких обставин народився Олівер Твіст

Серед різних громадських будівель одного міста (назвати його з багатьох причин тут неварто, а вигадувати для нього якусь іншу назву я не бажаю) є один старовинний будинок, з тих, що часто подібуються по всіх великих і малих містах, а саме: притулок для бідних; у цьому притулку одного дня й числа (яких мені теж нема нащо тут наводити – бо ж це не має, принаймні поки що, жодного значення для читача) народився той смертний, що його ймення стоїть у титулі цієї книги.

Ще довго по тому, як парафіяльний лікар впровадив його на цей світ жалю й скорботи, питання про те, чи він виживе і чи взагалі дістане будь-яке ім'я, залишалося під великим сумнівом; а в такому разі ці спогади цілком природно ніколи б не побачили світу Божого, а якби навіть і побачили його, то обмежилися б однією-двома сторінками, і тому мали б неоціненну вартість бути найстислішим та найвірогіднішим біографічним нарисом літератур усіх часів і всіх країн, що будь-коли існували на світі.

Я, далекі, не збираюся доводити, що сам факт народження в притулку для бідних є наймілішою з усіх можливостей, що можуть перестріти людину на її життєвому шляху; я тільки маю на увазі, що в даному випадку для Олівера Твіста це було найкраще з усього того, що взагалі могло з ним статися.

Лікареві довелося вжити чималих зусиль, щоб примусити немовлятко до обов'язку дихати самостійно, обов'язку, щоправда, досить марудного, але що став, проте, внаслідок звички конче потрібний для нашого вигідного існування; якийсь час Олівер пролежав на невеличкому твердому матраці, конвульсивно ловлячи ротом повітря, у досить непевній рівновазі між цим і тим світом: шалька рішуче перетягала до останнього. Якби протягом цього короткого періоду Олівера оточували запопадливі бабусі, стурбовані тітки, досвідчені мамки та великодушні лікарі, тут би йому, безперечно, був капут. Але біля нього не було нікого, окрім старої

убогої богаділки (та й та була напідпитку, бо не в міру хильнула пива) і парафіяльного лікаря, що виконував такі обов'язки за гуртовою угодою з парафією; отже, Олівер і природа боролися сам на сам; поборсавшись ще кілька хвиль, новонароджений нарешті зітхнув, чхнув і сповістив мешканцям притулку, що новий тягар упав на плечі парафії, таким голосним криком, на який могло бути здатне лише немовлятко чоловічої статі, що більше як три з чвертю хвилини не мало такого корисного приладу, як голос.

Тільки-но подав Олівер цей перший доказ справної діяльності своїх легенів, як латана ковдра, недбало перекинута через ліжко, заворушилась; бліде обличчя молодої жінки ледве-ледве підвелось з подушки, і знеможений голос насилу вимовив: «Дайте мені глянути на дитину й умерти».

Лікар сидів, обернувшись лицем до каміна, і то тер, то наставляв до вогню свої руки. Коли молода жінка заговорила, він підвівся і, ставши у головах її ліжка, промовив значно тепліше, ніж того, здавалося, можна було від нього сподіватися:

– Таке, вам ще рано говорити за смерть.

– Звісно рано, – додала й доглядачка, похапцем засовуючи собі в кишеню зелену скляну пляшку, яку вона допіру з видимою насолодою в кутку до рота притуляла. – Хай вона, сердега, проживе стільки, як я, й приведе тринадцятеро дітлахів і всі вони їй помруть – тільки-но двійко лишиться та й ті сидітимуть, як і мої, з матір'ю в богадільні, тоді вона іншої заспіває... Самі подумайте, що значить бути матір'ю і пестити отаку любов свою власну крихітку!

Але, очевидно, ця відрадна перспектива матерніх радощів не справила належного враження; хвора похитала головою і простягла руку до дитини.

Лікар поклав немовлятко в її обійми; вона палко притиснула свої побілілі губи до чола свого сина, провела руками по обличчю, кинула дикий погляд навколо, здригнулася, впала горілиць на подушку – і вмерла. Лікар з доглядачкою кинулись розтирати їй груди, руки й скроні, але кров її вже навіки спинилася. Їй говорили про надію й відряду, але це все було тепер для неї надто недосяжне.

– Кінець, місіс Тінгоммі! – промовив нарешті лікар.

– Ох-ох-ох! Кінець бідолашній, – сказала богаділка, приймаючи з подушки корок від пляшки, що був вискочив ненароком, коли вона нахилилася до немовлятка. – Така вже її доля безталанна!

– Тільки ж не посылайте по мене, бабо, як дитина почне галасувати, – сказав лікар, замислено натягаючи рукавиці. – З нею ще буде, очевидно, чимало мороки. Як почне репетувати, дайте їй кашки. – Лікар одягнув капелюха, але по дорозі до дверей затримався над ліжком покійниці: – А була вродлива – звідки вона?

– Її принесено сюди вчора ввечері з наказу старшого, – відповіла стара. – Лежала на вулиці – там її й підібрали; мабуть, пройшла-таки чимало піхотою, бо капці геть-чисто розлізлися; ну а звідки вона чимчикувала й куди її бог ніс – хто його зна.

Лікар схилився над померлою і взяв її за ліву руку.

– Ага, стара пісня, – промовив він, похитавши головою, – нема обручки, як я бачу. Ну, на добраніч вам.

Шановний медик подався обідати, а доглядачка, хильнувши ще раз із зеленої пляшки, примостилася на низькому ослоні край каміна й почала пеленати дитину.

Який незрівняний приклад сили одягу являв собою юний Олівер Твіст! Ще за хвилю, загорнений тільки-но в шматок байки, – він міг здаватися однаковісінько сином дуки, як і сином жебрака, і сторонній, бодай найдосвідченіший на рангах, глядач заледве здолав би встановити його соціальний стан. Але скоро на нього напнули стару перкалеву, пожовклу від довгої служби, сорочину, він одержав свою відзнаку й етикетку, й одразу опинився на належному для себе місці, місці безрідного парафіяльного вихованця, сироти з притулку для бідних, затурканого, напівголодного попихача, що крізь стусани й побої мав пробивати собі шлях через світ

Божий усім чужий, усім осоружний. Олівер дзвінко кричав. Якби йому знаття, що він сирота, залишений на добру ласку парафіяльних титарів та сторожів, він, може, був би кричав ще голосніше.

Розділ II

Як зростав, виховувався та живився Олівер Твіст

Протягом восьми-десяти дальших місяців Олівер був жертвою систематичного зрадництва та облуди. Його виходили смочком. Притулкове начальство докладно повідомило парафіяльну адміністрацію про безпорадний стан захарчованого сироти-немовлятка. Парафіяльна адміністрація запитала притулкову адміністрацію, чи не знайдеться у притулку якоїсь особи жіночої статі, що могла б достачати Оліверові Твісту належне живлення й догляд. Притулкова адміністрація поштиво подала до відома начальства, що такої особи в богадільні немає. Тоді парафіяльна адміністрація великодушно і, як завжди, по-християнському постановила направити Олівера до «фарми», тобто до сільської філії притулку для бідних молодшого віку, що містилася недалеко від міста; кільканадцять таких самих юних порушників законів про жебраків, як і Олівер, не обтяжені надмірним харчем та одягом, викохувалися тут, тобто цілісніськими днями барложилися на брудній підлозі під матернім доглядом однієї старшої жінки, що приймала від парафії на своє лоно цих молодих злочинців за сім з половиною пенсів з рота на тиждень.

Сім з половиною пенсів на тиждень для дитини чи не забагато? На сім з половиною пенсів можна украй пошкодити дитячий шлунок. Стара вихователька була жінка мудра й досвідчена; вона добре знала, що є корисне для діточок, але також і розуміла, що є корисне для неї самої. Тому більшу частину тижневої платні вона обертала на власну користь, а молоде парафіяльне покоління при звичаювала до економії, ще суворішої за ту, що була встановлена від парафії. Отже, знаходячи в найглибших глибинах ще більшу глибину, вона виявила себе великим філософом-експериментатором.

Усі чули про іншого експериментатора, що розвинув глибоку теорію про коняку, здатну жити без харчу, і всі знають, що, годуючи цю коняку одною соломиною на день, він довів свій винахід так блискуче, що, безперечно, був би зробив її найціннішою та найжвавішою твариною в світі, якби вона йому не здохла тільки всього за одну добу перед тим, як мала одержати на обід свою першу порцію повітря. На жаль, для експериментальної філософії старої пані, під ніжним доглядом якої зростав Олівер Твіст, її система давала, звичайно, точнісінько такі самі наслідки, бо саме на той час, коли дитина нарешті при звичаювалася жити наймізернішою пайкою найпісніших харчів, вона чомусь у вісьмох з половиною на десять випадків ні з цього ні з того занедужувала з охлялості, чи то застуди, або падала ненароком у вогонь, або учадювала на смерть, чи ще якось там калічила; у всіх цих випадках сердешні маленькі створіння переходили звичайно в інший світ, де з'єднувалися зі своїми батьками, що їх у цьому світі вони ніколи не знали.

Іншим разом з приводу якоїсь пригоди з парафіяльним вихованцем, коли, наприклад, немовлятко душилося під перевернутою на нього колискою, або коли його ошпарювали під час прання окропом (хоча останнє траплялося досить рідко, бо щось, що хоча б до певної міри скидалося на прання, бачили на фармі вряди-годи), так ось часом з приводу якоїсь із цих подій громадянство виявляло більше зацікавлення, ніж звичайно; тоді суд присяжних починав сікатися зі своїми марудними запитами або парафіяни з обуренням підписували вислів догани. Але всі ці неприємності негайно усувалися завдяки лікарській експертизі або засвідченню парафіяльного сторожа; лікар, звичайно, розтинав тіло й не знаходив нічого всередині... (як і належало гадати), а сторож завжди присягав за те, чого бажала парафія, що зазвичай свідчило про його велику саможертвність. До того ж Парафіяльна Рада час від часу навідувалася до фарми, завжди надсилаючи попереду за день до цього свого сторожа з відповідним повідомленням.

Під час візитів Ради діти завжди виглядали охайними й чистенькими, а чого ж іще бажати?

Не можна було сподіватися, щоб така система виховання могла принести надто родючі жнива. На дев'ятий рік свого народження Олівер Твіст був блідим хлопчиком, трохи замалим на зріст і безперечно захарчованим. Але природа чи спадковість заклали здоровий дух Оліверові в груди, завдяки суворій дієті йому було місця доволі, щоб там тужавити й розростатись, і, може, завдяки йому Олівер взагалі дожив до свого дев'ятого дня народження. Та втім, хоч що кажи, а сьогодні були його дев'яті роковини, які він святкував у льосі для вугілля у виборному товаристві двох інших молодих джентльменів, замкнених, як і він, після відволожної порції березової каші за те, що вони нахабно насмілилися заговорити про свій голод. Скоро закінчивши цю езекуцію, місіс Менн, привітна господиня й вихователька фарми, сіла спочити край вікна, але враз зацікавилася від несподіванки: за брамою вона вгледіла постать містера Бембля, парафіяльного сторожа. Він був у поганому гуморі й сіпав за хвіртку що було сили.

– Господи Вишній, невже це ви, сер? – скрикнула з добре вдаваною радістю місіс Менн, висовуючи голову з вікна. – (Сусанно, забори Олівера й тих двох вибрудків нагору та обмий їх!) Ах, матінко моя! Містере Бембль, яка я рада, що ви завітали до мене!..

Але містер Бембль був чоловік опасистий і до того холерик, і тому, замість відповісти на це щиросерде привітання ласкавим словом, він почав ще дужче торсати хвіртку, а потім пхнув її ногою так енергійно, як здатна пхати лише нога парафіяльного сторожа.

– Господи, тільки подумати, тільки подумати! – цокотіла місіс Менн, вибігаючи надвір, бо тим часом покараних хлопців було переведено вже з льоху нагору. – І як це я могла забути, що ворота замкнено зсередини, а все для цих любих діточок! Заходьте, містере Бембль, прошу, прошу, заходьте ж бо!

Після цього гостинного запрошення було зроблено такого глибокого реверанса, що навіть титареве серце було б розтануло, але сторожа парафіяльного він не зворушив.

– Невже ви вважаєте, місіс Менн, за пристойне, за гідне примушувати парафіяльних урядовців, що приходять сюди до вас у парафіяльних справах, з приводу парафіяльних вихованців, стовбичити отак під вашими ворітьми? – прошипів він, стискаючи свою патерицю. – Чи розумієте ви, місіс Менн, що ви є особа, наставлена від парафії, що ви є, так би мовити, парафіяльний уповноважений?!

– Але ж, звичайно, містере Бембль, я затрималася на хвилину, тільки-но щоб повідомити наших любих діточок, які вас так кохають, так кохають, про те, що ви йдете до нас, – відповіла свята та божя місіс Менн.

Містер Бембль був високої думки про свій ораторський хист і про свою авторитетність. Він допіру довів перше, оборонив друге й тепер відійшов.

– Добре, добре вже, місіс Менн, – мовив він цього разу трохи спокійніше, – можливо, що воно й так, як ви кажете, можливо. Але ведіть мене до хати, бо я прийшов у серйозній справі і маю довести до вашого відома децю важливе.

Місіс Менн повела сторожа до невеличкої, вимощеної цеглою вітальні, поставила перед ним стільця й запобігливо поклала перед ним на стіл його ціпка й трикутного капелюха. Містер Бембль стер піт, що виступив йому рясно від довгої ходи на чоло, глянув задоволено на свого трикутного капелюха й усміхнувся. Так, він усміхнувся. Парафіяльні сторожі все ж тільки люди, – і містер Бембль усміхнувся.

– Прощу ласкаво, не беріть за зле того, що я вам скажу, сер, – промовила місіс Менн медовим голосом. – Ви так довго йшли, так натомилися, якби не це, я б і слова не мовила. Але... але... може, ви все-таки вип'єте чогось, бодай одну-єдину краплину, містере Бембль?

– Ані краплі, ані крапельночки, – відмовився той, відмахуючись правицею, з почуттям власної гідності, але досить лагідно.

– А може, все ж таки, – намагалася місіс Менн, спостерігши непевний тон відмови й досить нерішучий жест. – Тільки трішечки з холодною водичкою та кавалочком цукру.

Містер Бембль кахикнув.

– Але ж тільки одну-однісіньку краплю, – улещувала місіс Менн.

– Ну а чого ж саме? – запитав сторож.

– А що воно могло б бути, містере Бембль? Звісно, треба ж завжди мати в хаті трохи спирту про всяк випадок, як хтось, боронь Боже, з моїх діточок, бува, занедужає, – одказала місіс Менн, одчиняючи дверцята кутньої шафи й становлячи на стіл пляшку та склянку.

– Це джин. Я вас не дурю, містере Бембль, це справжній джин.

– Так ось чим ви напуваєте дітей, місіс Менн? – спитав Бембль, уважно стежачи за тим, як вона змішує воду, цукор та джин.

– А звісно, захисти їх, голуб'ятко, Царице Небесна, хоч дорого, а доводиться, – відповіла доглядачка. – Хіба ж можу я дивитися спокійно, як вони мучаться на моїх очах, сер?

– Еге, еге, – підтакнув їй містер Бембль, – звичайно, не можете. Ви добра, щира жінка, місіс Менн. – (Тут вона поставила перед ним склянку.) – За першої ж нагоди я не забуду подати це до відома парафіяльної ради, місіс Менн. – (Він присунув склянку до себе.) – Ви мов рідна мати, місіс Менн. – (Він поколотив ложкою в склянці.) – П'ю, п'ю щиро за ваше здоров'я, місіс Менн. – (І він спорожнив нахильцем півсклянки.) – Ну а тепер до справ, – промовив він, виймаючи з кишені шкурятяну записну книжку. – Хлопчині, охрещеному Олівером і нареченому Твістом, стукнув сьогодні дев'ятий рік.

– Захисти його, Царице Небесна, – вставила місіс Менн, натираючи краєчком фартуха до сліз ліве око.

– Дарма обіцяно було винагороду в десять фунтів стерлінгів (збільшену потім до двадцятьох), дарма вживала ревних і, так би мовити, надлюдських зусиль парафія, – провадив містер Бембль, – хто був його батько або якого роду і стану була його мати – нам не поталанило довідатись.

Місіс Менн здивовано розвела руками, але за хвилю додала:

– Але звідки взялося тоді взагалі в нього прізвище?

– Його вигадав я, – одказав сторож, гордо випростуючи свій стан.

– Ви, містере Бембль?!

– Я, місіс Менн. Ми даємо прізвища нашим підкидькам за абеткою. Передостанній був на «С» – я назвав його Свеблем. На цього припало «Т», – і я назвав його Твістом. Наступний зватиметься Унвіном, а за ним піде Вілкінс. У мене вже виготовано назвиська не те що до кінця абетки, а й для цілого нового ряду від першої літери до останньої.

– Але ж ви маєте правдивий письменницький хист, сер! – сплеснула руками місіс Менн.

– Хто його зна, може, воно й так, моя пані, – одказав сторож, якому цей комплімент припав, очевидно, дуже до вподоби. – Оскільки Олівер уже переріс для вашого захистку, Рада поклала повернути його назад до притулку для бідних. Я прийшов по нього сам особисто. Покажіть-но мені, який з нього неборака, – додав він, допивши свій джин.

– У цю ж мить, – одказала місіс Менн, виходячи з кімнати.

Тим часом Олівера, на лиці й руках якого цупким шаром заскоренів віковичний бруд, обшкрябали й обпатрали (наскільки це було можливо зробити за один раз), і дбайлива вихователька привела його до кімнати в більш-менш пристойному вигляді.

– Вклонися добродієві, Олівере, – промовила місіс Менн.

Олівер уклонився, але не знати власне кому – сторожеві, що сидів на стільці, чи капелюхові, що лежав на столі.

– Чи хочеш ти піти зі мною, Олівере? – урочисто спитав містер Бембль.

Олівер мало не скрикнув, що він радий піти світ за очі з ким завгодно, коли це ненароком погляд його впав на місіс Менн, що стояла за стільцем сторожа й грізно погрожувала кулаком.

Олівер відразу зрозумів застереження, бо цей кулак надто добре дався йому взнаки й викликав ще свіжі, яскраві спогади.

– А вони теж підуть зі мною? – запитав бідний хлопчак.

– Ні, вони не можуть, – одказав містер Бембль. – Але вони часом навідуватимуться до тебе.

Це не дуже потішило Олівера. Він був ще малий, дуже малий, але домислився одразу, що слід заплакати з приводу розлуки з доброю своєю заступницею. Викликати сльози на очі було йому легко. Голод і згадка про нещодавню кривду дуже допомагають заплакати, й тому Олівер захлипав на одчай душі цілком природно. На прощання він дістав од місіс Менн тисячу гарячих поцілунків і те, чого йому багато більше бракувало: шматок хліба з маслом, щоб він, бува, не здався у притулку занадто зголоднілим з першого разу. Із шматком хліба в руці у коричневому форменому кашкеті на голові вийшов Олівер з містером Бемблем з осоружного будинку, де жодне ласкаве слово, жодний теплий погляд ні разу не освітили темряви його маленства. І проте, коли хвіртка стукнула за ним, палкий дитячий розпач охопив його: тут лишалися занедбані, занехаяні товариші його дитячих літ – хоч які нещасні були вони, проте це все ж були його єдині друзі... і почуття своєї самотності в цьому великому широкому світі вперше сповнило серце дитини.

Містер Бембль ступав широкими кроками; малий Олівер, міцно вчепившись пальцями в його оздоблений золотим брузументом закавращ, підтюпцем поспішав за ним, питаючи наприкінці кожної чверті милі «чи ще далеко?». Містер Бембль на це тільки суворо огризався, бо тимчасова лагода, що з'являється в деяких людей під впливом джину, вже тим часом вивітрилася з нього, і він був тепер знову тільки офіційним парафіяльним службовцем.

Не пробув Олівер і чверті години в стінах притулку і не встиг він упорати другого шматка хліба, коли містер Бембль повернувся і сказав йому, що нині відбувається засідання Ради і що Рада кличе його перед свої очі¹. Не уявляючи гаразд, що воно за штука ця Рада, Олівер занепокоївся й не знав: плакати йому чи сміятись? Та втім, ніколи було й міркувати: містер Бембль почаствував його раз ціпком по голові (щоб вернути до пам'яті) і раз по спині (щоб підігнати) й повів його за собою; вони ввійшли до чисто вибіленої кімнати; посередині навкруг столу засідав з десятків гладких джентльменів, а на чолі їх у великому, трохи вищому за інші, кріслі сидів найтовстіший пан з дуже круглим червоним обличчям.

– Уклонися Раді, – сказав Бембль. Олівер похапцем змахнув сльозу, що набігла йому на очі, але, не бачачи перед собою нічого, крім звичайного стола, на щастя збагнув уклонитися йому.

– Як тебе звати, хлопче? – промовив джентльмен, що сидів у високому кріслі.

Така сила чужих панів нагнала на Олівера страх: він затремтів, як той осиковий листок; а до того ще й сторож дав йому доброго потиличника, – і він заплакав. З цих двох причин він відповів на запитання дуже стиха й невиразно, чим викликав у одного з панів, джентльмена в білому жилеті, зауваження, що він дурень; це одразу піднесло Оліверів дух, і він почув себе як слід.

– Хлопче, – озвався до нього пан у високому кріслі, – слухай-но сюди. Я сподіваюся, тобі відомо, що ти сирота?

– Що це значить, сер? – спитав бідний Олівер.

– Цей хлопець справді дурень, я так одразу й сказав, – ще раз констатував пан у білому жилеті.

– Тс! – спинив його джентльмен, що був говорив перший. – Ти знаєш, що в тебе нема ні батька, ні матері і що тебе зростила парафія?

– Так, сер, – одказав Олівер, гірко хлипаючи.

¹ Гра слів: board – рада, а також стіл, за яким відбувається засідання.

– Чому ти плачеш? – спитав пан у білому жилеті. Це було дійсно досить кумедно: чому б пак ні з того ні з цього плакати?

– Сподіваюся, що ти щовечора перед сном проказуєш свої молитви, дитино? – суворо спитав його ще один пан. – І, як належить доброму християнинові, молишся за людей, що годують тебе й дбають за тебе?

– Так, сер, – пролепетав хлопець.

– Отже, тебе взято сюди, щоб вивести тебе в люди й навчити корисного ремесла, – промовив червонощокий пан у високому кріслі.

– Тому ти негайно від завтра з шостої години ранку почнеш драти клоччя, – додав безапеляційно пан у білому жилеті. Віддаючи подяку за ласкаве звання драти клоччя, Олівер, за наказом сторожа, низько вклонився; після цього його хутко вивели із зали до іншого великого покою, де він, наплакавшись досхочу, заснув у сльозах на новому твердому ложі. Який прекрасний зразок милосердя англійських законів: вони дозволяють голоті спати! Бідний Олівер! Заснувши й поринувши в щасливу несвідомість того, що діється навколо, він не думав і не гадав, що тим часом Рада виносить постанову, яка матиме значний вплив на всю його майбутню долю. Але Рада винесла її, і ось у чому вона полягала.

Члени Ради були всі дуже поштиві, мудрі й глибокі філософи, і, коли вони придивилися ближче до притулку для бідних, вони спостерегли те, чого звичайні смертні ніколи не помітили б, а саме, що бідні любили його. Притулок був для них улюбленим вогнищем, місцем громадських сходів і розваг: тут була дармова вітальниця, тут давали снідання, обід, чай і вечерю задурно цілісінський рік, на громадські кошти, – одно слово, рай із цегли та вапна, де панували втіха й розвага і не було місця роботі. «Ого! – вирекла авторитетно Рада. – Нема дурних! Нас не підведуть! Треба негайно покласти край цій розпусті!» – і внаслідок цих міркувань ухвалила постанову, після якої бідакам залишалося дві можливості (силувати ніхто нікого не хотів, о ні!): або конати помалу з голоду в стінах притулку, або вмерти відразу з голоду на вулиці поза ними. Згідно із згаданою постановою Рада підписала угоду з водогінником на необмежене постачання притулку води, а з бакалійником – на обмежене постачання час од часу незначної кількості вівсяного борошна. З цього часу богадільці почали одержувати тричі на день по тарілці ріденької пісної каші (з однією цибулиною двічі на тиждень і з окрайцем палянички по неділях). Окремо для жінок Рада запровадила багато ще інших мудрих і людських розпоряджень, яких тут не варто наводити. Вона добросердо взяла на себе шлюбну розлуку жонатих бідаків, мотивуючи це дорожнечою судового процесу, й замість спонукати якогось злидаря піклуватися про свою родину, як це водилося досі, – взагалі позбавляла його родини і давала йому волю. Нема що й казати, яка сила спарованих навік людей усіх класів і станів була б посунула до Ради, якби це визволення не було неподільно зв'язане з притулком для бідних. Але в Раді засідали мудрі голови, і вони обійшли й цю перепону – волю одержували тільки ті, хто жив у притулку й живився вівсяною кашею, – а це жахало людей.

Протягом перших шести місяців Оліверового перебування система ця саме розцвітала тут повним цвітом. Спочатку вона викликала великі витрати, бо поточний рахунок трунаря одразу значно підскочив угору, а до того ще довелося перешивати одягу, що мішком обвисла по двох-трьох тижнях нової дієти на змарнілих захарчованих постом богадільцях.

Але кількість мешканців та відвідувачів притулку помітно зменшувалась, і Рада була в захваті.

Дітям давали їсти у величезній, вимощеній камінними кахлями світлиці, в кінці якої стояв чималий бак; з цього бака у встановлені години наглядач притулку, запинаючись спеціально з цієї нагоди відповідним фартухом, насипав черпаком кашу в тарілки за допомогою двох богаділок. Кожен діставав по одній мисочці цієї розкішної рідини і ні краплі більше – за винятком поодиноких урочистих свят, коли до каші додавали ще по чотири з половиною лоти хліба. Мити посуд зовсім не доводилося, бо хлопці виполіровували його своїми ложками

так, що він блищав як сонце: закінчивши цю процедуру (що тривала завжди дуже недовго, бо ложки були майже такі ж завбільшки, як і мисочки), діти починали пасти голодні очі на бак з такою жадобою, немов раді були з'їсти не те що всю кашу, а й саму цеглу, з якої його зліплено, а тим часом дуже пильно облизували свої пальці, щоб якесь зернятко, бува, не зачепилось. Хлопчики зазвичай мають чудесний апетит. Три місяці Олівер Твіст терпів ці муки з товаришами; нарешті вони всі так зголодніли й здичавіли з голоду, що один хлопець, фізично розвинений не на свій вік й, очевидно, незвичний до такого режиму (його батько колись мав невеличку кухмістерську), похмуро попередив своїх товаришів, що, коли він не діставатиме регулярно щодня додаткової порції каші, він не ручиться за себе й колись таки з'їсть уночі свого сусіда, кволого, миршавого хлопчину, що спав поруч нього. Погляд його був такий зголоднілий і так дико блукав навколо, що налякані товариші повірили цьому; негайно зібралися на раду й кинули жереб, кому йти по вечері до наглядача прохати наддачі; жеребок витяг Олівер.

Надійшов вечір; хлоп'ята розмістилися на лавах. Наглядач у своєму кухарському вбранні стояв коло бака сам своєю власною персоною: його помічники богаділки примостилися позаду; кашу було розподілено і довгу молитву перед короткою трапезою проказано. Каша зникла в одну мить; хлопці потишкувалися межи себе й підморгнули Оліверові, а найближчі його сусіди штовхнули його ліктями в бік. Олівер був ще зовсім дитина, але злидні й голод довели його до відчаю, і він враз, осліп пустився берега. Він підвівся з-за столу і, наблизившись з мискою й ложкою в руці до наглядача, промовив, сам жахаючись власної відваги:

– Прошу, сер, мені хочеться ще трошки.

Наглядач був дебелий, гладкий чоловік, але тут він аж пополотнів. Кілька секунд він дивився остовпіло на малого бунтаря, а потім безпорадно сперся плечем об бак, щоб не втратити рівноваги. Богаділки зацікавилися з несподіванки, хлопці з жаху.

– Га? – промовив він нарешті.

– Прошу, сер, – відповів Олівер, – мені хочеться ще трошки.

Черпак стукнув по голові Олівера, пальці наглядача кліщами вхопили його. Наглядач кричав пробі.

Рада урочисто засідала у повному своєму складі, коли це щось шарпонуло за двері й у кімнату вскочив вщерт схвилюваний містер Бембль.

– Даруйте, містере Лімбкінс, але Олівер попрохав... – пробелькотав він, звертаючись до пана у високому кріслі. – Олівер Твіст попрохав ще!

Всі остовпіли, на обличчях застиг жах.

– Ще? – вимовив нарешті містер Лімбкінс. – Візьміть себе в руки, Бембль, і відповідайте мені ясно й чітко. Чи вірно я зрозумів: він попрохав додаткової порції, з'ївши встановлену норму?

– Так, він це зробив, сер, – відповів Бембль.

– Цей хлопець дограється до шибениці, – прорік добродій у білому жилеті, – я знаю, що дограється.

Ніхто не заперечував цього віщування. Повсталася жвава дискусія. Олівера було негайно посаджено до карцера, а на другий ранок на воротах притулку вже маячіло оголошення, що обіцяло п'ять фунтів стерлінгів тому, хто згодиться узяти в прийми Олівера Твіста й звільнити парафію від опіки над ним, тобто п'ять фунтів і Олівера Твіста запропоновано було першому-ліпшому чоловікові чи жінці, що потребували підмайстерка чи учня для якогось ремесла чи підприємства.

– Нічого в житті не був я такий певний, як того, що цей хлопець дограється до шибениці, – мовив добродій у білому жилеті, стукаючи на другий ранок у ворота й перечитуючи це оголошення.

Я маю на меті показати далі, наскільки джентльмен у білому жилеті мав рацію, і тому боюсь одразу попереджувати читачів, чи Оліверове життя дійсно урвалось так гвалтовно, щоб не підірвати цікавості до цього оповідання, якщо за цікавість може взагалі йтися.

Розділ III

Як Олівер Твіст мало не одержав однієї посади, що далєбі не була б синекурою

Увесь наступний тиждень після свого ганебного, нечуваного вибрику з кашею Олівер просидів ув'язнений у темній кімнаті, згідно з наказом мудрої й милосердної Ради. З першого погляду можна подумати, що якби Олівер був вірцевим хлопцем і поставився з належною повагою до віщування добродія у білому жилеті, він був би вславив пророчий хист його на віки вічні, прив'язавши свою носову хустку одним кінцем до гачка в стіні, а другим до своєї шиї. Але незначна причина стала цьому на перешкоді, а саме: злидарів було позбавлено носових хусток як зайвої розкоші, згідно з обов'язковою постановою Ради, урочисто затвердженою і засвідченою підписами й притисненням парафіяльної печатки. А ще більшою перешкодою було Оліверове маленство. Він тільки гірко проплакав цілий день, а коли впала довга похмура ніч, затулив собі очі рученятами від страшної темряви й зібгався в кутку клубочком, намагаючись з усіх сил заснути; але це було не так легко: серед ночі він щоразу прокидався, тремтів, щільніше й щільніше притискався всім тілом до стіни, немов її холодна тверда поверхня могла захистити його від мороку й самоти. Та хай не думають вороги цієї «системи», що протягом самотнього ув'язнення Олівера було позбавлено добродійного впливу фізичних вправ, товариського єднання та релігійних утіх. Щодо вправ, то йому було дозволено обливатися щоранку (а стояв цупкий мороз) холодною водою з-під водогону на камінному підвір'ї в присутності містера Бембля, який, щоб запобігти застуді й викликати жвавішу циркуляцію крові, лоскотав ціпком його тіло. Що ж до товариського єднання, то щодня, в обідній час, Олівера приводили до їдальні і задля моральної застороги й прикладу іншим хлопцям привселюдно періщили його різками. А щоб не позбавляти його релігійної відроди, його щовечора заганяли потиличниками наздогін до тієї ж самої зали й дозволяли втішатися загальною молитвою хлопців; у цю молитву Рада постановила внести окремих уступ, в якому хлопці благали Бога зробити їх добрими, слухняними, покірними й послати їм ще багато інших чеснот і захистити їх від розпусти й гріховності пропащего Олівера Твіста, що стоїть, як це цілком недзвозначно зазначалося, під егідою злих сил і походить навіть із насіння самого сатани.

Отже, одного погожого ранку, тим часом як Оліверові справи стояли в такому блискучому стані, містер Гемфілд, сажотрус, ішов собі Високою вулицею, міркуючи й метикуючи сам із собою, якого б способу добрати, де б грошей нашкрябати, щоб заплатити хазяїнові комірне, бо той уже аж надто напосідав останнім часом.

Дарма примірявся містер Гемфілд і так і сяк: п'ятьох фунтів стерлінгів не вистачало – і край! У своєму розпачі він то підстьобував свій мозок арифметичними обрахунками, то спину свого осла – батогом. Коли це, вже біля самого притулку, погляд його несподівано впав на наклеєне на хвіртці оголошення.

– Тпру-у! – гукнув містер Гемфілд на осла.

Осел перебував у стані глибокої абстракції (міркуючи, очевидно, над тим, скількома качанами капусти почастиють його, як він відвезе до місця призначення свою тачанку з двома лантухами сажі) і тому не звернув належної уваги на хазяйський озов і не спинився.

Містер Гемфілд чортихнувся, сплюнув, кинувся за ним і вдарив його по голові так, що кожен череп, за винятком осячого, був би тріснув; потім ухопив поводи, шарпонував його за морду й круто завернув, щоб нагадати йому, що осел не сам собі пан; ще раз добре почастивав його по голові, щоб нагнати на нього туману й відбити охоту рушитися з місця, поки не повернеться хазяїн.

Упоравшись таким чином з ослом, містер Гемфілд підійшов до воріт і втупив очі в об'яву.

Саме на цей час пан у білому жилеті стояв біля хвіртки із закладеними за спину руками; він допіру залишив кімнату засідань, де мав нагоду висловити кілька високодумних сентенцій; тепер уважно стежив за родинною суперечкою між ослем і містером Гемфілдом; обличчя йому розплилося в сонячну ухмілку, коли він побачив, що містер Гемфілд зацікавився об'явою. Сам Бог посилає цього чоловіка Оліверові Твісту за вихователя!

Ознайомившись з оголошенням, містер Гемфілд усміхнувся й собі – він саме потребував п'ятох фунтів, а щодо хлопця, що йшов на придаток, то містер Гемфілд занадто добре знав притулчанський режим і міг наперед сказати, що це буде напевно мале мізерне дитинча, створене самою природою для коминів. Містер Гемфілд ще раз перечитав об'яву од краю до краю і, скидаючи свою хутрову шапку, чемно звернувся до пана в білому жилеті:

– Отут пишеться, що парафія оддає в науку пацана, сер?

– Ну то що ж, мій голубе? – відповів той з доброзичливою ухмілкою.

– Якщо парафія бажає навчити його легкого, приємного ремесла у поштового сажотруса, майстра свого діла, – провадив містер Гемфілд, – то я його хоч зараз візьму, учень мені саме б знадобився.

– Заходьте, – запросив пан у білому жилеті.

Містер Гемфілд відстав на хвилю, ще раз оперезав осла батогом, сіпнув поводями за морду, щоб тому, бува, не спало на думку податися тим часом світ за очі, і пішов за джентльменом до тієї самої кімнати, де Олівер уперше побачив його білий жилет.

– Брудне ремесло, – промовив містер Лімбкінс, коли Гемфілд удруге відрапортував своє бажання.

– Малі сажотруси часто душать в димарях, – зауважив другий член Ради.

– Це тому, що часом, перш ніж підпалити соломі, її змочують, щоб вони там не отягалися, – пояснив містер Гемфілд, – бачите, тоді курить самий лише дим, полум'я нема, а це до пуття все одно не доводить; дим тільки сон на хлопців наганяє. А звісна річ – хлопця хлібом не годуй, тільки спати дай. Хлопці, щоб ви знали, джентльмени, вперті й ледачі bestii, і тільки добре, гаряченьке полум'я може їх підстьобнути й шпарко вигнати з труби. І нічого тут такого немає, панове, бо, як вони, бува, часом і застрянуть у димарі – досить їм п'ятки підсмажити, і вони тобі прожогом на дах вискочать.

Пана в білому жилеті, здавалось, дуже розсмішило це пояснення, але гострий погляд містера Лімбкінса обірвав його веселий настрій. Рада кілька хвиль обговорювала між собою справу, але так тихо, що можна було розібрати лише окремі слова «зменшити видатки», «хороше надрукувати в справозданні» тощо, але й ці слова можна було розібрати лише завдяки тому, що їх повторювано дуже часто й з великим притиском.

Нарешті перешіпти скінчилися. Члени Ради урочисто посідали на свої місця, і містер Лімбкінс промовив:

– Ми обміркували вашу пропозицію, але не підтримуємо її.

– Рішуче, – додав пан у білому жилеті.

– Остаточно, – ствердили інші члени.

За Гемфілдом ходила слава, що він загнав на той світ кількох хлопчиків-сажотрусів, і тому йому спало на думку, чи не з цієї незначної причини згедзкалася часом Рада й не пристає тому на його пропозицію. В такому разі це було щось зовсім нечуване: досі Рада ніколи ще не бралася так до своїх справ. Але Гемфілдові не хотілося викликати на світ ці неприємні забуті події, і тому він тільки помняв шапку в руках і трохи відступив від столу.

– Так оце ви, значиться, мені хлопця не віддаєте? – спитав він востаннє, вже біля самих дверей.

– Так, – відказав містер Лімбкінс, – бо як ваше ремесло таке брудне й важке, то ви мали би бути дешевшим.

Обличчя містера Гемфілда враз засяло, і він швидким кроком наблизився до столу.

– Ну а скільки ж ви даєте, джентльмени? – жваво спитав він. – Та ну-бо, не жалуйте зайвої копійки бідному чоловікові. Скільки даєте?

– На мою думку, три фунти десять шилінгів, цілком досить, – відповів містер Лімбкінс.

– Десять шилінгів перехопили, – зауважив пан у білому жилеті.

– Та ну-бо, джентльмени, – напосідав Гемфілд, – скажіть чотири фунти, й готово. Чотири фунти, і ви його здихаєтесь на віки вічні!

– Три фунти десять шилінгів, – твердо повторив містер Лімбкінс.

– Та ну-бо! Ні по-моєму, ні по-вашому, джентльмени, – змагався Гемфілд. – Три п'ятнадцять.

– Дурниці! – мовив пан у білому жилеті. – Та він і без грошей як знахідка буде. Хапайтесь за нього руками й ногами, дурний чоловіче! Для вас це не хлопець, а золото. Час від часу він конче потребує палки, ну а харчі вам теж багато не коштуватимуть, бо він зроду-віку не бував ще ситий. Ха-ха-ха!

Містер Гемфілд глянув з-під лоба на джентльменів і, помітивши на їх обличчях ухмілку, усміхнувся й собі.

Торгу добили й наказали містерові Бемблю удатися з хлопцем пополудні до магістрату, щоб затвердити контракт.

Малого Олівера, на превелике його диво, було звільнено від ув'язнення, і він одержав наказ убитися в чисту сорочку. Не встиг він управитися з цією незвичайною для себе зміною туалету, як містер Бембль власними своїми руками приніс йому миску каші зі святковим десертом – чотирма з половиною лотами хліба. З цього дивного дива Олівер гірко заплакав, цілком природно гадаючи, що Рада, очевидно, поклала вбити його для якогось загального добра, бо інакше не почала б годувати його, мов на заріз.

– Не три очей, Олівере, ач які червоні! Їж свою кашу і будь вдячний, – урочисто мовив містер Бембль так, щоб кожне слово врізалось хлопцеві в пам'ять. – Тебе віддають у науку, Олівере.

– В науку, сер? – тремтячи озвався Олівер.

– Так, – відповів містер Бембль. – Добрі, милостиві пани добродії, що заступають тобі, Олівере, батька й матір, яких у тебе нема, дадуть тобі освіту, наставлять тебе на життєву путь і виведуть тебе в люди – дарма, що це коштує парафії аж три фунти десять шилінгів! Три фунти, десять, Олівере! Сімдесят шилінгів – вісімсот сорок пенсів – це все для якогось байстрюка, сироти безрідного, якого ніхто не любить.

Містер Бембль на мить замовк, щоб перевести дух після своєї довгої суворої рацеї, і побачив, що по щоках бідної дитини котяться ревні сльози.

– Ну годі, годі, Олівере, – сказав уже не так урочисто містер Бембль, страшенно задоволений з очевидних наслідків своєї красномовності, – годі, витри очі рукавом куртки й не капоти слізьми в кашу – це дуже нерозумно.

Містер Бембль мав рацію: води в каші було вже й так забагато.

Дорогою до магістрату він наказав Оліверові нічого не боятися, тільки дивитися весело й бадьоро, а як, бува, пан суддя запитає, чи йому хочеться йти в науку, то сказати, що хочеться страшенно. Олівер обіцяв виконати усе як слід, тим більше що містер Бембль, між іншим, завірився його добре похвалити, якщо він не послухає. У магістраті сторож залишив його на самоті у якійсь невеликій кімнаті й наказав тут чекати. Хлопчик просидів нерухомо із півгодини, а серце йому болісно стискалося з непевності. Нарешті містер Бембль просунув через двері свою голову, не покриту на цей раз трикутним капелюхом, і голосно мовив:

– Серденько моє Олівере, ходи-но сюди до панів добродіїв. – А потім суворо глянув і стиха додав: – Пам'ятай, що я тобі казав, шибенику.

Олівер наївно витріщив на містера Бембля очі, здивований його непослідовним тоном, але той не дав йому часу дивуватися й потяг його до сусідньої кімнати. Це був просторий покій

з великим вікном; двоє панів у напудрованих перуках сиділи на кафедрі, один читав газету, а другий розглядав через черепахові окуляри невеличкий клапоть пергаменту.

Містер Лімбкінс стояв по один бік кафедри, а містер Гемфілд з трохи обмитим на цей раз обличчям – по другий.

Якихось два дебелих чоловіки у ботфортах походжали по кімнаті. Пан в окулярах клював носом над своїм пергаментом і саме задрімав, коли містер Бембль привів Олівера перед кафедру; настала хвилева тиша.

– Це той хлопець, ваша мосць, – мовив нарешті містер Бембль.

Пан, що читав газету, підвів голову й сіпнув свого колегу за рукав; той здригнувся.

– Ага, так оце і є той хлопець? – спитав він.

– Так, це він, сер, – відповів містер Бембль. – Уклонися панам добродіям, серденько.

Олівер схаменувся і якнайчемніше вклонився; не зводячи очей з напудрованого волосся суддів, він питав себе, чи всі вони народжуються з таким білим клоччям на голові й чи не завдяки цьому стають суддями.

– Мг, так він, значить, любить трусити сажу? – спитав дідусь.

– Кохається в сажі, ваша мосць, – відповів містер Бембль, нишком ущипнувши Олівера, щоб той, бува, не ляпнув чогось невідповідного.

– І він хоче бути сажотрусом? – провадив старий пан.

– Ой боженьку! Якби ми віддали його до якого іншого майстра в науку, він би обов'язково утік світ за очі, – запевнив суддю містер Бембль.

– І цей чоловік бере його в науку – це ви, сер? – Ви ж будете добре поводитися з ним, годуватимете, глядітимете його тощо? – провадив старий пан.

– Раз я кажу, що буду, то, значить, буду, – буркнув містер Гемфілд.

– Друже мій, ви говорите досить нечемно, але видаєтеся чесним, щирим чоловіком, – зауважив суддя, повертаючи свої окуляри до кандидата на Оліверову премію, на кожній рисі обличчя якого лежало тавро патентованої жорстокості, але підсліпуватий суддя вже майже зійшов на дитинство: де ж йому таки було спостерегти те, що було очевидно всім звичайним людям.

– Ще б пак, сер, – одказав містер Гемфілд, скрививши своє відворотне обличчя в ухмілку.

– Та я проти вас нічого й не маю, – заспокоїв його суддя, міцніше насовуючи окуляри на перенісся й шукаючи очима каламаря.

Це була рішуча хвилина в житті Олівера. Якби каламар стояв там, де думав суддя, він був би встромив у нього своє перо, підписав угоду, і Гемфілд заволодів би Олівером. А що каламар стояв перед самим його носом, то суддя, звичайно, як це завше водиться, не міг його знайти, і раптом його неухважний погляд упав просто перед себе на Оліверове біде залякане обличчя: дарма щипав хлопчика нишком Бембль і витріщав на нього очі, хлопчик дивився на свого майбутнього патрона з таким яскравим жахом, що навіть підсліпуватий суддя не міг не спостерегти цього. Старенький відклав перо набік і перевів погляд свій з Олівера на містера Лімбкінса, що в цей мент лагідно й непричетно (мовляв, моя хата з краю) саме нюхав собі табак.

– Моя дитинко, – мовив ласкаво старий пан, перехилиючись через кафедру до Олівера, що аж здригнувся від цих слів (та воно було й не диво: незвичайні звуки нас завжди трохи лякають, а він ніколи ж не чув доброго слова). – Ти якийсь блідий, дитинко моя, і стурбований. Скажи мені, в чому річ?

– Відійдіть-но трохи далі від нього, стороже, – наказав другий суддя, відкладаючи набік газету і з цікавістю перехилиючись наперед. – Та ну-бо, дитино, скажи нам, у чому річ? Не бійся!

Олівер упав навколішки, стиснув руки й почав благати не своїм голосом, щоб його знов замкнули до темної кімнати, щоб його заморили голодом, лупцювали, били, катували – все що завгодно, тільки щоб не віддавали в лапи цього страшного чоловіка.

– Господи! – скрикнув містер Бембль, здіймаючи красномовно руки й очі до неба. – Господи! З усіх дводушних і лицемірних сиріт, яких я бачив на своєму віку, ти, Олівере, найбезсоромніший, най...

– Зав'яжіть язика, стороже, – не дав докінчити Бемблеві цього складного прикметника другий дідусь.

– Даруйте, ваша мосць, – перепитав містер Бембль, не ймучи віри своїм власним вухам. – Ваша мосць говорили до мене?

– Так, до вас! Зав'яжіть язика.

Містер Бембль скам'янів. Як! Йому, парафіяльному сторожеві, кажуть зав'язати язика? Пробі! Та це ж моральна революція! Старий пан у черепахових окулярах глянув на свого колегу, що на знак згоди хитнув головою.

– Ми відмовляємося ухвалити цю угоду, – мовив старенький, відсовуючи набік свій пергамент.

– Я сподіваюся, я сподіваюся, – промимрив містер Лімбкінс, – я сподіваюся, що панове судді не подумують на підставі нічим не доведеного свідчення дитини, що... що... парафіяльна адміністрація... чимсь... завинила...

– Суддів постановлено не на те, щоб критикувати поведінку Парафіяльної Ради, – гостро відповів другий суддя. – Відведіть хлопчика назад до притулку й поведіть з ним по-людськи. Він цього, здається, потребує.

Увечері пан у білому жилеті рішуче запевняв, що Олівера не те що повісять, а до того ще й вительбушать і почвертують. Містер Бембль зловісно й таємничо хитав головою і висловив бажання, щоб хлопець ще вернувся на праведну путь, на що містер Гемфілд відповів, що він бажає, щоб хлопець вернувся до його рук, і хоча погляди сажотруса сходилися переважно у всьому з поглядами Бембля, але на цей раз бажання їхні були, здається, цілком протилежні.

Другого ранку громадянам міста К. було знову оголошено, що Олівер Твіст «віддається у прийми» і що тому, хто схоче його взяти, буде виплачено п'ять фунтів стерлінгів.

Розділ IV

Олівер дістає іншу посаду і вперше вступає в громадське життя

У шляхетних родинах водиться, що, коли юнак не може дістати, здобути або одержати в спадщину якогось пожиточного становища, його посилають на флот. Наслідуючи цей мудрий і цілком практичний звичай, Парафіяльна Рада обміркувала Оліверову справу й вирішила послати його на якийсь невеличкий торговельний корабель, в якесь далеке плавання, в небезпечні для здоров'я країни. Багато можливостей чекало на нього там: він міг захворіти й не вичуняти, шкіпер нападпитку міг засікти його жартома на смерть або пробити йому череп залізним брусом, бо всі ж знають, що це найулюбленіша розвага джентльменів цього сорту.

Придивившись ближче до справи з цього погляду, Рада переконалася, що це єдиний порятунку і що єдиний засіб напутити Олівера – це відіслати його в море. Містерові Бемблю було наказано негайно накинути оком, чи не знайдеться якогось капітана, шкіпера чи ще там кого, кому б знадобився самотній кают-юнга без родини й друзів. Повертаючись додому зі своєї розвідки, містер Бембль натрапив уже біля самих воріт на парафіяльного трунаря, містера Соуерберрі.

Містер Соуерберрі був високий на зріст, сухоребрий, незграбний чоловік; ходив він завжди у потертому чорному вбранні, щюрованих чорних панчохах і латаних черевиках. Природа створила його обличчя не для усмішок, але він мав нахил до властивої людям його фаху жартівливості, а ходив еластично й нечутно, ледве торкаючись землі. На обличчі його застигло почуття внутрішнього задоволення, коли він побачив містера Бембля. Вони щиро привіталися.

– А я зняв допіру мірку з тих двох жінок, що приставилися вчора ввечері, містере Бембль, – мовив трунар.

– Глядіть, містере Соуерберрі, ви ще он як забагатієте! – одказав сторож, засовуючи два пальці у простягнену йому табакерку, зроблену на взірець маленької труни. – Кажу ж бо вам, забагатієте! – додав він, дружньо ляснувши трунаря ціпком по плечах.

– Направду? – промовив трохи нерішуче трунар, мов зневіряючись у можливості такої події. – Ох-ох, Рада встановила такі мізерні ціни, містере Бембль.

– Та й труни невеличкі, – зареготався той так голосно, як могла сміятися лише така відповідальна урядова особа, як парафіяльний сторож.

Містер Соуерберрі був, звичайно, в захваті від цього дотепу (як йому й належало бути) і довго вторував своєму знайомому.

– Так-так, містере Бембль, – переборов він нарешті свій сміх. – Ніде правди діти, – відколи запроваджено нову систему харчування, труни стали наче б трохи вужчі й не такі глибокі, як то було колись, але ж і нам без заробітку не можна, сер: дошки коштують дорого, а залізні держальця з Бірмінгему випикуємо.

– Та звісно вже: кожне ремесло має свій гандж, – згодився містер Бембль, – але чесний бариш – річ законна.

– Аякже, аякже! – підхопив трунар. – Якщо мені, бува, не щастить на одному, на другому, то я вже якось надолужую на третьому, – хе-хе-хе!

– А звісна річ, – сказав містер Бембль.

– Хоча я мушу зазначити, – продовжував трунар свої професійні спостереження, – я мушу зазначити вам, містере Бембль, ось що: найбільші збитки я маю через здорових, дебелих людей; сухорляві живуть довше, а, уявіть собі, гладкі мруть тут як мухи. Люди, яким жилося в світі неабияк, які завжди платили вчасно свої податки, гинуть у першу чергу, скоро опиняться

у вашому притулку, а вірте моєму слову, містере Бембль, якихсь три-чотири зайві дюйми вельми підточують загальний зиск, а особливо коли маєш на шії родину.

Містер Соуерберрі сказав це з обуренням тяжко скривдженої людини; містер Бембль збагнув, що його тон міг би кинути пляму на честь парафії, і тому дав обережно інший ухил балачці й завів мову за Олівера Твіста, що найбільше цікавив його на цей мент.

– Між іншим, чи не знаєте ви часом когось, хто б потребував хлопчика? – почав він. – Це наш вихованець, що тяжить, так би мовити, як млинове жорно над парафією. І на яких чудесних умовах, на яких умовах оддають його, містере Соуерберрі, якби ви знали!

Містер Бембль показав ціпком на об'яву й тричі вдарив по словах «п'ять фунтів», виведених здоровезними літерами.

– Чи ба, яка okazія! – скрикнув трунар, беручи містера Бембля за обшиту золотим брузументом петельку його уніформи, – я саме хотів з вами про це поговорити. А бачите... Ах, Господи милосердний! Які елегантні гудзики, містере Бембль! А я досі ще ніколи не звертав на них уваги!

– Так, і на мою думку, вони теж досить гарні, – відповів сторож, гордо спускаючи свій зір на великі мідні гудзики, що виблискували на його сурдуті. – На них та сама відзнака, що й на парафіяльній печатці: добрий самарянин допомагає нещасному ограбованому подорожньому. Рада вшанувала мене ними першого дня Нового року, щоб ви знали, містере Соуерберрі. Як зараз пам'ятаю, я начепив їх уперше саме на судовий допит з приводу того безробітного, що помер серед ночі під дверима притулку.

– Пригадую, пригадую, – згадав трунар. – Суд присяжних ще виніс вирок: смерть через холод і брак мінімальних життєвих вигод – чи не так?

Містер Бембль хитнув головою.

– І вони ще, здається, навмисно підкреслили в одному уступі вирок, що якби куратор бідних ужив своєчасно певних заходів, то...

– Ет, казна-що говорите, містере Соуерберрі, – не дав йому скінчити сторож. – Якби Рада звертала увагу на всі теревені безглуздох присяжних, то мала б чимало роботи.

– Слушно, – згодився трунар, – роботи було б чимало.

– Присяжні, – провадив Бембль, цупко стискаючи свою патерицю (це був його звичайний жест, коли йому щось до живого припікало), – присяжні – це неантилегентні паскудні неукі.

– Еге, всі вони одним миром мазані, – згодився трунар.

– У них у головах ось скільки тієї хвілософії та політичної економії, – з презирством чвиркнув сторож.

– Ось стілечки, – підтакнув трунар.

– Я їх ненавиджу! – скрикнув сторож і весь аж зашарівся.

– І я теж, – підтакнув трунар.

– Хотів би я дуже, щоб хтось із цього кодла «незалежних» та «непохитних» присяжних на два-три тижні дістався до притулку; від нашого режиму вся дурість незабаром з голови вивітрилась би.

– Ще б пак не вивітриться, – згодився трунар, улесливо всміхаючись, щоб утишити гнів обуреного парафіяльного урядовця.

Містер Бембль скинув свого трикутного капелюха, вийняв з нього хустку, обтер піт, що рясно виступив йому на чоло від гарячого вибуху, знов насадив капелюха на голову й звернувся до трунаря вже спокійнішим тоном:

– Ну а як же з хлопцем?

– О! – відповів трунар. – Хто-хто, а ви ж, містере Бембль, мусите знати, скільки грошей я докладаю на бідних.

– Гм! – буркнув містер Бембль. – То що ж?

– То, значить, я собі міркую: як я докладаю на них так багато, то чи ж не маю я права й від них вимагати якомога більше; тому цього хлопця до себе я хочу взяти.

Утішений містер Бембль схопив трунаря під руку й потяг його до притулку. Містер Соуерберрі потишкувався з Радою в кімнаті засідань, і за п'ять хвилин було вирішено, що Олівер переходить до нього того ж вечора «на спробу»; стосовно парафіяльних вихованців ці слова мали означати, що коли хазяїн переконається, що з хлопця можна видушити багато зиску, не затрачаючи на нього забагато харчів, то він дістає його в свої руки на довгі, довгі роки й може з ним робити, що йому заманеться.

Того ж вечора Олівера привели перед «панів добродіїв» і повідомили його, що він піде негайно за учня до трунаря, і пригрозили, що коли він забере собі в голову нарікати на це або повернеться назад до притулку, то його негайно відішлють у море, де він утопиться або дістане ломом по черепу. Але хлопчик поставився цілком байдуже до всіх цих перспектив, і всі члени Ради одноголосно назвали його зачерствілим негідником і наказали містерові Бемблю негайно відвести його куди слід.

Хоча цілком природно, що кому ж, як не Раді, було обурюватися такою нечутливістю людської душі, – на цей раз вона помилилася: насправді річ була не в тому; чутливості Оліверові не бракувало, навпаки, він був занадто чутливий (і навіть ризикував обернутися на затурканого, загрубілого блазня від усього того лиха, що зазнав за молодих літ); він мовчки прослухав новину про своє нове призначення, немов би це не до нього й говорилося, і тільки нижче насунув на очі кашкета, мовчки узяв свій легкий багаж – невеличкий пакунок, загорнутий в коричневу бібулу, причепився до рукава містера Бембля і мовчки пішов за велебним служником парафії на нові муки й злигодні.

Якийсь час містер Бембль тягнув Олівера за собою й не розмовляв, бо виступав він дуже рівно і мав звичку нести голову дуже високо. Дмухав холодний вітер, і Олівер безпорадно плутався в полах його сурдута, що розліталися в різні боки, виставляючи дуже ефектно напоказ його жилет з вилогами та темні плісові штани. Дійшовши до самої майстерні трунаря, містер Бембль зволив глянути вниз на хлопця, щоб подивитися, чи в доброму стані з'явиться він перед очі свого нового пана й господаря.

– Олівере! – мовив містер Бембль, як і належало, авторитетно-поблажливим тоном.

– Так, сер, – стиха тремтливим голосом озвався Олівер.

– Відсунь з лоба картуза й тримай вище голову.

Олівер слухняно зробив, як було сказано, й хутко провів рукою по очах, але в них все ж ще бриніла сльозина. Містер Бембль суворо подивився на нього, і сльоза скотилася вниз, а за нею покотилася друга, третя.

Вихопивши свою руку з кулака містера Бембля, Олівер затулив обома долонями своє лице й заривав, заривав так, що сльози полилися цівкою з-поміж худеньких пальців.

– Ну знаєш! – скрикнув містер Бембль, зупиняючись як вкопаний і кидаючи на свого маленького супутника злісний погляд. – Ну знаєш, з усіх найневдячніших і найзіпсованіших хлопців, яких мені на своєму віку бачити довелося, ти, Олівере, най...

– Ні, ні, сер, – захлипав Олівер, припадаючи до руки, що тримала добре знайомого ціпка, – ні, ні, сер, бігме я буду добрим і слухняним, бігме, бігме, сер. Я ще дуже малий, сер, і такий, такий...

– Який це? – здивовано спитав містер Бембль.

– Такий самотній, сер! Такий самотній! Я всім осоружний. О, сер, будь ласка, будь ласка, не сваріться на мене! – Олівер ударив себе рукою в груди з правдивою мукою в очах.

Кілька секунд містер Бембль дивився трохи здивовано на безпорадну дитячу постать перед собою, зо три рази хрипко кахикнув і, пробубонівши собі під ніс щось про цей «клятий кашель», наказав Оліверові витерти очі й бути слухняним хлопчиком; потім узяв його знову за руку й мовчки подався далі.

Трунар, що допіру позаставляв віконницями вікна своєї крамниці, сидів, схилившись над рахунковою книгою, і при світлі підсліпуватого недогарка заносив у неї якісь записи, коли містер Бембль увійшов до хати.

– Ага, – мовив він, глянувши з-понад книги й обриваючи на півслові свій запис. – Це ви, містере Бембль?

– Своєю власною персоною, містере Соуерберрі, – відповів сторож. – Ось привів вам хлопчину.

Олівер уклонився.

– А, так оце той хлопець, – сказав трунар, високо підносячи над головою свічку, щоб краще його розглянути. – Місіс Соуерберрі, чи не будете ви такі ласкаві зайти сюди на хвилинку, голубонько?!

З глибини сусідньої невеличкої кімнати виринула його дружина: це була маленька худа, зморщена жінка із злим сухорлявим обличчям.

– Це той хлопець з притулку, голубонько, що про нього я говорив, – поштиво мовив містер Соуерберрі.

Олівер вклонився знову.

– Господи, – скрикнула жінка, – який маленький!

– Так, він досить малий, – відповів містер Бембль, дивлячись на Олівера таким поглядом, наче б то він був тому винен. – Він малий – ніде правди діти, але з часом він підросте, місіс Соуерберрі.

– Ет, звісно підросте! – дразливо озвалася господиня. – Підросте на наших харчах: на парафіяльних дітях далеко не зайдеш – хто-хто, а вже я це добре знаю, на них тільки докладати доводиться, а користі – чортма! Але чоловіки завжди певні, що вони розумніші за нас. Про мене! Сюди! Та сюди-бо, сухоребре! – З цими словами вона відчинила бокові двері й штурхнула Олівера вниз по крутих вузьких східцях до темної комірки, що гордовито звалася «кухнею», але насправді була темним закамарком перед льохом для вугілля. В кухні сиділа якась неохайна дівчина в стоптаних черевиках і синіх вовняних подертих панчохах.

– Шарлотто, дай цьому хлопцеві те холодне м'ясиво, що ми залишили для Тріпа, – дзвеніла місіс Соуерберрі. – Він із самого ранку не повертався додому, то хай вибача. Хлопець, мабуть, не побридує ним, ге?

Від самої згадки про їжу очі Оліверові заблищали; тремтячи з голоду, він радісно запевнив, що нічим не гидує, і з жадобою накинувся на поставлені перед ним недоїдки.

Якби-то якийсь вгодований філософ, їжа й питво якого перетворилися в ньому на жовч, кров якого – лід, а серце – залізо, якби-то він поглянув, як клацав зубами Олівер Твіст над недогризками, якими погидував навіть пес. Я б хотів, щоб цей філософ бачив, з якою дикунською пожадливістю роздирав голодний хлопець ці шматки. Але ще дужче хотілося б мені побачити, як цей філософ сам з такою ж самою насолодою накинувся б на таку страву.

– Ну що, наївся? – спитала місіс Соуерберрі, коли Олівер повечеряв (вона дивилася з німим жахом на його вовчий апетит, і боязкий страх за майбутнє стискав їй серце).

Перед Олівером не залишалося більше ані крихти їстівного, і тому він відповів, що наївся.

– То ходи за мною, – наказала місіс Соуерберрі, беручи в руки тьмяного засаленого каганця, – твоя постіль лежить під прилавком. Сподіваюся, ти не боїшся спати серед трун – ні? А проте, бійся чи не бійся, а все одно тобі ніде більше спати. Чого став? Цілу ніч мені на тебе чекати, чи що?

Олівер більше не отягався і покірно пішов за своєю новою господинею.

Розділ V

Олівер знайомиться з новим товаришем, бере вперше участь у похороні, і ремесло його господаря справляє на нього неприємне враження

Залишившись на самоті в майстерні, Олівер поставив блимавку на ослін і з жахом, цілком зрозумілим не то що для дитини, а й для дорослого, озирнувся довкола. Посередині, на чорних козлах, стояла незакінчена труна: вона виглядала так похмуро і так виразно й моторошно говорила про смерть, що Олівер аж здригався від голови до п'ят щоразу, як погляд його падав на цю неприємну річ, і йому здавалося, що ось-ось з дна її помалу піднесе свою голову якась страхітлива постать і він збожеволіє з жаху. Вздовж стін ряд у ряд стояли обстругані берестові дошки, наготовлені для нових трун, і в темному жовтуватому світлі каганця вони здавалися величезними широкоплечими привидами, що, заклавши руки в кишені, вишикувалися тут. Долі валялася тирса, берестові ошурки, цурпалки, цвяхи й окрайки чорного краму, а на стіні за прилавком була намальована дуже красномовна сцена: двоє катафалників при повному параді, в дуже цупких високих комірцях, стоять при виконанні своїх обов'язків на порозі якогось будинку, а здалеку наближається катафалк, запряжений четвернею чорних коней. У майстерні було тісно й душно, повітря, здавалося, було насичене духом трун. Закамарок під прилавком, куди Оліверові кинули тоненького матрачика, віддавав могилою.

Але не тільки це пригнічувало Олівера. Він був один як палець у чужому місці, а всі ми добре знаємо, як самотньо й холодно буває в таких випадках на серці навіть у найсильніших з нас духом. У нього не було ані приятелів, ані друзів, ні за ким було сумувати й ніхто не сумував за ним. І не щеміло його серце від недавньої розлуки, відсутність любих, добре знаних облич не гнітила його своєю пусткою. А проте Оліверові було тяжко. Коли він заліз на свою вузьку тверду постіль, йому палко схотілося, щоб постіль ця була йому за труну і щоб можна було заснути тихим довгим сном у м'якій землі на цвинтарі, щоб висока трава ласкаво схилилася у нього в головах, а глибокий стогін старого дзвона вколисав його.

Рано-вранці Олівера збудило настирливе грюкання у двері майстерні. Чобіт ударив у двері разів із двадцять п'ять, поки Олівер встиг нап'ясти так-сяк на себе свою одежину; коли він підбіг до дверей, щоб скинути з них ланцюжка, ноги замовкли, зате голос, що, вочевидь, належав власникові ніг, пробубонів:

– Чи відчиниш ти мені двері нарешті, га?

– Зараз, зараз, сер, – відгукнувся Олівер, скидаючи ланцюжка й повертаючи ключа в замку.

– Ти, мабуть, новий підмайстерок, га? – провадив голос.

– Так, сер, – одказав Олівер.

– Скільки маєш літ?

– Десять, сер.

– То я тобі ось зараз як дам, підкидьку! – І після цієї люб'язної обітничі власник голосу свиснув.

Олівер надто добре знав зі своєї минулої практики значення цього красномовного слова й тому був певний, що власник голосу, хоч хто б він був, з честю виконає свою обіцянку.

Тремтливою рукою взявся він за защіпку й відчинив двері, зирнув туди й сюди, але нікого не було видно: мабуть, чоловік, що гукав на нього знадвору, зайшов кудись погрітися, бо навколо так-таки й не було ні однієї живої душі, окрім здорового хлопчиська з дитячого захистку,

що сидів на стовпчику насупроти будинку й уминав партику хліба з маслом, краючи її складаним ножиком на шматки й хутко глотаючи їх.

– Даруйте, сер, – промовив нарешті Олівер, не бачачи більше нікого на обрії. – Чи не ви це стукали часом?

– Я.

– Вам, мабуть, потрібна труна, сер? – безвинно провадив Олівер.

Хлопець зирнув на нього вовком з-під лоба й сказав, що Оліверові знадобиться вона раніше за такі жарти зі старшими людьми.

– Хіба ти, підкидьку, не знаєш, хто я такий? – спитав він з почуттям власної гідності, злязачи зі стовпчика.

– Не знаю, сер, – відказав Олівер.

– Я містер Ной Клейполь, а ти мій підручний. Поприймай віконниці, та швидше-бо, паскудне ледащо. – З цими словами містер Клейполь дав Оліверові доброго стусана і гордо, з королівською величчю увійшов до майстерні, хоча великоголовому опецькуватому незграбі досить трудно видаватися величним, а особливо коли додати до цього ще червоний ніс і руде ластовиння.

Олівер відніс на подвір'я за хатою дерев'яні віконниці і висадив по дорозі одну шибку, бо важкі заслони були йому понад силу; Ной потішив його, що він безпреміно дістане «на горіхи», але зволив-таки допомогти йому трохи. Незабаром з'явився містер Соуерберрі, а за ним і його дружина. Ноєве пророкування справдилось – Олівер негайно дістав «на горіхи», а потім йому дозволено було піти з люб'язним колегою до кухні снідати.

– Присунься до вогню, Ною, – сказала Шарлотта, – я приховала для тебе кавалок ситої свининки від хазяйського снідання. – Олівере, замкни двері за містером Ноєм і візьми те, що лежить он там на покришці. Ось тобі чай, сідай на скриню і пий хутчій, бо треба швидше приборати майстерню – чуєш?

– Чуєш, підкидьку, чи тобі позакладало? – гукнув Ной.

– Ото пустун, без жартів ніяк не може! – засміялася Шарлотта. – Дай йому спокій, на біса він тобі здався?

– Дати йому спокій? – скрикнув Ной. – Та йому ж уже й так усі дали спокій: ні батько, ні мати не втручаються в його справи, та й інша рідня, здається, начхала на нього – він сам собі пан – ге, Шарлотто? Ха-ха-ха!

– Ну ти й сміхун, ну ти й штукаренко! – зареготалася від щирого серця Шарлотта, а Ной за нею. Потім обоє з презирством поглянули на Олівера, що, здригаючись від холоду, в найтемнішому закутку «кухні» їв спеціально залишені для нього найгірші недоїдки.

Ной був вихованець дитячого захистку, але не був безрідний сирота і свою генеалогічну лінію міг провести аж до батька й матері, що жили недалеко в околиці (мати його була прачка, а батько – п'яниця-солдат, що вийшов у відставку з дерев'янкою замість ноги та з пенсією в два з половиною пенси на день). Хлопці із сусідніх крамниць здавна глузували з Ноя й дратували його «лабзою» та «жебраком»; Ной мовчки терпів усі ці образи. Але тепер, допавшись до влади над безрідним беззахисним сиротою, на якого останній з останніх міг з презирством тикати пальцем, він з насолодою знущався над ним.

Який багатий матеріал для філософа: він свідчить, як можна удосконалити людську натуру й наскільки однаковими шляхами йде розвиток милих властивостей у найшляхетнішого лорда й найбридкішого жебрака!

Прошло зо три тижні або й цілий місяць. Одного разу, коли панство Соуерберрі сиділо за вечерею у своїй невеличкій їдальні (майстерню було вже замкнено), містер Соуерберрі, кинувши кілька поштивих поглядів на свою дружину, насмілювався заговорити:

– Серденько... – він хотів ще щось сказати, але місіс Соуерберрі глянула на нього з особливим докором, і він замовк на слові.

– Ну? – доткнувшись спитала вона.

– Нічого, нічого, голубонько, – похапцем заспокоїв її містер Соуерберрі.

– Нечема, – прошипіла його дружина.

– Зовсім ні, пташечко, – покійно виправдувався він. – Я гадав, що вам не до вподоби мене слухати, голубко. Я тільки хотів сказати, що...

– Прошу, прошу, не кажи мені, що ти хотів сказати, – перебила його місіс Соуерберрі. – Нащо зо мною радитись? Я порожнє місце. Я не хочу втручатись у твої таємниці. – Сказавши це, вона істерично засміялася, що віщувало негоду.

– Але ж, голубонько, – пробелькотів містер Соуерберрі, – я, навпаки, хочу порадитися з вами.

– Ні, ні, моїх порад не треба, – із серцем замахала руками місіс Соуерберрі, – радсья з кимсь іншим, а не зо мною. – Тут вона залилася новим вибухом істеричного сміху, що не на жарт сполохав містера Соуерберрі. Це дуже розповсюджений і надзвичайно актуальний засіб у шлюбному бутті, бо він найкраще доводить до бажаної мети. В даному разі він примусив містера Соуерберрі благати як найбільшій ласки дозволу сказати те, що його дружині страшенно кортіло дізнатись.

Витративши всього-на-всього сорок п'ять хвилин, щоб укоськати свою пані, трунар нарешті одержав цей дозвіл.

– Нічого особливого, серденько, це стосується лише малого Олівера Твіста, – почав містер Соуерберрі, – як на вашу думку, хіба він не гарненький із себе, моє серденько?

– Ще б пак, їсть як з немочі.

– В його обличчі якийсь сумний, сумний вираз, голубко, – провадив містер Соуерберрі, – дуже цікавий вираз. З нього був би чудесний катафалник.

Місіс Соуерберрі глянула остовпіло на чоловіка. Містер Соуерберрі це помітив і, не даючи часу шановній леді висловити своєї думки з цього приводу, хутко провадив:

– Не звичайний катафалник для дорослих людей, ні, я маю на увазі дитячі похорони, моя рибонько. Запевняю, він справлятиме чудесне враження.

Місіс Соуерберрі добре розумілася на фахових справах свого чоловіка, і ця ідея її глибоко вразила, але виявити це зараз значило б ущент підірвати власний авторитет, і тому вона лише дуже гостро запитала, чому така проста думка не з'явилася в нього раніше, а містер Соуерберрі зрозумів, звичайно, це як щасливу згоду на його пропозицію.

Подружжя вирішило негайно посвятити Олівера у всі таємниці трунарського ремесла й за першої ж нагоди відрядити його з господарем на практику.

На цю нагоду не довелося довго чекати. Другого ранку, щойно поснідали, до майстерні увійшов містер Бембль і, спершись ціпком об прилавок, дістав з кишені свою шкурятану записну книжку й витяг звідти якогось папірця.

– Ага, – мовив трунар, – кинувши жвавий погляд на записку, – замовлення?

– По-перше, на труну, а по-друге, на похорон на кошт парафії, – відповів містер Бембль, затягуючи ремінцем свою книжку, таку грубезну, як і він сам.

– Бейтон, – прочитав трунар, переводячи свій погляд з папірця на містера Бембля. – Уперше чую це прізвище.

Бембль похитав головою.

– Уперті, уперті люди, містере Соуерберрі, і до того ще горді, сер.

– Горді? – скривив губи містер Соуерберрі. – Ну, знаєте, це вже занадто!

– Ох-ох! Це дуже сумно, але це так, містере Соуерберрі.

– Так-так, – підтвердив трунар.

– Уявіть собі, ми тільки позавчора ввечері вперше почули про цю родину, – провадив сторож. – А могли так-таки нічого й не довідатися, якби не одна їх сусідка: вона сама від себе звернулася до Парафіяльної Ради з проханням надіслати до них лікаря – там у них жінка

одна тяжко занедужала. Лікар вийшов саме обідати, а його учень (дуже моторний хлопчина) надіслав їй якихось ліків у пляшечці з-під масті для чобіт.

– Ось що значить швидка допомога, – зауважив трунар.

– Що швидка, то швидка, але знаєте: по правді роби, по правді тобі й очі вилізуть, – провадив сторож. – Що б ви думали, яка дяка від цих безсоромних людей? Чоловік відсилає назад ліки й переказує, що ліки, мовляв, не допоможуть недужі його жінки й вона їх не питиме! Добрі, сильні, цілющі ліки; ще тиждень тому вони допомогли двом ірландським робітникам та одному вугляреві; і, вважайте, ліки дають за спасибі та ще й з пляшечкою, а він – диви, який великий пан – гидує ними!

Ганебність цього вчинку повстала з новою силою перед Бемблем, він із серцем стукнув ціпком по прилавку й спалахнув як жар.

– О, – скрикнув трунар, – я ніколи не думав...

– Ніколи не думали, сер, – не вгавав сторож, – та ніколи ніхто до такого не додумався б. А тепер маєте: вона собі померла, а ми мусимо її ховати. Що пак я хотів... ага. Наказано ховати негайно. Що швидше, то краще позбутися цього добра. – З цими словами обурений парафіяльний урядовець насунув на лоба свого трикутного капелюха, не помічаючи, що вдягає його задом наперед, і виплив з майстерні.

– Вони були такі сердиті, що навіть забули спитати за тебе, – промовив містер Соуерберрі, дивлячись услід сторожеві, що великими кроками подався геть.

– Так, сер, – одказав Олівер, що протягом короткого візиту дорогого гостя старанно намагався не навертатися йому на очі (від самої згадки про нього ніжний голос Олівера проймали дрижаки). Проте на цей раз він даремно так уникав його погляду; на ретельного урядовця про-рокування пана в білому жилеті справило дуже сильне враження, і тому він вважав, що, поки Олівер у трунаря лише «на розглядинах», поки всіх формальностей із семирічним контрактом ще не переведено і загроза, що він знову опиниться на шії парафії, ще не зникла, безпечніше про нього взагалі не згадувати.

– Гаразд, – сказав містер Соуерберрі, беручи капелюха. – Що швидше позбудемось цієї тяганини, то краще. Ти, Ною, гляди майстерні, а ти, Олівере, бери картуза й ходи за мною. – Олівер слухняно одяг шапку й пішов за хазяїном.

Вони простували найубогішими, найгустіше заселеними вулицями міста, та незабаром звернули у бічний заулок, ще брудніший за інші, й почали шукати зазначеного будинку. Будинки тут були великі й високі, але такі облуплені, неохайні й старі, що в них очевидячки жили люди найубогіших верств; про це свідчили також їхні мешканці, що часом визирали то з одного, то з другого вікна, а то й з підворотниць. У багатьох будинках були внизу порожні крамниці, тепер позабивані й позамикані, а люди купчилися напевно лише в горішніх поверхах. Деякі будинки загрожували ось-ось завалитися від спорохнілості та руїн і засипати своїми уламками всю вулицю, і тому їх попідирали про всяк випадок міцними дерев'яними балками. Але навіть і ці хисткі вертепи, здавалося, кишіли безпритульними злидарями, бо подекуди грубі дошки, якими було позабивано двері й вікна, були відхилені настільки, щоб дати місце пролізти людському тілу. У водостічних канавах вода застоюлася й зацвіла; навіть падло пацюків, що гнило вже, мабуть, не один день серед змокрілого сміття, було до огиди кощаве.

На широко відкритих дверях, перед якими зупинився трунар, не було ані дзвоника, ані молотка, тому він увійшов просто в темний коридор і почав навпомацки пробиратися вгору по темних сходах, наказавши Оліверові йти за собою й не боятися. На другому поверсі він намацав якісь двері й постукав. Двері відчинила дівчинка років тринадцяти-чотирнадцяти. Трунар зазирнув у кімнату, зрозумів, що не помилився, й увійшов, а за ним Олівер.

У кімнаті не було вогню, але якийсь чоловік сидів навпочіпки перед холодним каміном; супроти нього на низенькому ослоні сиділа стара жінка. У другому кутку тулилися один до одного кілька обшарпаних дітлахів, а в темному закутку проти дверей лежало щось довге,

загорнене в стару подерту ковдру. Олівер здригнувся, натрапивши поглядом на це місце, й мимоволі притиснувся ближче до свого хазяїна; це «щось» було прикрите, але він здогадався, що це – труп.

Чоловік був дуже худий і блідий; його посивіле волосся й борода були скуйовджені, а очі запалені. Обличчя старої геть укрили дрібні зморшки; два останні зуби виширилися над нижньою губою, а пронизливі очі хворобливо блищали. Страшно було дивитися на цих людей: вони так скидалися на тих пацюків, що гнили перед будинком.

– Ніхто не сміє підходити до неї! – сказав чоловік, гнівно вскакуючи на ноги, коли містер Соуерберрі наблизився до трупа. – Назад, назад, проклятий, коли тобі миле життя!

– Пусте, чоловіче божий, – мовив трунар, що давно вже звик до людського горя у всіх його проявах. – Пусте!

– А я кажу, – скрикнув чоловік, стискаючи руки й дико тупаючи ногами, – я кажу, що не дам закопувати її в землю. Вона там не матиме спокою: гробаки докучатимуть їй, їсти її вони не будуть, ні, вона ж і так уже виснажена вщент.

Замість відповіді на гарячкові слова трунар витяг з кишені сантиметра і став перед тілом навколішки.

– Всі, всі на коліна, упадіть перед нею і вважайте на те, що я скажу! – нараз скрикнув чоловік, падаючи з риданням у ногах померлої. – Кажу вам, вона вмерла з голоду! Я ніколи не думав, що їй так погано, поки її не підтяла гарячка, а тоді я побачив, що від неї залишилися самі кістки й шкіра. У хаті не було ні світла, ні вогню, і вона вмерла в темряві, в темряві! Вона не могла навіть розглянути облич своїх дітей, їй сперло дух, і вона тільки кликала їх! Для неї я жебракував на вулицях, а вони засадили мене до в'язниці. Коли я вернувся, вона вже вмирала, і вся кров у моєму серці всохла – вони замучили, замучили її голодом. Вони замучили її голодом!

Удівець упився руками в волосся і зі стогоном звалився як підкошений на долівку: очі йому закотилися, з рота потекла піна. Налякані діти гірко заридали; стара, що сиділа досі так тихо й спокійно, ніби нічого не бачила й не чула, мовчки пригрозила їм кулаком. Потім встала й, розв'язавши краватку чоловікові, що лежав нерухомо горілиць, пошкандибала до трунаря.

– Це була моя дочка, – з якоюсь ідіотською ухмілкою хитнула вона головою у бік померлої, і від цієї ухмілки стало страшніше, ніж навіть від присутності мерця в цьому похмурому місці. – Хіба не диво: я, що породила її на світ і була тоді молодою жінкою, я живу й сміюсь, а вона лежить тут така холодна й задубіла! Подумати тільки! Сміх та й годі! Сміх та й годі! – Нещасна потвора ще довго щось бурмотала й тряслася від огидливого реготу. Не звертаючи на неї жодної уваги, трунар повернувся до дверей.

– Стійте! Стійте! – голосно прошепотіла жінка. – Коли її ховатимуть – завтра, позавтра чи нині ввечері? Я опорядила її, то, значить, мушу й іти за нею. Пришліть мені плаща, але доброго, теплого, бо надворі собачий холод. Пришліть мені ще пирога й вина. А втім – це пусте! Пришліть краще бухан хліба й кварту води. Серденько моє, не забудете? Ми дістанемо хліба? Так? – палко скрикнула вона, хапаючи трунаря за полу, бо він підійшов ще ближче до дверей.

– Так, так, все що завгодно, – обіцяв він, ухиляючись від старої, і, тягнувши Олівера за руку, хутко вийшов з кімнати.

Другого дня Олівер з хазяїном повернулися знову до злиденного житла жебраків. Голодній родині було надіслано допомогу: містер Бембль сам своєю персоною відніс туди напередодні буханець хліба й шматок сиру, а сьогодні він з чотирма мешканцями з притулку, що мали нести труну на цвинтар, прийшов загодя. На рам'я жебраків накинули чорні старі пелерини, непофарбовану труну забили, підхопили на плечі й понесли на вулицю.

– Гей, бабко, бери ноги на плечі, – ми вже трохи запізнилися, – прошепотів Соуерберрі на вухо старій, – не можна, щоб панотець на нас чекав. Нумо вперед, хлопці-молодці, хутчіш!

Носії тільки того й чекали й вирушили швидким кроком під своїм легким тягарем; чоловік і мати покійниці похапцем подалися за ними. Бембль і Соуерберрі йшли попереду на пристойному віддаленні від труни, а Олівер, щоб не відстати, біг підтюпцем поруч.

Проте так поспішати не було наглої потреби: коли похід прийшов до похмурого, порослого жаливою закутка кладовища, відведеного для дармових могил, – панотця ще не було; причетник, що грівся біля вогню в ризниці, сказав, що на нього доведеться чекати годину, а то й дві. Труну поставили над краєм могили, і родичі покійниці залишилися покірно чекати на панотця під холодним дрібним дощем на грузькій мокрій глині; якісь вуличні хлопчиська, зацікавившись видовиськом, забігли на цвинтар і заходилися тим часом гратися поміж надгробками в схованки, а коли це надокучило, почали перестрибувати через труну. Соуерберрі й Бембль були в особистих приятельських стосунках з причетником і примостилися біля каміна з газетою.

Минула година або й більше. Нарешті Бембль, Соуерберрі й причетник угледіли здалеку панотця й кинулися наввипередки до могили. Слідом за ними з'явився і священник, накладаючи на себе дорогою стихаря. Про людське око, містер Бембль відігнав трохи бешкетників-хлопців, а велебний отець, пробубонівши з панахиди стільки молитов, скільки встиг за чотири хвилини, передав стихаря служникові й знову подався геть.

– Ну, Біллі, засипай! – звелів містер Соуерберрі могильникові.

Це було не дуже тяжко. Братська могила була так щільно набита трунами, що остання труна лише на кілька футів угрузла в землю. Могильник засипав яму, недбало притоптав зверху землю ногами, закинув лопату за спину й пішов своєю дорогою, а за ним побігли хлопці, голосно висловлюючи своє незадоволення з приводу того, що цікаве видовисько тривало так недовго.

– Ходімо, небораче, а то браму зачинять, – мовив Бембль, ляснувши вдівця по спині, – той, як був став над домовиною, так увесь час стояв не ворухнувшись протягом усієї церемонії; від Бемблевих слів він здригнувся, підвів свою похнюплену голову, глянув на людей, що оточували його, ступив кілька кроків і впав зомлілий. Стара божевільна була занадто засмучена втратою теплої пелерини, яку в неї після закінчення похорону негайно одібрали, й не звернула на нього жодної уваги; на зомлілого вилили жбан холодної води; він прийшов до пам'яті й поплентався пріч. Ворота замкнули, і всі розійшлися в різні боки.

– Що ж, Олівере, як тобі це сподобалося? – спитав Соуерберрі, йдучи додому.

– Спасибі, нічого собі, – відповів нерішуче Олівер, – але не дуже, сер.

– Дурниці, з часом звикнеш, а тоді піде як по маслу, – запевнив його хазяїн.

Оліверові було цікаво, скільки часу звикав його господар до цього, але він розумів, що краще не питати, і мовчки йшов додому, міркуючи про все, що бачив і чув.

Розділ VI

Оліверові вривається терпець, він дуже дивує Ноя своєю відвагою

Після місячного «стажу» в трунаря контракт на Олівера було офіційно затверджено. Гнилий сезон, плодючий на різні захворювання, саме наступав. Висловлюючись комерційним терміном, «на труни стояв попит», і за кілька тижнів Олівер набув чималого досвіду.

Блискучі наслідки геніальної вигадки містера Соуерберрі сягнули далеко понад його надії. Ніколи ще за пам'яті найстарожитніших мешканців міста N. не лютував з такою силою навісний кір і не бувало такої страшною смертності на дітей. Мало не щодня тяглися вулицями жалібні походи; на чолі їх з крепом аж по коліна виступав Олівер, а матері, завмираючи від жалю й зворушення, розчулено дивилися на це.

Щоб навчитися володіти своїми нервами (що є конче потрібне для фахівця-трунаря), Оліверові доводилося бути господарем також і на похоронах дорослих, і не раз бував він свідком прекрасної покори й мужності, з якою деякі сильні духом люди зносять облогу долі й нерозважні втрати.

Соуерберрі часом ховав якусь заможну пані або пана, що мали цілу зграю небог та небожат; вони ходили мов неприкаяні під час усієї хвороби небіжчика й навіть на людях, у місцях громадських зборищ, ніяк не могли погамувати своєї туги; а проте, залишившись на самоті, вони ставали веселі, бадьорі й безжурно базікали й сміялися, начебто нічого лихого не трапилося. Чоловіки ставилися до втрати своїх дружин з героїчною мужністю, і жінки, вдягаючи жалобу за своїми чоловіками, замість сумувати під похмурим крепом, дбали лише за те, щоб він їм був до лиця й не відставав від моди. Дуже часто леді й джентльмени, що до нестями побивалися над покійниками під час похорону, заспокоювалися скоро, переступивши поріг своєї хати, а напившись чаю, знаходили свою звичайну рівновагу. Це все було варте уваги й справляло дуже відрadne враження, і Олівер широко відкритими очима придивлявся до всього цього.

Чи покору в душі Оліверовій виховали саме ці приклади мужності людського духу, – хоч я й біограф його, – з певністю не скажу, можу лише сказати, що протягом кількох місяців Олівер не ремствував на Ноя і мовчки зносив його знущання, а той сікався до нього, як та оса у вічі. Ной згоряв від заздрості до Оліверової чорної патериці й крепу і ніяк не міг пристати на те, що якийсь вихватко так швидко пішов угору, тоді як він, старший за нього, пас ще досі задніх і залишився при своєму форменому картузі й шкурятяних штанях.

Шарлотта ставилася до Олівера погано, бо так робив Ной, а місіс Соуерберрі зненавиділа Олівера, бо містер Соуерберрі йому симпатизував; отже, в такому приємному оточенні: з трьома ворогами, з одного боку, й ненастанними похоронними картинами, з другого, Олівер почував себе приблизно так, як те голодне поросся, що його ненароком застрелили в засіках броварні.

Зараз я підходжу до дуже важливого моменту в біографії Олівера, однієї назверх начебто другорядної та незначної події, що викликала, проте, ґрунтовну зміну у всій його майбутній долі.

Одного разу Олівер з Ноем увійшли до кухні в звичайний обідній час (на обід їм залишили з півтора фунта баранячих хрящів), але господиня саме покликала до себе Шарлотту, і голодний Ной почав тим часом знічев'я сікатися до Олівера. Його милі жарти почалися з того, що він задер ноги на стіл, смикнув товариша за волосся, сіпнув за вухо, назвав його підбрехачем, хвалився, що з насолодою дивитиметься, як його колись піднімуть на шибеницю,

і взагалі дратував його на всі заставки, які могла вигадати уява злого, зіпсованого вуличного хлопчиська.

Але все було марне: Олівер не заплакав. Тоді Ной спробував підпустити ще кращого жучка, яким не гидує багато значно вищих за Ноя людей у своїй безглуздій гонитві за дотепами.

– Як ся має твоя matka, підкидьку, га? – почав Ной.

– Вони померли, – не смій мені говорити про них.

Говорячи це, Олівер увесь зашарівся й почав важко дихати, а губи й ніздрі йому дивно затремтіли; містер Клейполь одразу зрозумів, що це безперечний симптом близьких сліз, і тому провадив далі.

– А чого вона померла, підкидьку?

– З розбитого серця, – так казали мені наші старі богаділки, – тихо мовив Олівер, говорячи більше до себе самого, аніж відповідаючи Ноеві. – Я, здається, розумію, що значить умерти від цього.

– Траляля-ля-ля, – зареготався Ной, угледівши, як по щоці Олівера помалу скотилася сльоза. – Чому, слинько, реви розпустив?

– У кожному разі не через тебе, – озвався Олівер, хутко змахуючи сльозу.

– Звичайно, не через мене, – вищирив зуби Ной.

– Не через тебе, – із серця, – обірвав його Олівер. – Ну годі, не смій мені більше говорити за те. Стережись!

– Стережись, стережись! – скрикнув Ной. – Слиньку, не пирожся, та й з маткою своєю не носись як з писаною торбою! Знаємо ми, хто вона така, знаємо, ого! – Тут Ной красномовно хитнув головою й зморщив, що було сили, свого кирпатого червоного носика. – І знаєш, підкидьку, – тоном нещирого співчуття, з усіх тонів найгіршим, – провадив Ной, підбадьорений Оліверовим мовчанням, – тепер уже нічим, а слізьми тим паче, не допоможеш; та й тоді б ти нічим не допоміг, і мені самому, і нам усім тебе дуже шкода, і ми всі тебе від щирого серця жаліємо, але ти мусиш знати, підкидьку, що matka твоя була звичайнісінька шльондра.

– Що ти сказав? – озвався Олівер, кидаючи на нього меткий погляд.

– Звичайнісінька шльондра, підкидьку, – спокійно відказав Ной. – І для неї самої краще, що вона рано померла, а то б довелося сердезі солодко попрацювати в Брайдуеллі чи на каторзі, а то й на шибениці потанцювати; так, на шибениці, – це найпевніше!

Червоний розгніваний Олівер скочив на ноги, перекинувши стола й стільця, схопив Ноя за горло і в дикому запалі почав його трусити так, що в того аж зуби зацокотіли; потім скупчив усю силу свого маленького тіла в один тяжкий удар і звалив ним свого супротивника на землю.

Ще за хвилину Олівер був тихою, боязкою, затурканою дитиною, якою його зробила людська бездушність, але тепер дух його повстав, і від жорстокої образи за покійну матір спалахнула його кров; груди йому буйно здіймалися вгору, постать випросталась, очі зайнялися жвавим вогнем; він увесь мов переродився і стояв тепер переможний над своїм полохливим ворогом, що боязко корчився долі, наляканий його раптовим вибухом.

– Він уб'є, уб'є мене! пробі! – репетував Ной. – Шарлотто, місіс Соуерберрі, сюди! Новак мене убиває! Пробі! Пробі! Олівер сказився! Шар-лот-то!

На Ноїв крик луною відгукнулася Шарлотта, а за нею ще дужче заверещала місіс Соуерберрі; куховарка блискавицею вскочила до кухні, а господиня заніміла на сходах, поки не переконалася, що життю її нічого не загрожує.

– Ах ти, мерзотнику! – скрикнула Шарлотта, хапаючи Олівера з усієї сили, що рівнялася силі доброго мугиря, – ах ти, не-вдяч-на, пас-куд-на тва-рю-ко, ах ти, крово-пив-це, – і між кожним складом Шарлотта ритмітно сипала на Олівера ляпас за ляпасом і на відчай душі репетувала.

Шарлоттин кулак був не дуже ніжний, але, боячись, що він не досить дошкулить Оліверові, місіс Соуерберрі скотилася зі сходів і, допомагаючи їй однією рукою тримати хлопця,

другою почала йому дряпати й лупцювати обличчя. Користуючись з такої щасливої ситуації, Ной підвівся й почав бити Олівера ззаду й собі.

Але вправа ця вимагала занадто великого напруження і тому довго тривати не могла. Натомившись і засапавшись, месники потягли Олівера, що все ще борсався й борюкався, але не хотів здаватись, до сирого льоху й замкнули його там. Після цього місіс Соуерберрі впала на стілець і заридала.

– Господи, змилуйся, вона конає! – скрикнула Шарлотта. – Ною, голубе, склянку води, швидше!

– О, Шарлотто, – ледве чутно почала за хвилину місіс Соуерберрі від браку повітря в грудях і надміру холодної води, якою Ной щедро обілляв їй голову й плечі. – О, Шарлотто, яке щастя, що він нас усіх не зарізав серед ночі!

– Велике щастя, пані, – відповіла та, – сподіваюся, це буде наука хазяїнові не брати більше до хати цих пройдисвітів, що народжуються вбивцями й розбишаками. Бідолашний Ной! Він був на волосині від смерті, коли я вскочила.

– Бідна крихітко, – жалісно глянула на нього місіс Соуерберрі. «Бідна крихітка» (горішній гудзик її жилета був на одному рівні з маківкою Оліврової голови) старанно витирала кулаком очі, шморгала носом і сопла, щоб видушити кілька сльозин.

– Що робити? Хазяїна нема вдома, в хаті самі баби, а він ось-ось висадить двері! – Олівер дійсно так грюкав і стукав у гнилу дерев'яну загородку, що це було цілком правдоподібно.

– Господи! Господи! Що робити, пані? – лементувала Шарлотта. – Хіба що послати по поліцію.

– Або по солдатів, – додав Клейполь.

– Ні, не те, – заперечила місіс Соуерберрі, згадавши про Оліврового старого приятеля. – Ною, біжи-но хутчій по містера Бембля і скажи, щоб він негайно йшов сюди; не шукай кашкета, біжи як стоїш! Притьмом! Ага, притисни ось цього ножа до гулі – опух швидше спаде.

Нічого не одказавши, Ной кинувся прожогом надвір: перехожі здивовано дивилися вслід розхристаному хлопцеві, що нісся як вітер вулицями, без шапки на голові й з лезом ножа над оком.

Розділ VII

Олівер не скоряється

Ной гнався чимдужче до притулку, ні на мить не зупиняючись і не озираючись навколо. Тільки вже біля самих воріт він відсапнувся, набрався духу, видушив з себе так-сяк кілька сліз і постукав у хвіртку; тут він скорчив таку скривджену й нужденну міну, що навіть воротар богадільний (а він бував у бувальцях і бачив на своєму віку переважно скривджені та нужденні обличчя) аж остовпів.

– Що з тобою, хлопче? – скрикнув він.

– Містере Бембль! Містере Бембль! – закричав Ной з добре вдаваним жахом і так голосно й розпачливо, що Бембль одразу почув його і вискочив на його лемент як ошпарений з своєї хати, забувши навіть одягнути свого трикутного капелюха.

(Цей цікавий факт треба відзначити, бо він свідчить про те, що під впливом якогось могутнього імпульсу навіть парафіяльні сторожі здатні втрачати владу над собою й забувати власну гідність.)

– О, містере Бембль, – скрикнув Ной, – Олівер, сер, Олівер...

– Що? Що? – перебив його містер Бембль, і його холодні очі радісно заблищали. – Олівер утік? Ну, кажи, Ною, невже він справді втік?

– Ні, ні, сер, він не втік, але він вчинив злочин, – відповів Ной, – він хотів убити мене, сер, а потім кинувся вбивати Шарлотту, а потім хазяйку... О! як боляче! Який жах, сер! – Тут Ной почав звиватися й корчитися, наче в'юн, даючи цим зрозуміти містерові Бемблеві, що скажений напад Олівера тяжко пошкодив якийсь його внутрішній орган і він нестерпуче страждає.

Побачивши, що несподівана новина справила на містера Бембля велике враження, Ной вирішив підлити масла в огонь і ще голосніше зарепетував.

На той час пан у білому жилеті вийшов на подвір'я; Ной побачив його і, збагнувши, що дуже корисно звернути на себе його увагу і викликати цим ще дужче обурення проти Олівера, – зарепетував зовсім як нерізане поросля і являв тепер собою щось дійсно трагічне. Він дуже швидко досяг свого; на третьому кроці пан сердито обернувся й спитав, чого це щеня так верещить і чому Бембль не заткне йому пельки.

– Це бідне хлоп'я з дитячого захистку, – пояснив містер Бембль, – його покалічив і мало-мало не забив... Олівер Твіст.

– Сто чортів! – скрикнув пан у білому жилеті, круто зупиняючись. – Я це знав! З першої ж хвилини у мене з'явилося якесь передчуття, що цей дикун дограється до шибениці.

– Виявляється, що він зробив замах і на їхню дівчину служницю, – провадив містер Бембль із землисто-блідим обличчям.

– І на господиню, – вставив Клейполь.

– І на господаря, чи так, Ною? – додав містер Бембль.

– Ні, господаря вдома не було, а то він був би і його забив, – відказав Ной, – він нахвалявся...

– Так він нахвалявся забити господаря, мій хлопчику? – перепитав пан у білому жилеті.

– Так, сер, – відповів Ной. – І прошу, сер, місіс питає, чи не міг би містер Бембль зайти до нас на часинку й відшмагати його, бо господаря вдома нема.

– Звісно, звісно, дитино, – мовив пан у білому жилеті, ласкаво всміхнувшись і поплескавши Ноя по голові, що була на три дюйми вище за його власну. – Ти добрий хлопчик, дуже добрий хлопчик. Ось тобі пенні. А ви, Бемблю, ідіть негайно до Соуерберрі з ціпком і вже самі побачите, що там робити. Глядіть, не панькайтесь там з ним.

– Ні, ні, сер, – відповів сторож, начіплюючи на свій ціпок батога, що його вживав для езекуцій.

– І Соуерберрі скажіть, щоб він теж різок не жалував. Без синців і батогів з цього шибеника не буде пуття, – прорік пан у білому жилеті.

– Не турбуйтеся, сер, я вже знатиму, як там раду дати, – відповів сторож.

Капелюх уже знову гордо сидів на своєму почесному місці, ціпка було направлено, і містер Бембль з Ноєм подалися підтюпцем до трунаревої майстерні.

Тут стан речей тим часом не змінився. Соуерберрі досі не повертався додому, а Олівер з неослабною силою грюкав так само у двері.

Місіс Соуерберрі наговорила Бемблеві таких жахливих речей про Оліверові злочинства, що той поклав за безпечніше вдатися з ним спершу в перемовини.

Тому він спочатку постукав у двері, а потім, притулившись губами до дірочки в замку, з притиском промовив:

– Олівере!

– Пустіть мене! – відгукнувся з льоху хлопчик.

– Чи пізнаєш ти, чий це голос, Олівере?

– Так, пізнаю.

– А чи страшно тобі? Чи тремтиш ти в цю мить?

– Ні! – гордо кинув Олівер.

Ця неприродна, нечувана відповідь, якої містер Бембль ніяк не сподівався, збила його з пантелику. Він відскочив від дверей, випростав свій стан і в німому подиві обвів поглядом усіх присутніх.

– О, містере Бембль, він напевне збожеволів, – простогнала місіс Соуерберрі, – жоден тямущий хлопець не наважився б так з вами розмовляти.

– Це не божевілья, моя пані, – відповів містер Бембль після кількох хвилин глибокої задуми, – це м'ясо!

– Що? – скрикнула місіс Соуерберрі.

– М'ясо, моя пані, м'ясо, – повторив Бембль з притиском. – Ви перегодували його м'ясом. Ви штучно збудили в ньому бунтарський дух, що цілком не личить особі в його становищі. Місіс Соуерберрі, це вам підтвердять і члени Ради, а вони глибокі філософи-практики і добре розуміються на цьому. Нащо жебракам дух? Що вони з нього втнуть? Досить того, що ми підтримуємо життя їх тіла. Якби ви годували хлопця кашкою, моя пані, цього б ніколи не трапилося.

– Боже! Боже! – сплеснула руками місіс Соуерберрі, побожно підносячи очі до кухонної стелі. – Ось що значить бути милосердним.

Милосердя місіс Соуерберрі полягало в тому, що вона щедро наділяла Олівера найгіршими недоїдками та недогризками, на які ніхто не поласував би, і тому треба було дійсно великої саможертвності й природної лагоди вдачі, щоб схилитися так покірно перед тяжким безпідставним докором містера Бембля.

– О, – промовив містер Бембль, коли шановна леді знову спустила свої очі додолу, – єдине, чим тепер можна зарадити лихові, – це залишити хлопця в льосі на два-три дні, поки його прикрутить голод; потім його можна буде випустити, але протягом усієї його науки його треба буде тримати на самій каші. В нього небезпечна жилава натура, місіс Соуерберрі, із живущого він насіння: ось і лікар, і доглядачка казали мені, що матка його натерпілася стільки злигоднів, поки дочвалала до нас, що на її місці кожна порядна жінка була б померла на кілька тижнів раніше, а вона ще борсалася.

Розмова за дверима долітала невиразно до Олівера, але досить було його настороженому вухові почути якийсь натяк на його покійну матір, як він затупотів і закалатав у двері з такою силою, що заглушив усі інші звуки. Тим часом надійшов Соуерберрі. Щоб викликати його

обурення, жінки наговорили йому такого страхіття про Олівера, що він дійсно завзявся на хлопця, злісно шарпонував двері й немилосердно витяг його з льоху за комір.

Від нещодавньої розправи одяг на Оліверові обвисла лахміттям, обличчя було геть-чисто подряпане й розквашене, чуприна збилася ключчям на лобі; проте гнівний рум'янець не збіг ще з його лиця, і, коли його витягли з льоху, він зміряв Ноя завзятим поглядом і не зморгнув.

– Фути-нути, який красень! – сказав Соуерберрі, струсонувши Олівера за плечі й боляче ляснув його по щоці.

– Він лаяв мою матір, – відповів Олівер.

– Ну то що з того, невдячна паскудо? – визвірилася на нього місіс Соуерберрі. – Твоя мати заробила на те, що він сказав; навіть на ще гірше.

– Ні, не заробила.

– Ні, заробила, – гукнула місіс Соуерберрі.

– Брехня! – спалахнув Олівер.

Місіс Соуерберрі залилася сльозами.

Що було робити містерові Соуерберрі? Цей потік сліз вирішив усе. Хай би він зрадив себе і на одну мить завагався покарати Олівера якнайсуворіше, то кожен досвідчений читач зрозуміє, що одразу він був би став (як це завжди буває в подружніх сварках) неситським грубіяном, негідником, потворою, карикатурою на чоловіка і т. ін., і т. ін. і взагалі був би дістав ще силу інших приємних епітетів, занадто численних, щоб вони умістилися у межах цього розділу. Але треба сказати, що Соуерберрі ставився до Олівера (наскільки сягали його далекі необмежені влада й міць) досить прихильно, може, тому, що був у ньому матеріально зацікавлений, а може, й тому, що місіс Соуерберрі зненавиділа його з першого погляду. Але в даному разі буйний потік сліз його дружини не дозволяв гаяти часу, тому він відшмагав Олівера так, що навіть місіс Соуерберрі залишилася задоволена й потреба в додатковій допомозі Бемблевого ціпка, власне кажучи, майже відпала. На решту дня Олівера знову замкнули до темного льоху, де він міг розкошувати досхочу на хлібі й воді (в його розпорядженні був цілий водогін).

Увечері місіс Соуерберрі, пом'янувши попереду під дверима кілька разів недобрим словом покійну Оліверову матір, зазирнула до льоху й наказала хлопцеві йти спати на звичайне його місце, і він пішов, а слідом за ним нісся регіт і грубі дотепи Шарлотти та Ноя.

Лише zostавшись на самоті в тиші похмурої трунарні, віддався Олівер тим почуттям, що мусили неминуче повстати в його ще зовсім дитячій душі після пережитої кривди й образи останнього дня. Він кепкував зі своїх гнобителів, він стерпів не зморгнувши біль і побої, в його серці зростала й ширилася гордість, що не попустила б вирватися з його грудей останньому зойкові – хай би вони його живцем на вогні смажили. Але тепер, коли навкруги не було нікого, хто б міг чути й бачити його, він упав навколішки на підлогу й, затуливши лице руками, заривав такими сльозми, якими – дай Боже – ніколи не плакати дитині.

Довго стояв так Олівер, мов заціпенів. Свічка вже зовсім розтопилася в ліхтареві, коли він підвівся на ноги. Обережно озирнувшись на всі боки й наставивши вуха, він тихенько відімкнув двері й виглянув надвір.

Стояла холодна темна ніч. Хлопчиків здалося, що зорі мерехтять далеко вище над землею, ніж звичайно; було тихо, не дмухав вітер, а темні тіні, що падали на землю від дерев, видавалися мерцями – такі німі й нерухомі були вони.

Олівер знову обережно зачинив двері і, користуючись з останніх відблисків свічки, зв'язав у хустину своє убоге добро й сів на ослоні дожидати дня.

Тільки-но засіріло надворі й перші бліді тіні світанку несміливо пробилися крізь щілинки віконниць у майстерню, Олівер підвівся й визирнув на вулицю, – на мить завмер, вагаючись, на порозі, а потім хутко причинив за собою двері.

Він глянув ліворуч, праворуч і не знав, у який бік тікати. Але потім згадав, що навантажені бендюги звертали завжди вгору, як їхали за місто, і пішов цією саме дорогою; незабаром він натрапив на стежку, що йшла навскоси через поле і, як він знав, виходила потім знову на шлях. Він пам'ятав, як він уперше йшов нею, коли містер Бембль забрав його з ферми. Стежка проходила повз знайомий котедж. Оліверове серце швидко застукало в грудях, коли він це збагнув; він навіть хотів був повертатися назад, але пройшов уже занадто багато й не так швидко встиг би повернутися додому, та до того ж було ще дуже рано: навряд чи хто-небудь перестріне його. І він попростував далі.

А ось і знайома фарма. Все тихо, нікого не видно. Олівер зупинився й зазирнув у садок. Якийсь маленький хлопчик полов траву на грядках; він глянув угору, і Олівер пізнав бліде личко свого колишнього товариша. Він дуже втішився, вгледівши його на прощання, бо хоча хлопця було значно молодше за нього, вони колись дуже добре товаришували і їм було що згадати: скільки разів їх били, морили голодом і садовили до карцера разом!

– Т-с-с, Діку! – прошепотів Олівер, коли хлопчик підбіг до хвіртки й простягнув йому назустріч через штахети свої рученята. – Чи вже хто-небудь встав?

– Ніхто, всі сплять, крім мене.

– Нікому не кажи, що ти мене бачив, Діку, – провадив Олівер, – я тікаю. Вони знущаються з мене, Діку, і я їду шукати долі далеко-далеко, світ за очі. А як ти зблід...

– Я чув, як лікар їм казав, що я вмираю, – відповіло хлоп'ятко, блідо всміхаючись. – Я такий радий, такий радий, що побачив тебе, Оліверчику, тільки не стій тут довго.

– Ні, ні, не буду, я тільки хотів попрощатися з тобою, – відповів той. – Ми ще побачимось, я знаю, що побачимось! Ти вичуняєш і будеш здоровий і щасливий!

– Так, тільки вже як умру, – зітхнуло хлоп'ятко, – мабуть, лікар казав правду, Оліверчику, бо мені так часто сняться різні люди, яких я ніколи не бачу вдень. Поцілуй мене, – попрохало воно, злязючи на низеньку хвіртку й обвиваючи рученятами Олівера за шию. – Прощай, Оліверчику!

Розділ VIII

Олівер чимчикує до Лондона й зустрічає дорогою чудного молодого джентльмена

Стежечка вийшла незабаром знову на битий шлях. Була вже дев'ята година. Олівер відійшов миль із п'ять від міста, але, боячись, щоб його, бува, не догнали й не зловили, біг навзаводи, а на людніших місцях крався попідтинню. Натомившись, він сів нарешті спочити при дорозі край верстового стовпа й уперше замислився над тим, куди йому податись і що робити.

На камені було написано великими літерами, що звідси до Лондона ще сімдесят миль. «Лондон» – це слово дало новий напрям Оліверовим думкам. Лондон! Лондон – це величезне неосяжне місто. Ніхто, ніхто, навіть сам містер Бембль, ніколи не знайде його там. Олівер згадав, як один богаділець казав, що кожен хлопчина зі смальцем у голові в Лондоні не пропаде і що у великому місті можна заробити так, як сільським мугирям і вві сні не снилось. Лондон – найкраще місце для безпритульного хлопчика, якому хоч з мосту та в воду, якщо ніхто не змилюється на нього. Від цих думок Олівер скочив на ноги й знову подався далі. Він довго йшов і, як побачив, що наблизився за цей час до Лондона лише на чотири милі, тоді тільки збагнув, скільки йому треба ще чимчикувати. Він пішов помаліше, пригноблений цією сумною думкою, і почав міркувати, якби йому дістатися туди. В клункові його лежав шматок черствого хліба, стара сорочина й дві пари шкарпеток, а в кишені бовталось одне пенні – подарунок Соуерберрі після одного особливо позиточного похорону.

«Чиста сорочка, дві пари залатаних шкарпеток і одне пенні – дуже хороші речі, але з цим далеко не заїдеш. Узимку шістдесят п'ять миль неабищо», – міркував Олівер. Люди взагалі дуже виразно й гостро вбачають різні труднощі на своєму життєвому шляху, але як їм зарадити, ніяк не знають; отже, пометикувавши і так і сяк й нічого зрештою не надумавши, Олівер пересунув клуночок на друге плече й почимчикував собі далі.

Цього дня він пройшов двадцять миль і не мав у роті нічого, крім свого черствого хліба та води, яку він випрошував у котеджах при дорозі. Коли стемніло, він звернув зі шляху на луг, зарився в копицю сіна й вирішив пролежати там до самого ранку. Рвучкий вітер гуляв по голому полю; Оліверові було холодно й хотілося їсти; почував він себе таким самотнім, таким самотнім, як ще ніколи, і спочатку йому було дуже моторошно. Але довга дорога і втома перемогли, й він незабаром заснув, забувши всі свої турботи. Перед світом він зовсім задубів і так зголоднів, що мусив купити собі на своє пенні хліба в найближчому селі. Він позбивав собі ноги, а коліна йому тремтіли з надутими. Після другої ночі під голим холодним небом Оліверові стало ще гірше; на ранок він уже насилу волочив ноги і сів спочити край крутого підгір'я. Чекаючи на диліжанс, що саме наближався до гори, він простяг руку до пасажирів, та мало хто звернув на нього увагу, але потім хтось гукнув йому, щоб він не жебрав, а як хоче, то заробив гроші й побіг під гору наввипередки з кіньми за півпенні. Бідний Олівер зі шкіри ліз, щоб бігти врівень з диліжансом, але надута й підтоптані ноги не пускали, і він відставав. Побачивши це, пасажири поховали свої шеляги назад у кишені й вилаяли Олівера ледачим шеням і нікчемою; і диліжанс з гуркотом покотився геть, залишивши по собі лише хмару пороху.

По деяких селах висіли великі плакати, що під загрозою в'язниці застерігали від жебрування в межах цієї околиці. Це дуже налякало Олівера, й він старанно обминав такі села. По інших містах, де таких плакатів не було, він ставав під парканами заїздів і мовчки похмуро вдивлявся в очі перехожих: цей маневр кінчався переважно тим, що господиня наказувала якогось із батраків прогнати цього чудного хлопця, що напевне виглядає, як би щось поцупити. Коли Олівер підходив з довгою рукою до садиби якогось фермера, його майже завжди нага-

няли собаками, а коли він тикався до якоїсь крамниці, то мову зараз звертали на те, що треба покликати парафіяльного сторожа, від чого в Олівера, звичайно, душа холола і він швидше тікав. Якби не один добрий сторож при заставі та одна добросердна старенька пані, Оліверове поневіряння було б скінчилося так само, як і поневіряння його матері, тобто він незабаром звалився б мертвий на шосе його Королівської Величності. Але сторож підгодував його хлібом і сиром, а старенька пані, онук якої мандрував тепер босоніж десь у якійсь далекій частині земної кулі після розбиття корабля, – зглянулася на бідного сироту й дала йому все, що могла відірвати від себе, з такими добрими, ласкавими словами й з такими теплими сльозами співчуття, що вони врзалися в Оліверову душу глибше, ніж усі пережиті жалі.

Рано-вранці на сьомий день своєї втечі з рідного краю Олівер пришкандибав до невеличкого міста Барнет. Віконниці на вікнах були ще позамикувані, вулиця була порожня; ніхто ще не брався до денної роботи – всі спали. Сонце саме вставало у всій своїй величній красі. Запорошений, обдертий, із скривавленими побитими ногами сів Олівер на сходах край чужого порога; в золотому радісному промінні він почував себе ще самотнішим і безпораднішим, ніж звичайно. А там потроху почали відчиняти віконниці, відхиляти фіранки, з'явилися люди на вулицях. Дехто з перехожих зупинявся на хвилю, а то й обертався на Олівера, але нікому не спало на думку допомогти йому й поцікавитися, як він сюди дістався. Попрохати милостині Олівер не наважувався і мовчки сидів.

Він просидів так чимало часу на сходах; мовчки дивувався, скільки в цьому місті шинків (у Барнеті що не дім, то шинок або корчма), дивився байдужим оком на карети, що проїздили повз, і думав, як усе дивно на світі створено: ось ця карета може жартома проїхати за кілька годин увесь той надмірно тяжкий шлях, що на нього він витратив аж цілий тиждень; багато ще передумав Олівер, коли раптом почув на собі чужий погляд і побачив, що якийсь хлопець, що кілька хвиль тому був пройшов повз, зупинився й дуже уважно стежить за ним з протилежного пішоходу. Спочатку Олівер не звернув на нього особливої уваги, але хлопець стояв так довго на одному місці й так пильно дивився на нього, що Олівер підвів голову й зміряв його таким самим пильним поглядом. Тоді незнайомий перейшов вулицю і наблизився до Олівера.

– Жовторотий, чого розпустив кислиці? – гукнув він.

Він був, мабуть, трохи старший за Олівера, але був якийсь кумедний. Такого хлопця Олівер ще, здається, ніколи на своєму віку не бачив. Це було кирпате низьколобе, неймовірно замурзане й обшарпане звичайнісіньке хлоп'я, але з поставою й манерами цілком дорослої людини. Воно було присадкувате, трохи кривоноге, трохи замале на свої роки і мало маленькі, гострі, препогані очі. Капелюх стирчав у нього на голові мов на тичку, щохвилини загрожуючи злетіти додолу, і, мабуть, був би й злітав, якби хлопець час від часу не стріпував кумедно головою, від чого капелюх знову опинявся на старому місці. На хлопчикові був сурдут з батьківського плеча мало не до самих п'ят; закавращі рукавів були зачочені аж по лікті, очевидячки для того, щоб зручніше було закладати руки в кишені пасатих штанів, звідки він їх не виймав. Загалом це був найкумедніший у світі маленький чванько в чотири фути шість дюймів заввишки (разом із закаблукми своїх чобіт).

– Ану, жовторотий, чому розпустив кислиці? – спитав удруге незнайомий.

– Я здоровився і хочу їсти, – відповів Олівер, і сльози навернулися йому на очі. – Я стільки йшов пішки безперестанку – аж цілісінький тиждень.

– Цілісінький тиждень навітікача від дзьоба? – жваво спитав молодий джентльмен і, помічаючи Оліверів здивований погляд, додав: – Та ти, фертику, здається, не знаєш, що таке дзьоб?

Олівер покірно відповів, що, наскільки він знає, дзьобом зветься пташиний рот.

– Ой-ой! Яке зелене! – засміявся панич. – Дзьоб – це суддя, за його наказом підносишся вгору, а вниз не спускаєшся. А чи був ти коли-небудь на млині?

– На якому млині?

– На якому? Та на тому малому млині, що може крутитися в Камінному Жбані й завжди краще меле проти вітру, а за вітром не меле, бо тоді чортма робітників, – пояснив досить незрозуміло молодий джентльмен. – Еге, стривай, у тебе, я бачу, живіт присох, треба тебе чимсь наперти. У мене самого тепер у кишені вітер гуде – тільки шиглик та сорока. Та дарма – вже якось-то буде. Ну, ну, мерщій вставай і ходімо – гайда!

Хлопець допоміг Оліверові підвестись і купив йому в сусідній крамниці шмат шинки й буханець хліба, а щоб шинка, бува, не запорошилась, він вигадав дуже хитру штуку: видер з паляниці м'якуш, а шинку засунув усередину і з буханцем під пахвою повів Олівера до найближчого заїзду. Вони отаборилися в якійсь задній темній кімнаті; незабаром на столі з'явився жбан з пивом – і з дозволу таємничого юнака Олівер накинувся на їжу і почав її уминати, а той тим часом дуже пильно стежив за ним.

– Тьопаєш до Лондона? – спитав він, коли Олівер скінчив своє снідання.

– Еге.

– Маєш квартиру?

– Ні.

– Гроші?

– Ні.

Хлопець свиснув і заклав руки в кишені, наскільки це дозволяли йому його довгі рукава.

– А ти живеш в Лондоні? – спитав Олівер.

– Мг, коли буваю вдома, – відповів хлопець, – тобі, мабуть, треба десь притулитись на ніч, ге?

– Ще б пак, – відповів Олівер, – відколи я вийшов у дорогу, мені весь час доводилося спати під голим небом.

– Не журися, синку, – заспокоїв Олівера його новий приятель. – Мені теж треба бути нині ввечері в Лондоні; я там знаю одного старого джентльмена – перший сорт! – він тебе напевно візьме до себе задурно, якщо тобі дасть рекомендацію хто-небудь з його добрих знайомих. А чим ми з ним не знайомі! Та куди! звичайно ні! зроду-віку не бачились!

Панич усміхнувся, даючи зрозуміти, що останні слова – тонка іронія, й хильнув до дна пиво.

Хіба міг відмовитися Олівер від такої вабливої пропозиції, як притулок на ніч? Але мало того, новий знайомий ще обіцяв, що старий пан його негайно дуже добре влаштує.

Між хлопцями поточилася щира жвава розмова, з якої Олівер довідався, що його приятеля звуть Джеком Давкінсом і що він особливий мазунчик і улюбленець того самого старого пана.

Дивлячись на нього, не можна було сказати, щоб улюбленці старого користувалися особливими життєвими вигодами. Джек, між іншим, сам зізнався, що в тісному товариському колі його звуть Пронозою, та він дійсно справляв враження страшенного гонивітра і гульвіси. Олівер збагнув, що, либонь, старий доброчинець махнув на нього рукою, бо вмовляти його, видно, все одно що горохом об стіну сипати! Олівер вирішив про себе завоювати будь-що-будь приязнь старого пана, а коли виявиться, що Пронозі не буде впину (чого він був цілком певен), то взагалі відмовитись від знайомства з ним.

Джек Давкінс чомусь рішуче не згоджувався увіходити до Лондона завидна, і тому хлопці лише об одинадцятій годині ночі підійшли до Айлінгтонської застави. Від Енжеля вони звернули на Сент-Джонів шлях, потім у вузький заулочок, що підходив до самого Уельського театру, далі вийшли на Ексмавс-стрит, а звідти на Коппіс-Роу; пройшли повз притулок для бідних і через славетний майдан, що звався колись Хоклей-інді-Хол, а звідти видряпалися на Велику Сефрон-Хіл. Тут Проноза прискорив кроки й звелів Оліверові «взяти ноги на плечі». Олівер мусив не спускати очей зі свого проводаря, щоб не згубити його в темряві, проте він

встиг кинути кілька разів оком навкруг себе. Бруднішої та паскуднішої місцевості він ще ніколи на своєму віку не бачив.

Вулиця, якою вони йшли, була вузька й загиджена, грязюка стояла по коліна, а повітря просякло смородом. Тут було багато крамничок, але вони були порожні: єдиним крамом у них були, здається, самі лише діти; дарма, що було вже дуже пізно, вони снували, мов неприкаяні, від дверей до дверей, і зсередини крамниць доносилися їхні крики й вереск. Серед загальних злиднів, здавалося, цвіли повним цвітом самі лише шинки; крізь їх розчинені двері чулася лайка п'яних, розперезаних ірландців-чорноробів, що сварилися й стукали кулаками по столах.

У темних, покручених сусідніх заулках купами ліпилися брудні облуплені халупи; п'яні жінки й чоловіки барложилися тут у бруді й смороді, а з дверей час від часу висовувались здоровезні лобуряки, що, очевидно, відряджалися в якісь дуже підозрілі експедиції.

Видряпавшись на самий шпиль пагорбка, Олівер почав уже міркувати, чи не краще було б взагалі втекти кудись звідціль, коли це, біля самого Філд-Лена, Давкінс зупинився перед якимсь будинком, штовхнув ногою двері й потягнув Олівера за собою в темний вузький коридор, а потім тихо свиснув і обережно зачинив їх за собою.

– Хто там? – почувся знизу якийсь голос у відповідь на Джеків посвист.

– Козирний туз! – пролунала відповідь. Це було, очевидно, якесь гасло, що все гаразд, бо в глибині коридору на стіні блімнуло тьмяне світло свічки й голова якогось чоловіка визирнула з-за обламаних билець кухонних сходів.

– Вас тут двійко, – мовив чоловік, підносячи над головою свічку й затуляючись рукою від світла. – А це хто такий?

– Новий товариш, – одказав Джек, підштовхуючи Олівера наперед.

– Звідки він?

– З Гренландії. Феджін нагорі?

– Розбирає хустки. Ходіть! – Свічка зникла, а за нею й обличчя.

Помацки дряпався Олівер по темних обламаних сходах за новим своїм товаришем, міцно тримаючись за його руку, а той так прудко перескокував через східці, що, очевидячки, добре знав дорогу й бував тут не раз і не два. Нарешті він штурхнув якісь двері; вони опинилися у великій кімнаті. Стіни й стеля її почорніли від сажі й довгих літ. Перед вогнищем, на непокритому сосновому столі, стояла заткнута в пляшку з-під пива свічка, кілька цинових кварт, бухан хліба, масло й миска; в каміні смажилася на пательні ковбаса, а над пательнею з довгою виделкою в руці схилився якийсь старезний зморщений чолов'яга у засмальцьованому байковому лапсердаці з розхристаним коміром; він був страшенно бридкий і неохайний, а обличчя його геть-чисто заросло сплутаним рудим клоччям. Погляд його нервово перебігав з пательні на купу наваленої на підлозі одежі, над якою на мотузці висіла ціла серія шовкових хусточок. Долі були постелені вряд зо три брудних постелі. Навкруг столу сиділо кілька хлопчиків Джекового віку, але всі вони палили довгі глиняні люльки й сьорбали горілку, наче дорослі. Джек прошепотів щось старому на вухо, і вся зграя обступила його, а потім з реготом обернулася до Олівера; старий, не випускаючи з рук виделки, глянув на нього й собі.

– Це мій приятель, Олівер Твіст, – мовив Джек Феджінові. Старий усміхнувся, низько вклонився Оліверові й, стискаючи його руку, сказав, що сподівається з часом ближче зійтися з ним. Після цього молоді джентльмени з люльками в зубах обступили Олівера й почали міцно стискати йому руки, а особливо ту, в якій він тримав свого клуночка. Один з них попросив дозволу повісити на кілок його кашкета, другий був настільки гречний, що запустив йому свої лапи в кишені, щоб замороженому гостеві не спорожняти їх самому перед сном. Ця гречність була б сягнула, мабуть, ще значно далі, якби старий не ogrів виделкою запопадливих юнаків.

– Дуже, дуже радий тебе бачити, Олівере, – мовив він. – Пронозо, зніми-но ковбасу й підсунь Оліверові діжку до вогню. Ага! дивишся на носові хусточки, моя крихітко! Їх тут чимало, ге? Ми їх саме збиралися прати – ось і все, Олівере, ось і все, ха-ха-ха; ха-ха-ха!

Вихованці веселого джентльмена вкрили його останні слова гучним реготом і з галасом взялися до вечері.

Олівер з'їв свою пайку, а старий розбовтав склянку води з джином і наказав йому хильнути одразу все до дна, бо другий джентльмен чекає на свою чергу. Олівер слухняно спорожнив склянку; в голові йому запаморочилося, і він тільки почув, що його, мов пірце, підхопили чийсь руки й поклали на постіль на підлозі; за хвилю він уже спав глибоким мертвим сном.

Розділ IX

Деякі дальші подробиці про старого веселого джентльмена та його зразкових вихованців

Було вже пізно, коли Олівер прокинувся від свого довгого здорового сну. В кімнаті не було нікого, окрім старого, що варив у горняткові каву на сніданок і насвистував щось собі під ніс, мішаючи каву залізною ложечкою. Від найлегшого шамотіння старий насторожував вухо, але впевняючись, що все гаразд, знову схилявся над горнятком.

Олівер більше не спав, але ще не зовсім прочувався. Буває такий дивний стан, коли людина більш не спить, не дріма, але й не прокинулася ще цілком, лежить з напівзаплющеними очима, але вже відчуває, що діється навколо; буває, що в такому стані їй за п'ять хвилин присниться багато більше, ніж за п'ять ночей, коли вона спить мертвим сном з цілком уколисаною свідомістю. В такі хвилини людина все-таки настільки свідомо діяльності свого інтелекту, що може відчувати його могутню силу, ту силу, що дозволяє йому, відірвавшись від його тілесної оболонки, розривати із земними путами й ширяти поза часом і просторінню.

Олівер був саме в такому стані. Крізь напівзаплющені повіки він бачив старого, чув його тихий посвист, чув, як він шкрябає ложкою об стінки горнятка, а проте в цей самий час в його уяві роїлися спогади з його минулого життя й обличчя людей, що з ними йому доводилося зустрічатись.

Кава закипіла; старий поставив горнятко на примурок і стояв кілька хвилин мовчки, наче вагаючись, до чого братися; потім обернувся, глянув на Олівера й озвався до нього; але той не відповів – очевидно спав.

Переконавшись, що хлопець спить, старий тихо підійшов до дверей, замкнув їх, витяг, як здалося Оліверові, з якоїсь потайної ляди в долівці невеличку скриньку й обережно поставив її на стіл. Очі йому блиснули, коли він відімкнув її віко й зазирнув усередину; він підсунув до стола старого стільця, сів і обережно, милуючись, витягнув із скриньки розкішного золотого годинника, з блискучими діамантами.

– Ага, – зрадів старий, знизуючи плечима й гидко всміхаючись. – Хитрі шельми, хитрі шельми! Тверді до останнього! Не виказали попові, де воно лежить! Не підвели старого Феджіна. Ще б пак, на якого біса? Від цього мотуз на горлі ані трішечки б не ослаб! Ні, ні, ні! Хитрі шельми! Хитрі шельми!

Пробубонівши ще щось собі під ніс, старий поклав годинника назад у скриньку і почав витягати один по одному ще з півдесятка годинників; милувався він кожним з невимовною насолодою, а потім висипав цілу купу перснів, брошок, браслетів й інших прикрас – таких розкішних і з такими самоцвітами, що Олівер навіть і не знав, як їх назвати.

Поклавши все це назад, старий дістав з дна скриньки якусь малесеньку річ, що вмістилася вся в його долоні; здавалося – на ній був якийсь дуже дрібний напис, бо він довго уважно вдивлявся в неї. Потім він поклав її назад до скриньки, мов утерявши надію чогось добрати, зітхнув і, відкинувшись на спинку стільця, прошепотів:

– Ловка штука – кара на горло. Мертві не знають ні каяття, ні вороття! Вони не розцвенькають стислих таємниць! Ловка це штука для нашого ремесла! Усіх п'яток почепили на мотузці, і нікому тепер правити поділу здобичі й оскаржувати!

У цю мить розвіяний погляд його блискучих темних очей, що блукав неуважно по стінах, ненароком упав на Оліверове обличчя: очі хлопчика з німою цікавістю вп'ялися в нього, і хоча це була одна мить – найкоротший у світі протяг часу, старий зрозумів, що за ним стежать. Віко скриньки стукнуло; старий, схопивши зі столу ножа для хліба, сам не свій скочив на ноги;

він страшенно хвилювався, бо навіть на смерть наляканий Олівер помітив, як тремтить ніж у його руці.

– Що це значить? Так ти підглядаєш за мною? Чому витріщив баньки? Чому прокинувся? Що бачив? Признавайся, хлопче! Ну, швидше, коли тобі життя миле!

– Я не міг довше спати, сер, – відповів несміливо Олівер, – мені дуже шкода, що я вас потурбував.

– Ти прокинувся з годину тому? – домагався, зловісно насупивши брови, старий.

– Ні, ні, бігме, я спав, – відповів Олівер.

– А чи ти цього певен?! – скрикнув ще лютіше старий, наступаючи з погрозою на нього.

– Слово честі, сер, – серйозно одказав Олівер, – слово честі, я спав.

– Так, так, серденько, – раптово заговорив старий своїм звичайним улесливим тоном і, перш ніж покласти ножа назад на стіл, покрутив його в своїх руках, немов даючи зрозуміти, що він ним хотів лише погратись.

– Звичайно, я це сам знаю, мій любий. Я тільки хотів налякати тебе. Ти не страхополох, ха-ха-ха! Ти дуже хороше хлоп'ятко.

Він посміхався, потирав руки, але видно було, що він почував себе негаразд.

– А чи бачив ти всі ці прекрасні речі? – спитав він по недовгій мовчанці, кладучи руку на віко скриньки.

– Так, сер, – відповів Олівер.

– А-а, – знову здригнувся старий і трохи зблід на виду. – Це все моє, моє власне. Це все, що я надбав про чорний день на старість. Люди звуть мене скнарою, тільки скнарою, тільки скнарою, Оліверчику.

Олівер подумав, що дідусь таки дійсно скупий, коли, маючи стільки золотих годинників, живе в такому бруді; але потім збагнув, що, мабуть, Проноза й інші хлопчики коштують йому не одну щербату копійку; тому він глянув на старого з повагою і попрохав дозволу встати.

– Звісно, вставай, вставай, мій голубе, – відповів люб'язний джентльмен. – Ось там у кутку біля дверей глечик – принеси його сюди, а я наллю тобі води в миску, серденько.

Олівер встав, пішов до дверей у протилежний кінець кімнати, а коли повернувся з глечиком назад, то скриньки вже на столі не було.

Тільки-но він помився й вилив помий, за наказом старого, за вікно, повернувся Проноза з якимсь дуже хватким хлопцем, – одним з тих, що курили вчора люльки й пиячили і якого Давкінс тепер відрекомендував Оліверові як Чарлі Бетса. Усі четверо посідали до столу пити каву й снідати шинкою й гарячими булочками, які Проноза приніс додому в своєму капелюхові.

– Гаразд, – промовив старий, хитро підморгнувши Пронозі, – як працювали, соколята?

– Шпарко попрацювали, – відповів той.

– Як Найльс, – додав Чарлі.

– Хвалю, хвалю, – усміхнувся старий. – А що в тебе, Пронозо?

– Двоє гаманів, – відповів молодий джентльмен.

– Повні? – жваво спитав старий.

– Та нічошенькі, – одказав Проноза, витягаючи з кишені два гаманці – зеленого й червоного.

– Трохи залегкі, – мовив старий, оглянувши їх всередині й зовні, – але чепурненькі й доброї роботи. Зугарний майстер – еге ж, Олівере?

– Так. Дуже зугарний, сер, – згодився Олівер; тут Чарлі Бетс зареготався як навіжений на превелике диво Олівера, що не вбачав нічого смішного у всьому, що допіру сталося.

– А що дістав ти, моя крихітко? – спитав Феджін у Чарлі.

– Шмаття, – відказав містер Бетс, витягаючи з кишені чотири хустини.

– Мг, хороші, справді хороші, – сказав старий, пильно розглядаючи хустки, – тільки ось мітки ти не зовсім добре вигаптував, Чарлі; треба буде спороти їх. Ми навчимо цього Олівера. Оліверчику, ти ж навчишся випорювати мітки, хе-хе-хе!

– Будь ласка, – ввічливо попрохав той.

– Хотів би ти виробляти носові хустки так спритно, як Чарлі Бетс? – спитав Феджін.

– Звичайно, сер, якщо ви будете ласкаві мене навчити, – відповів Олівер.

Чарлі ця відповідь здалася настільки кумедною, що він знову зареготався, аж луна пішла – і так похлинувся кавою, що мало не пропав, і потім ще довго відпльовувався й пфуркав.

– Це жовтороте таке чудне, – насилу вимовив він нарешті, немов перепрошуючи присутніх за свою непристойну поведінку. Проноза нічого не сказав, тільки провів рукою по Оліверовому волоссю й заспокоїв його, що з часом він порозумнішає; бачачи, як Олівер почервонів, старий пан тактовно перевів розмову на іншу тему й спитав, чи багато людей дивилося на ранішню кару. З відповіді обох хлопчиків Олівер зрозумів, що вони встигли й там побувати, і дивувався, які вони спритні й швидкі.

Прибравши зі столу після снідання, веселий старий панок почав гратися з обома хлопчиками в дуже цікаву, якусь незвичайну гру: в штани до однієї кишені він поклав табакерку, до другої записну книжечку, в кишеню жилета засунув годинника, ланцюжка обкрутив собі навкруг ший, а діамантову шпильку встромив у сорочку, щільно застебнув сурдут, всунув ще в кишеню футляр з окулярами й носову хусточку й почав тюпати вперед і назад по кімнаті з ціпочком у руці, ніби якийсь старенький джентльмен із тих, що повсякчас зустрічаються на вулицях. Він зупинявся то біля каміна, то біля дверей, вдаючи, ніби страшенно зацікавився якоюсь вітриною, і боязко озирався навколо, мов боячися злодіїв, та обмацував усі кишені, чи, бува, чого не згубив. Він робив це так втішно, природно, що Олівер боки собі рвав зі сміху, аж сльози на очі навернулись. Тим часом в'юнкі Чарлі й Проноза кралися за ним назирцем і так влучно ухилялись від його погляду щоразу, як він до них обертався, що неможливо було навіть простежити за їх рухами. Але цього ще мало: нараз Проноза наступив старому на мозоль. Чарлі Бетс наче спіткнувся на нього ззаду, і за мить табакерка, записна книжечка, годинник, ланцюжок, шпилька, носова хусточка і навіть футляр з окулярами опинилися в їхніх руках. Коли старий пан, бува, почував дотик чужої руки у себе в кишені, він про це говорив, і гра розпочиналася знову.

Так вони гралися дуже довго, а потім до молодих джентльменів завітали дві молоді панни, на ймення Бетсі й Нансі. Волосся їх було дуже розпатлане, панчохи й черевики досить стоптані й брудні; їх не можна було назвати красунями, але вони були дуже веселі й жваві, напрочуд рум'яні й зовсім не горді, і тому справили на Олівера дуже приємне враження. Гості засиділися; одна з панночок поскаржилася, що змерзла, – і на столі з'явилася горілка; розмова поточилася ще жвавіше. Нарешті Чарлі спитав, чи не час підкувати копита? Олівер вирішив, що це, мабуть, якийсь французький вираз, що означає «йти на шпацір», бо скоро по тому Проноза й Чарлі й обидві гості повіялися з хати, одержавши від милого старого гроші на дрібні витрати.

– Що, соколику? Весело у нас живеться, еге ж? – спитав Феджін. – Вони пішли ось на цілий день, аж до самої ночі.

– А хіба вони вже відробили своє? – спитав Олівер.

– Так, тобто якщо їм, бува, не трапиться якої роботи дорогою, а вони роботи ніколи не прогавлять, серденьяточко ти моє. Бери з них приклад, бери з них приклад, соколику, – приказував старий, стукаючи з притиском коцюбою по комину, – роби все те, що вони тобі скажуть, а особливо вважай на Пронозу, дитино. Він буде колись великою людиною і зробить і тебе таким, якщо ти наслідуватимеш йому. Чи не випадає часом моя хусточка з кишені, Оліверчику? – раптом спитав він.

– Так, сер, випадає, – відповів Олівер.

– Ану спробуй, чи можеш ти її витягнути так, щоб я не помітив: роби, як робили хлопці, коли ми гралися вранці.

Однією рукою Олівер взявся за дно кишені, нестотно, як робив це Проноза, а другою витяг з неї обережно хустину.

– Є? – скрикнув Феджін.

– Ось вона, сер, – відповів Олівер, показуючи хустку.

– Ти розумна шельма, серденьточко, – задоволено плеснув Олівера по голові штукар-дідусь. – Уперше бачу такого спритного пацана! Ось тобі шилінг. Якщо ти підеш уперед таким кроком, то станеш незабаром зорею наших днів. А тепер ходи сюди, я покажу тобі, як випорювати мітки з хусток.

Олівер дуже дивувався, що є спільного між його блискучою майбутністю і кишенею старого пана, але, вирішивши, що той, як старший, мусить краще це знати, слухняно пішов за ним до столу й незабаром поринув з головою в свою нову науку.

Розділ X

Короткий, але дуже важливий розділ цієї повісті: Олівер знайомиться ближче з мораллю своїх нових товаришів, але купує цей досвід дорогою ціною

Багато днів просидів Олівер у кімнаті старого і тільки й знав, що випорював мітки з носових хусток (що їх приносили силу-силенну); єдиною розвагою його була вже згадана цікава гра; старий і обидва хлопчики гралися в неї регулярно щодня, й Олівер теж часом брав у ній участь, але незабаром він почав нудитися за свіжим повітрям і докучати старому джентльменові проханням дозволити йому піти разом з товаришами на роботу. Олівер завзявся домагатися роботи ще енергійніше з того часу, як помітив, яких високоморальних принципів дотримувався старий пан. Коли, бува, Чарлі або Проноза поверталися ввечері додому з порожніми руками, він палко й довго просторікував над ними про злочинність ледарства і байдикування, а щоб глибше прищепити їм засади працьовитості, він посилав їх спати без вечері. А одного разу вони так обурили все його високоморальне єство, що йому урвався терпець і він навіть шпурнув їх обох зі сходів.

По кількох тижнях Олівер нарешті дістав жаданий дозвіл. Останні три-чотири дні нових хусток не приносили, роботи не було, й обіди стали помітно пісніші. Можливо, що саме з цієї причини дідусь дав Оліверові свою згоду – не знати, – тільки він нарешті дозволив йому вийти під пильним перехресним доглядом Чарлі й Пронози на вулицю.

Хлоп'ята вирушили в дорогу; з одного боку виступав Проноза з закованими, як завжди, закаврашами і з задьористо збитим набакир капелюхом. Містер Бетс, заложивши руки в кишені, йшов з другого боку, а між ними замислено чимчикував Олівер, міркуючи про себе, куди вони йдуть і якого ремесла почнуть його навчати.

Хлопці чвалали таким ледачим повільним кроком, що в Олівера виникла підозра, чи не збираються вони часом одурити старого пана й зовсім не піти сьогодні на роботу. Проноза пустував і пускався на недобрі жарти: то пхне когось, то здере шапочку з маленького хлоп'ятка й закине її через паркан, а Чарлі Бетс виявив досить вільні поняття про чужу власність: проходячи повз вагони з городиною, він поцупив кілька яблук та цибулин і миттю порозсовував їх по своїх кишенях (а кишень у нього було дуже багато й були вони надзвичайно просторі і вбирущі). Це все дуже не подобалось Оліверові, і він уже лагодився сказати товаришам, що піде назад додому навмання, коли це якась дуже таємнича зміна в поведженні Пронози дала зовсім інший напрямок його думкам.

Хлопці саме вийшли з вузького завулка на невеличкий майдан близько Клеркенуелля, що внаслідок якогось непорозуміння зветься Зеленим, коли це Проноза раптом зупинився й, притиснувши пальця до рота, крадькома потягнув назад своїх товаришів.

– Що сталося? – спитав Олівер.

– Тс-с, – зашипів на нього Проноза, – бачиш оте старе опудало біля книжної ятки?

– Того старого пана? – перепитав Олівер, – так, бачу.

– Ловка штучка, – провадив Проноза.

– Золото, – сказав Чарлі Бетс.

Олівер здивовано глянув на одного, потім на другого, але не встиг допитатися, у чому річ: хлопці в одну мить опинилися по тому боці й, нечутно ступаючи, підкралися до старого джентльмена. Олівер ступив за ними кілька кроків, вагаючись, що робити: йти вперед чи назад, і зупинився зніяковілий серед вулиці.

Старий пан був, очевидно, дуже поштивою особою, бо мав напудроване волосся й золоті окуляри. На ньому був темно-зелений сурдут з чорним оксамитовим коміром і білі штани, а під пахвою він тримав елегантного бамбукового ціпочка. Він узяв з рундука якусь книгу й так заглибився у читання, немовби це було не на вулиці, а в затишному кабінеті, і, мабуть, забув про все навколо: про рундук і про вулицю, і не бачив нічого, окрім самої книжки; видно було, що він взагалі не збирається випускати її з рук: він перегортав сторінку за сторінкою, читав, не відводячи очей, усе від першого до останнього рядка, знову перегортав, знову читав і так без кінця.

Але ж як оторопів Олівер, як похолонув він, коли це враз перед очима в нього Проноза запустив свою лапу в кишеню старого пана, витяг звідти носову хустку, ткнув її Чарлі в руку й кинувся разом з ним навіткача за ріг. Оліверів мозок мов блискавицею пронизало: так ось звідки беруться хустки, годинники й самоцвіти старого. Одну мить він стояв як вкопаний: кров почала битися так шпарко в його жилах, що його всього мов вогнем пойняло; але в ту ж хвилину, не тямлячи, що робить, із сорому, з болю, з переляку він кинувся прожогом бігти. Це тривало одну лише хвилю, але саме в ту мить, коли Олівер чкурнув навіткача, старий пан, встромивши руку в кишеню й не знайшовши там носовичка, швидко обернувся. Хустка зникла; він побачив, що якийсь хлопчик прудко тікає від нього, і цілком природно збагнув, що це саме й є грабіжник, і з криком: «Лови злодія!» – побіг навздогін Оліверові з книжкою в руці.

Але кричав не сам лише дідусь: Проноза й містер Бетс, звичайно, не бажали звертати на себе уваги в цю хвилю і тому, завернувши за ріг, сховалися в найближчій підворітничі. Почувши гвалт, вони одразу зрозуміли, у чому річ, вискочили зі своєї засідки і з голосним криком: «Лови злодія!» кинулися ловити Олівера як добрі громадяни.

Олівер, хоч його й виховали філософи, не знав теоретично тієї аксіоми, що самозаховання – найголовніший закон природи. Якби йому знання, може б, він був і приготувався до небезпеки, але він вскочив у біду несвідомо, зопалу, стерявся і, як той зацькований заєць, нісся, нісся тепер уперед; за ним з криками й свистом бігли його зрадливі товариші, а позаду старий пан.

«Лови злодія! Лови злодія!» Ці слова мають магичне значення. Крамар кидає крамницю, бендюжник підводу, пекар кошика, молочар бідони, розносник пакунки, школяр книжки, каменяр кирку, дитина цяцьку. Збившись у купу, вони з галасом, лементом, свистом несуться вперед, штовхають одне одного, збивають з ніг перехожих на поворотах, каламутять сонних собак, полохають спантеличених курей, а вулиці, площі й заулки луною віддають їх лемент. «Лови злодія! Лови злодія!» – сотня голосів підхоплює цей крик, юрба зростає за кожним поворотом, спотикається об каміння, тупотить, місить ногами болото; вікна відчиняються, надвір вибігають люди – скаламучується вуличне шумовиння, вуличний набрид поперед усіх; слухачі залишають комедіанта з катеринкою у найкритичніший момент вистави, приєднуються до розбурханої зграї і з новими свіжими силами підхоплюють крик: «Лови злодія! Лови злодія!»

«Лови злодія! Лови злодія!» В людському естві глибоко закладений мисливський інстинкт: гнатися, аби гнатися будь за чим. Біжить нещасна, засапана, зацькована дитина, жак на обличчі, розпач в очах, краплі поту на щоках, смертельне напруження всього тіла, тіка від погоні, але юрба несеться назирцем, наближається, сопе, підхльостує знеможені сили дитини свистом, гиком, шиканням. «Тримай злодія!» Та затримайте ж ви, зловіть ви його на бога, бодай із самого милосердя!

Спіймали нарешті! Влучний удар. Злодій упав на брук; його з цікавістю обступають, юрба набухає; кожна нова роззява штовхається, просовується наперед – хоче глянути на нього хоч одним оком.

«Назад, не пріться! Дайте йому дихнути!» – «Ще чого! Велике цабе!» – «Де джентльмен?» – «Ось він іде». – «Розступіться!» – «Пропустіть джентльмена». – «Це той хлопець, сер?» – «Так».

Вкритий порохом і брудом, обводячи диким поглядом незнайомі йому обличчя, що нависли над ним з усіх боків, лежав Олівер на землі; з рота йому текла вузькою цівкою кров.

Юрба ввічливо висунула на середину кола старого джентльмена.

– Так, – повторив джентльмен, – на жаль, це здається той самий хлопчик?

– На жаль! – гукнув хтось із юрби. – Диви який!

– Бідолаха, як він забився, – провадив джентльмен.

– Це зробив я, – озвався якийсь грубезний дебелий мугир, виступаючи наперед, – це я його стукнув по щелепах, це я його спіймав, сер.

Він зняв капелюха і вищирив зуби, очевидно сподіваючись дістати нагороду за свої труди праведні; але старий джентльмен відвернувся від нього з огидою і боязко озирнувся навколо, немовби й сам найрадіше наклав би п'ятами: може, він був би так і зробив і тим, може, викликав би нову гонитву, але саме на цей мент полісмен (що зазвичай з'являється останнім у таких трапунках) протиснувся вже через юрбу.

– Чуєш, підводься! – гукнув полісмен і схопив Олівера за комір.

– Це не я, сер. Це не я, це не я! – скрикнув той, сплескуючи з одчаєм руками. – Це двоє інших хлопців, вони мають десь бути тут поблизу, ось тут зовсім близько.

– Так вони тебе тут і чекатимуть, – одказав полісмен. Він сказав це з іронією, але між іншим мав несвідомо рацію: Чарлі з Пронозою давно вже дременули в перший бічний заулочок.

– Ну, вставай!

– Тільки не бийте його! – попросив старий джентльмен.

– Звісно, не буду, – одказав полісмен, струсонувши Олівера на доказ своїх слів так, що тому аж курточка на спині луснула. – Знаю я тебе! Ну-ну! Та чи встанеш ти нарешті, чортове насіння!

Олівер на превелику силу ледве-ледве підвівся на ноги. Полісменова рука знову схопила його за комір і швидко потягла його за собою. Старий пан пішов поруч; ті, хто мав час додивитися до кінця цікаву пригоду, виступали попереду й озиралися час од часу на Олівера, а вуличні хлопці бігли збоку й радісно репетували й гомоніли. Таким походом простували вони до в'язниці.

Розділ XI

Кілька слів про мирового суддю містера Фанга і про те, як він судив по правді й за законом

Злочин було скоєно в межах і навіть зовсім недалечко від одного славетного столичного поліцейського району. На превеликий жаль юрби, їй довго проводити Олівера не довелося; поминувши дві-три вулиці та майдан на ймення Муттон-Хіл, хлопчика повели через низькі задні ворота брудного, вимощеного камінням подвір'я до Храму Швидкого Правосуддя й Розправи. Назустріч полісменові вийшов здоровий опасистий чоловік з бурцями на обличчі й в'язкою ключів у руці.

– Що там у вас таке? – байдуже спитав він.

– Малий кишенник, – відповів полісмен.

– Це вас обкрадено, сер? – звернувся тюремник до старого джентльмена.

– Так, мене, – відповів той, – але я не цілком певен, що саме цей хлопець украв мою носову хустку... Я – я... волів би взагалі залишити цю справу.

– Пізно; тепер уже все одно треба з'явитися перед суд, – одказав тюремник. – Його мосць не затримають вас – в одну мить розсудять. – А швидше-но повертайся, шибенику! – З цими словами тюремник відімкнув невеличку кам'яну камеру й наказав Оліверові йти за собою. Тут його обшукали і, не знайшовши нічого, замкнули. Ця низька тісна камера скидалася на льох; вона була особливо брудна, бо сьогодні був понеділок, а ще від суботи тут просиділо шестеро п'яних, яких десь підібрали на вулиці. Але це ще дурниці! В Англії щодня за наймізерніші провини жінок і чоловіків заганняють, мов ті вівці, у такі «холодні», супроти яких камери Нью-гетської в'язниці, де перебувають найстрашніші, засуджені до кари на горло злочинці, здаються палацами. Хай ті, хто не йме цьому віри, самі зрівняють їх!

Ключ заскрипів. У старого пана зассало під серцем майже так само, як і в Олівера. Він глибоко зітхнув і з докором глянув на книгу, що була німою причиною усієї цієї неприємної колотнечі.

– В обличчі цього хлопчика є щось таке... щось таке... – міркував він замислено про себе, стукаючи себе по підборіддю книжкою і помалу відходячи од дверей, – щось таке, що зворушує й цікавить мене. А може, він дійсно невинний? Мабуть, що так. До речі! – скрикнув пан і спинився, втупивши очі в небо. – До речі, де, де я вже бачив цей самий погляд?!

Пометикувавши кілька хвилин, він у глибокій задумі увійшов до судової почекальні, сів у найтемнішому її кутку і почав перебирати у своїй уяві знайомі обличчя, затягнені млою років. «Ні, – похитав він головою, – це мені, либонь, просто здалося». – Але він сколихнув давнє минуле: знайомі обличчя схилялися до нього, зазирали в вічі, й не легко тепер було спустити над ними заслону, що так довго ховала їх від світу дня. Поміж ними були обличчя друзів, ворогів, а також обличчя цілком сторонніх людей, що настирливо виривалися з чужої юрби; були тут обличчя молодих принадних дівчат, що тепер відцвіли й пожовкли, були тут обличчя, над якими вже склепом склепилася земля і які обернулися на тлінь, але яких уява, міцніша за силу смерті, убирала в колишні свіжі прекрасні образи; вона викликала колишній блиск їх очей і сяйво ухмілок, а жива їхня душа, що скинула із себе свою тлінну оболонку й відірвалася від землі, щоб стати зорею й кидати ясний світ на шлях до неба, навівала тихі слова про надземну красу.

Довго згадував старий джентльмен, але не годен був пригадати ні одного обличчя, яке хоч до певної міри скидалося б на обличчя малого злочинця. І тому він тільки важко зітхнув над своїми збудженими спогадами і, завдяки своїй щасливій вдачі розвіяної вченої людини, втопив їх у пожовклих сторінках дорогоцінної книжки.

Він схаменувся від чужого дотику: перед ним стояв тюремник, закликаючи його до судової зали. Дідусь хутко закрив книжку й з'явився перед ясні очі славнозвісного містера Фанга.

Судова зала була обшита панеллю й виходила вікнами на вулицю; в кінці її за кафедрою, відгородженою бильцями, засідав містер Фанг, а по другий бік кімнати за невисокою дерев'яною загородкою сидів бідний малий Олівер, паралізований всією цією страшною картиною.

Містер Фанг був худий цибатий чоловік середнього зросту, з дуже невеликою кількістю волосся на потилиці й над скронями; очі його на брезклому червоно-синьому обличчі дивилися суворо й похмуро перед себе. Якби не звичка його надуживати алкоголем – що б йому було на свій яскравий рум'янець скаргу за наклеп подати! – суд йому був би безперечно присудив винагороду.

Старий джентльмен вклонився поштиво судді, підійшов до кафедри, вийняв свою візитову картку й промовив: «Тут моє ймення й адреса, сер»; потім відступив на кілька кроків і ще раз вклонився.

Цього ранку містер Фанг саме, як на гріх, прочитав передовицю однієї газети, де наводили один з його нещодавніх вироків з приводу однієї темної справи й у триста п'ятдесятій раз закликали секретаря Департаменту внутрішніх справ звернути на нього свою особливу увагу.

Містер Фанг був у поганому гуморі й похмуро глянув з-під лоба. Старий джентльмен трохи здивовано показав на свою візитову картку.

– Полімене, звідки цей птах? – спитав суддя, відсовуючи з погордою набік картку й газету.

– Моє прізвище, сер, – поважно, як належить джентльменові, мовив старий пан, – моє прізвище – Броунлоу. Дозвольте мені дізнатися ймення судді, що під захистом цих стін наносить несподівану, нічим не викликану образу поважній особі. – З цими словами містер Броунлоу обвів поглядом залу, немов шукаючи, хто б міг відповісти йому на це запитання.

– Полімене, – сказав містер Фанг, перекидаючи часопис на другий бік, – чим завинив цей птах?

– Він нічим не завинив, – відповів полімен. – Він тут свідкує проти хлопця, ваша мосць.

Його мосць знала це достотно й без полімена, але не могла не скористуватися з такої доброї і разом з тим цілком безпечної нагоди насолити комусь.

– Ага, свідкує проти хлопця? – мовив містер Фанг, міряючи містера Броунлоу зневажливим поглядом з голови до п'ят. – До присяги!

– Перш ніж присягати, дозвольте мені мовити одне слово, – почав містер Броунлоу, – я хочу сказати, що я дійсно ніколи був би не повірив, якби сам на власні очі...

– Замовкніть, сер, – обірвав його містер Фанг.

– Не замовкну, сер, – відповів старий джентльмен.

– Замовкніть у цю ж мить, а то я звелю викинути вас з установи! – скрикнув суддя. – Як ви смієте грубіянити судді? Нахабо!

– Що?! – скрикнув, червоніючи, старий джентльмен.

– До присяги цього панка, – звелів містер Фанг. – Ні слова більше. Годі! До присяги його!

Містер Броунлоу був обурений вщерть, але збагнув, що його нарікання можуть зашкодити хлопцеві, стримав себе і погодився дати присягу.

– У чому ж винуватять цього хлопця? – спитав містер Фанг. – Що ви маєте сказати, сер?

– Я стояв біля рундука з книжками... – почав містер Броунлоу.

– Замовкніть, сер, – перебив його містер Фанг. – Полімене! Де полімен? До присяги полімена. Полімене, розкажіть, у чому річ?

Полімен у належних покірливих виразах оповів, як стояла справа, як його викликано, як він зловив Олівера на гарячому вчинкові, обшукав його, але не знайшов на ньому жодних доказів крадіжки; більше він нічого сказати не міг.

– Свідки є? – спитав містер Фанг.

– Немає, ваша мосць, – відповів полісмен.

Містер Фанг сидів кілька хвилин мовчки, а потім з несподіваною запальністю накинувся на позивача.

– Чи скажете ви нарешті, чоловіче, у чому полягає ваше обвинувачення проти цього хлопця, чи ні? Пам'ятайте – ви заприсягнули, і якщо тепер ухилитесь від свідкування, то я покараю вас за неповагу до суду, я вас...

Чим і як хвалився він покарати старого пана, залилося невідомим, бо саме в цю слухну мить на писаря й тюремника напав страшенний кашель, а писареві з рук до того ще випала (звичайно, ненароком) на підлогу важенна книга – отже, останніх слів судді не можна було розібрати.

Кінець кінцем з безнастанними образами й причіпками судді за кожним словом містер Броунлоу таки виклав усю справу й підкреслив, що кинувся хлопцеві навздогін цілком інстинктивно й несвідомо, побачивши, як той дременув; він висловив також надію, що коли навіть, на думку судді, хлопець сам безпосередньо й не винен, але має якісь стосунки із злочинцями, суддя поставиться до нього настільки м'яко, наскільки те дозволяє йому закон.

– Його били, і я дуже боюся, чи не занедужав він навсправжки, – закінчив старий джентльмен, схвильовано обертаючись до загородки, де сидів Олівер.

– Якраз! Так він вам і занедужає, – пирснув з недоброю ухмілкою містер Фанг. – А ти, шельмо, хвостом не крути – нема дурних. Як тебе звати?

Олівер хотів відповісти, але язик не слухав його; він був блідий як смерть, а в очах його стіни, стеля й усе чисто йшло обертом.

– Ач, симулянт! Як тебе звати, злочоду? – гаркнув містер Фанг. – Як його звати? – Цей запит стосувався старого гладкого тюремника у плетеному жилеті, що стояв біля загородки; він схилився до Олівера й пошепки перепитав його, але, бачачи, що той дійсно не годен нічого зрозуміти, і знаючи, що його мовчанка ще дужче розлютує суддю й викличе ще суворіший вирок, бовкнув навмання:

– Він каже, що його звать Томом Уайтом, ваша мосць.

– А він сам не може роззявити рота? – гнівався містер Фанг. – Гаразд, гаразд. А де він живе?

– Де Бог пошле, ваша мосць, – відповів тюремник, знову вдаючи, що переказує Оліверову відповідь.

– Батьків має? – питав містер Фанг.

– Він каже, що втратив їх ще за малих літ, ваша мосць, – вигдавав тюремник звичайну для таких випадків відповідь.

У цю хвилю Олівер підніс голову й, обвівши всіх присутніх благальним поглядом, ледве чутно попрохав води.

– Казна-що! Досить цієї кумедії! Мене не одуриш, – сказав містер Фанг.

– Мені здається, ваша мосць, що хлопець дійсно наче не при собі, – несміливо зауважив тюремник.

– Мені про те краще знати, – відповів містер Фанг.

– Підтримайте, підтримайте його, він зомліває, – звернувся старий джентльмен до тюремників, інстинктивно простягаючи руки.

– Відійдіть від нього, хай пада, коли йому хочеться, – сказав містер Фанг.

Олівер скористався з цього ласкавого дозволу й упав на долівку непритомний. Усі присутні урядовці переглянулися, але жоден не насмілювався ворухнутись.

– Симулянт! Я так і знав! – переконано мовив містер Фанг, немовби цей факт тільки ствердив його думку. – Хай вилежиться, скоро набридне!

– Як гадаєте розв'язати цю справу, сер? – тихо спитав його писар.

– А що тут розв'язувати? Річ проста, – відповів містер Фанг. – Три місяці Дому Поправи з примусовою працею, само собою. Прошу залишити залу.

Двері розкрилися, і вартові вже схилилися над зомлілим хлопцем, щоб віднести його до камери, коли це нараз до судової зали вдерся якийсь немолодий, засапаний, бідно вдягнений, але цілком статечний чоловік у чорному вбранні й кинувся до судді.

– Стійте, стійте! Не волочіть його! На бога постривайте хвилину! – скрикнув він, зводячи дух.

Хоча поставленим на чолі добрим геніям судових установ надано необмежене й безпечне право над волею, доброю славою і мало не самим життям підданих його Королівської Величності, а особливо підданих бідніших верств, і хоча в цих стінах щодня відбувається стільки неймовірних подій, що якби янголи зазирали до них, вони були б собі очі повиплакували, – громадянство доступитися сюди не має права і тільки живиться відомостями газетних репортерів². І тому не дивно, що містер Фанг аж підскочив від зухвалого вторгнення некликаного гостя.

– Хто це такий? Хто це такий? Виведіть його звідсіля! Геть із судової зали! – заметушився він.

– Я прошу слова й говоритиму і не дозволю вивести себе! – кричав чоловік. – Я все бачив на власні очі. Я власник книжного рундука. Прошу привести мене до присяги. Я не дам собі заткнути рота. Містере Фанг, ви мусите вислухати мене. Ви не маєте права мені відмовляти, сер.

Незнайомий мав рацію і говорив занадто впевнено й твердо; справа почала набирати настільки серйозного характеру, що відмахнутися від неї було вже тепер цілком неможливо.

– До присяги цього чоловіка, – незадоволено бовкнув містер Фанг. – Ну, що ви маєте сказати?

– Так ось що я бачив, – почав той, – цей джентльмен читав біля мого рундука, а тим часом протилежним боком вулиці чимчикувало троє хлопців – ось цей ув'язнений і ще двоє інших. Хустку вкрав старший хлопець. Я бачив, як він це зробив, і бачив, що це хлоп'я аж скам'яніло з несподіванки.

Тим часом чесний книгар трохи віддихався, заговорив спокійніше й докладно розповів, як стояла насправжки вся справа.

– Чому ж ви не з'явилися раніше? – спитав після короткої мовчанки містер Фанг.

– Не мав на кого залишити крамничку, – пояснив той. – Всі як один кинулися здоганяти злодія. Лише п'ять хвилин тому я допросився заступити мене і ось прибіг сюди у дух.

– Ви кажете, що позивач читав на той час? – перепитав суддя, помовчавши ще трохи.

– Так, читав оцю самісіньку книгу, що ось тримає в руці, – відповів свідок.

– Ага, цю саму книгу? А чи заплатив він за неї? – зрадів містер Фанг.

– Ні, не заплатив, – усміхнувся книгар.

– Боже, я зовсім забув! – щиро скрикнув старий пан.

– Чудесно, чудесно, ніде правди діти, а ще позиває нещасне безвинне хлоп'я! – обурився містер Фанг з досить комічним зусиллям показати себе праведним оборонцем покривджених. – Я мушу зазначити, сер, що ви заволоділи книжкою серед досить підозрілих обставин; дякуйте Богові, що власник книги не бажає позивати вас. Закарбуйте це собі раз назавжди. Хай це буде для вас пересторогою, чоловіче, бо іншим разом вам доведеться відповідати перед законом. Хлопець вільний. Прошу залишити залу.

– Прокляття! Прокляття! – прошипів старий джентльмен, не стримуючи більше довго приборкуваного гніву. – Та я...

– Звільнити залу суду! – звелів ще раз суддя. – Полісмени, чуєте? У цю ж мить звільнити.

² Принаймні, так воно було на той час.

Наказ було виконано і вкрай обуреного й розгніваного містера Броунлоу з книжкою в одній руці та з ціпком у другій виведено із світлиці. Але скоро він опинився надворі, як від його гніву й сліду не стало: перед ним на камінні лежав горілиць нерухомо смертельно блідий хлопчик з розхристаною сорочкою й обіллятими водою скронями і тільки час від часу конвульсивно здригався.

– Бідна крихітко, бідна крихітко! – зітхнув, схиляючись над ним, містер Броунлоу. – Покличте мені, будь ласка, карету. Швидше, швидше!

Карету негайно покликали, й Олівера обережно знесли в неї й поклали на переднє місце, а містер Броунлоу сів супроти нього.

– Дозвольте й мені з вами? – попрохав книгар, відчиняючи дверцята.

– Звичайно, звичайно, дуже прошу, сер, – жваво відказав містер Броунлоу. – Я про вас зовсім забув. Боже мій, у мене ще й досі в руках ця нещасна книжка. Сідайте, сідайте. Бідне моє маленьке створіннячко. Швидше, не можна гаяти ані хвилини.

Книгар скочив у карету, і вони рушили.

Розділ XII

Де розповідається про те, як Олівер уперше на своєму віку зазнав ласки і де читач знову зустрічається з веселим старим джентльменом і його молодими друзями

Карета покотилася майже тим самим шляхом, що ним у товаристві Пронози уперше підходив до Лондона Олівер; але біля Айлінгтонського Енджеля вона звернула в інший бік і нарешті зупинилася перед чистеньким будиночком у затишній тінявій вулиці недалеко від Пентонвілля. Тут непритомного Олівера під доглядом самого містера Броунлоу обережно роздягнули, поклали на свіжу чисту постіль й оточили всіма можливими вигодами та комфортом. Але тяжко хворий хлопчик довго не міг відчувати ніжного піклування своїх нових приятелів. Сонце сходило й заходило, знову сходило й заходило, і так багато, багато днів, а він усе лежав непритомний на своєму ложі страждання, танучи, мов той віск, на смертельну гарячку знемагаючи. Гробак не точить так швидко мертвого тіла, як цей внутрішній пал, що помалу, але вперто висушує й поглинає живе створіння.

По довгих днях знесилений, худий, блідо-прозорий прокинувся Олівер нарешті від якогось, як йому здавалося, глибокого тяжкого сну. З великим зусиллям підвівся він на подушках, сперся головою на свою тремтячу руку й боязко глянув навколо.

– Де я? Я не знаю цієї кімнати. Я ліг спати не тут, – не мовив, а кволо прошепотів він.

Але заледве пролунали ці слова, як біла завіса над його ліжком нараз розсунулась, і з глибокого крісла, що стояло в його головах, підвелася старенька, дуже чисто й охайно вдягнена бабуса з шитвом у руках.

– Тс-с, моє серденько. Ти мусиш лежати тихо-тихенько, як мишка, а то знову занедужаєш. Ти був тяжко хворий, такий хворий, що мало не загинув. Лягай, лягай, ну, ось так, моя крихітко. – З цими словами старенька пані обережно поклала Оліверову голову назад на подушки, відкинула йому з чола волосся й заглянула йому в очі так ніжно й ласкаво, що він мимоволі простягнув до неї свою суху тоненьку руку й обняв її за шию.

– Господи милосердний! – мовила бабуса зі сльозами в очах. – Яке любе вдячне створіння. Що б відчула його мати, якби просиділа отак, як я, край його ліжка й могла тепер глянути на нього.

– А може, вони таки й бачать мене, – прошепотів Олівер, згортаючи руки, – може, вони сиділи біля мене. Мені здавалося, ніби вони справді були тут.

– Це тобі ввижалося в гарячці, дитино, – лагідно відказала бабуса.

– Мабуть, що так, – згодився Олівер, – бо небо занадто далеко від нас, і вони нас не бачать; вони там занадто щасливі, щоб злітати до ліжка бідного хлопця. Але якби вони знали, що я заслаб, вони були б пожалували мене навіть звідти, бо вони самі тяжко хорували перед смертю. А все ж таки вони там про мене не можуть нічого знати, – додав він, помовчавши трохи, – якби вони бачили, що мене б'ють, вони б засмутилися і заплакали, а вони приходили до мене вві сні увесь час такі радісні й веселі.

Старенька на це нічого не відповіла, тільки витерла хустиною спершу очі, а потім окуляри, що лежали на стебнованій ковдрі, немовби вони були неподільною частиною її самої; потім встала, принесла Оліверові якогось прохолодного питва, приголубила хлопчика й наказала йому ще раз лежати тихенько, щоб йому, бува, знову не погіршало.

Тому Олівер замовк і лежав тепер зовсім нерухомо, бо, по-перше, не хотів переступати волю старенької пані, а по-друге – дійсно зовсім ослаб від довгої розмови. Незабаром він задрі-

мав легким приємним сном і прокинувся аж увечері від полум'я свічки, схиленої над самим його ліжком; він розплющив очі і побачив перед собою якогось незнайомого пана; пан тримав в одній руці великого золотого годинника, що дуже голосно й чітко цокав, а другою рукою мацав пульс Олівера; Олівер чув, як пан запевняв місіс Бедвін, що хворому значно покращало.

– Ти ж відчуваєш себе краще, мій любий, еге ж? – спитав джентльмен.

– Так, спасибі, сер.

– Я так і знав, – а їсти хочеться?

– Ні, спасибі, сер.

– Мг. Не хочеться. Я так і знав. Він не голодний, місіс Бедвін, – глибокодумно мовив джентльмен.

Старенька пані шанобливо схилила голову на знак того, що вона має лікаря за дуже мудрого знавця своєї справи (він, здавалося, був і сам тієї самої думки).

– Ну а спати, дитино, хочеться?

– Ні, сер.

– Ні, – з лукавою посмішкою задоволено повторив лікар. – Тобі не хочеться ані спати, ані пити – правда?

– Ні, сер, пити трохи хочеться, – відповів Олівер.

– Я так і знав, місіс Бедвін, – зрадив лікар. – Цілком натурально, що йому хочеться пити. Можна буде йому дати трохи чаю з сухарцем; не замотуйте його в теплі ковдри, але глядіть також, щоб він не мерз. Ви ж пильнуватимете цього, добродійко, – гаразд?

Старенька пані зробила реверанса, а лікар покуштував наготовленого для Олівера питва, похвалив його і швидко вийшов з кімнати, а коли спускався зі сходів, то черевики його рипали дуже гордо й упевнено.

Незабаром Олівер знову задрімав і прокинувся тільки опівночі. Скоро по тому старенька пані побажала йому на добраніч і лагідно пішла спати, залишивши його на стару гладку покоївку, що допіру прийшла її замінити. Покоївка принесла із собою невеличкого молитовника і дуже великого чепчика й вигідно устилася в кріслі. Чепчика вона вдягла на голову, молитовника поклала на столі й присунулася ближче до каміна; вона сказала Оліверові, що буде його глядіти, але незабаром її почала брати солодка дрімота, з якою вона, проте, чесно боролася: здригалася, продирала очі, сопла, охала й стогнала (а втім, великої біди з цього не було, бо за кожним разом вона тільки міцно натирала собі носа, а потім знову все одно засинала).

Так помалу тяглася ніч. Якийсь час Олівер лежав із широко розкритими очима: його неуважний погляд то блукав по складних візерунках шпалерів, то по стелі, де ясними плямками відбивалося світло з-під абажура каганця. Було щось важке й урочисте в цій темряві й глибокій тиші; вони навіяли на хлопчика думку про те, що в цій самій кімнаті протягом довгих днів і ночей ширяла смерть і може ще й досі сповнити її своїм мороком і жахом; він зарився лицем у подушку й незабаром непомітно для себе самого поринув у глибокий спокійний сон, у той сон, що скліплює очі лише після недавньої тяжкої хвороби, у той тихий безжурний сон, від якого шкода прокидатися. Якби знаття, що така буде смерть, – хто б погодився прокинутись ізнов для життєвої боротьби й розради, для турбот про «сьогодні», для страху за майбутнє, а найгірше – для марних спогадів про минуле!

Коли Олівер розплющив очі, надворі стояв уже білий день; на серці в нього було весело й радісно. Криза хвороби щасливо проминула; він знову повернувся до життя.

За три дні, обложений, підпертий зі всіх боків подушками, він міг уже сидіти в м'якому кріслі, але ходити не мав ще сили, і для розваги місіс Бедвін сама на власних руках віднесла його до своєї невеличкої кімнатки в нижньому поверсі. Вона посадила його біля каміна, а сама примостилася супроти нього і так тішилася, що він одужав і зріс на силах, що аж заплакала радісними рясними сльозами.

– Не турбуйся, синку, це пусте, – промовила нарешті вона, – у мене очі на мокрому місці, – мушу гарненько виплакати, і край. Ось уже все йшло.

– Ви дуже, дуже добрі до мене, пані, – сказав Олівер.

– Годі, годі про це, мій маленький, – відмахнулася бабуся, – ось краще берись до бульйону; лікар дозволив містерові Броунлоу подивитися сьогодні на тебе вранці, і ти мусиш бути рум'яним і свіженьким, бо що краще ти виглядатимеш, то більше стішиться наш пан. – З цими словами вона почала нагрівати в невеличкій каструлі бульйон, але такий міцний, що, на Оліверову думку, якби його розбавити водою, за рецептом парафіяльного кухаря, то його б вистачило на ситий обід трьом сотням богадільців.

– Любиш розглядати малюнки, голуб'ятко моє? – спитала стара пані, бо помітила, що Олівер дуже пильно вдивляється в портрет, що висів на стіні саме супроти нього.

– Сам не знаю, я бачив їх так мало, – замислено одказав Олівер, не зводячи очей з полотна. – Але яке гарне добре обличчя у цієї пані.

– О, малярі завжди роблять жінок гарнішими, ніж вони є насправді, а то хто б їм портрети замовляв? – сказала бабуся. – Той, хто вигадав машинку, що робить людину на папері схожою як дві краплі води до живої, мусив би знати заздалегідь, що поспіху він не дочекається, занадто вже чесна ця машинка, ха-ха-ха, – від щирого серця засміялася старенька пані зі свого власного дотепу.

– А це – портрет? – спитав Олівер.

– Так, це портрет, – відповіла бабуся, зирнувши вгору.

– Чий, пані?

– Бігме, серденько, не знаю, – добродушно знизала вона плечима, – це портрет якоїсь невідомої жінки, якої ані я, ані ти не знаємо. Він тобі, здається, дуже сподобався, дитино?

– Він такий хороший, – зітхнув Олівер.

– Але чи не лякає він тебе часом? – схаменулася бабуся, здивовано помітивши, з яким святобливим страхом вступив у портрет Олівер свої очі.

– О ні, ні, – жваво заперечив Олівер, – але в цієї пані такі смутні очі... мені здається, що вона дивиться просто на мене. Ох, аж серце заколотилось, – стиха додав він, – вона мов жива і мов хоче заговорити до мене, – тільки не може.

– Господи милосердний! Не говори так, дитино! – злякано скрикнула бабуся. – Ти знервувався й ослаб з недуги. Я пересуну тебе на другий бік, і тоді ти не дивитимешся на неї. Ось так. Тепер тобі її в кожному разі не видно, – додала вона, пересунувши Оліверове крісло. Але це не помагало: в уяві своїй Олівер бачив портрет, і так чітко й виразно, немовби він висів просто перед ним на стіні; проте він не хотів завдавати жалю добрій бабусі й ласкаво всміхнувся, коли вона глянула на нього. Місіс Бедвін узялася енергійно до бульйону, посолила, покуштувала його й заклопотано, як і належало для такої важливої процедури, накришила в нього сухарців. Олівер поглинув бульйон надзвичайно швидко і не встиг проковтнути останньої ложки, як у двері щось стукнуло й до кімнати увійшов містер Броунлоу.

Він з'явився в чудесному настрої, дуже веселий і жвавий, але тільки-но заклав руки за поли свого шlafрока й зсунув на лоб окуляри, щоб краще розгледіти Олівера, як обличчя його болісно скривилося і він зробив якусь дуже дивну гримасу. З тяжкої недуги Олівер сильно охляв і знемігся; він хотів був підвестись і привітати свого добротинця, але не встояв і впав назад у крісло.

Містер Броунлоу мав таке широке велике серце, що його, безперечно, було б вистачило на півдесятка звичайних добрих дідусів, і коли він побачив хлопчика в такому сумному стані, йому аж сльози на очі виступили (внаслідок якогось гідралічного процесу, якого ми за браком відповідних філософських знань не можемо з'ясувати).

– Бідне, бідне хлоп'ятко, – мовив містер Броунлоу відкашлюючись. – Я щось хриплю сьогодні, місіс Бедвін, глядіть, чи не застудився?

– Де ж пак, сер, усе було добре висушене, – заспокоїла його економка.

– Не знаю, не знаю, місіс Бедвін, – провадив містер Броунлоу. – Стривайте... мені здається, що вчора за обідом у мене була трохи вогка серветка, але це пусте. – Ну як же ти ся маєш, дитино?

– Я дуже щасливий, сер, – одказав Олівер, – і дуже вдячний вам за вашу ласку до мене.

– Добрий хлопець! – грубим басом похвалив його містер Броунлоу. – Що ж, а чи годували ви його чим-небудь, місіс Бедвін? Мабуть, набовтали якихось помий?

– Він випив допіру чашку доброго міцного бульйону, сер, – випростуючи свій стан, відповіла місіс Бедвін з притиском на останньому слові, щоб зазначити, що між помиями й міцним бульйоном нема нічого спільного.

– Уф! – аж здригнувся містер Броунлоу. – Краще було дати йому зо дві чарки портвейну. – Що ти на це скажеш, Томе Уайте, ге?

– Мене зовуть Олівером, сер, – відповів дуже здивовано хлопчик.

– Олівером? – перепитав містер Броунлоу. – Олівером, а на прізвище Уайтом? Так?

– Ні, сер, Твістом, Олівером Твістом.

– Дивне прізвище, – сказав старий пан. – А чому ж ти назвався на суді Уайтом?

– Уайтом я ніколи не називав себе, сер, – заперечив Олівер.

Це вже пахло брехнею; по обличчю дідуся промайнула тінь, і він суворіше глянув на Олівера, але ні, цей хлопчик не міг брехати: кожна риса його змарнілого загостреного личка дихала правдивістю.

– Мабуть, якесь непорозуміння, – мовив містер Броунлоу. Він повірив хлопчикові, й вивіряти його довше суворим поглядом уже не було потреби, проте він чомусь ніяк не міг відвести від нього своїх очей: риси дитини рішуче нагадували йому чиєсь близьке знайоме обличчя, та чиє, містер Броунлоу не міг ніяк пригадати, і ця думка почала йому знову муляти.

– Але ж ви не гніваєтесь на мене, сер, ні? – з благальним поглядом в очах тихо спитав Олівер.

– Ні, ні, – заспокоїв його містер Броунлоу. – Стривайте! Що це, місіс Бедвін? Гляньте-но сюди! – Він показав на портрет молодої жінки на стіні: хлопчик був живою копією портрета. Очі, голова, рот, ніс – усе, усе до останньої дрібниці було однаковісіньке, і навіть вирази обличчя дитини і портрета були настільки схожі в цю хвилину, що здавалося, ніби маляр змалював кожну рису його з неймовірною точністю.

Олівер не знав, що саме так здивувало містера Броунлоу, але несподіваний викрик так вразив його, що він упав на подушки зомлілий.

А ми скористаємося з цієї нагоди й подивимося, що сталося тим часом з молодими вихованцями веселого старого джентльмена. Отже, коли Проноза і його шановний друг і товариш Чарлі після протизаконного присвоєння особистої власності містера Броунлоу втиснулися в гудючу розбурхану юрбу, що понеслася навздогін Оліверові, вони керувалися цілком природним і хвальним почуттям самоохорони. Як відомо, серце щирого англійця найбільше пишається волею громадянина та недоторканістю особи, що панують у його країні; тому, власне кажучи, цей вчинок Пронози й Бетса мав би піднести їх в очах усіх англійських громадян і патріотів, оскільки цей доказ їхньої турботи про безпечність власної особи стверджує той невеличкий кодекс законів, що його, на думку певних мудрих філософів, покладено в основу всіх діянь матері-природи.

Якби я хотів шукати ще якихось доказів суто філософського характеру поведінки цих обох джентльменів у даному досить скрутному становищі, я був би звернув увагу на той факт, що вони відстали від погоні саме на ту мить, коли загальна увага юрби скупчилася на Оліверові, й дременули чимдуж напростець найкоротшим шляхом додому.

Пролетівши вітром через цілий лабіринт вулиць, вуличок і заулків, хлопці нарешті вкоротили ходи, наважилися віддихатись трохи й зупинилися в низькій темній підворотниці. Заледве

відсапавшись, містер Бетс радісно чвиркнув, свиснув, з безпорадним реготом упав на спину й почав качатися по землі, рвучи собі боки зі сміху.

– Який тебе гедзь укусив? – здивувався Проноза.

– Хо-хо-хо-хо! – безсило реготав Чарлі.

– Заткни пельку! – обірвав його товариш, обережно озираючись навколо. – Тобі кортить, щоб нас злапали, дурню!

– Ой держіть мене, ой держіть мене, не можу! – реготався Чарлі. – Шарах – і хода навпростець, навання, головою об стовп, об ліхтар, шубовсть, беркиць і знову на ноги, як та пружина, а я з хусткою в кишені за ним, за ним і нацьковую: «Переймай, переймай!» Ой не можу, не можу! – Гаряча уява містера Бетса викликала всю цю нещодавню сцену занадто жваво перед його очима: він знову почав корчитися й перевертатись і зареготався ще дужче.

– А що заспіває нам Феджін? – спитав поважніший Проноза, коли його товаришеві на хвилю в горлі дух сперло.

– Що? – пирснув Чарлі.

– Еге, що?! Що він нам скаже? – повторив Проноза.

– А що ж він має казати? – нараз схаменувся Чарлі, бо серйозний тон товариша вразив його. – Що він може сказати?

Містер Давкінс свиснув, зняв капелюха, почухав потилицю і похитав головою.

– Що це значить? – спитав Чарлі.

– Ох-ох-ох, ох-ох-ох, капуста й горох, жабу геть шкереберть, – свиснув Проноза, кумедно скорчивши свою хитру мармизу.

Ці слова очевидячки не цілком задовольнили містера Бетса, і він перепитав:

– Що це значить?

Проноза нічого не сказав, мовчки одягнув капелюха, підібрав під пахви поли свого сурдута, випнув щоку, фамільярно, але дуже красномовно хляснув себе кілька разів по кінчику носа й, крутнувшись на підборах, шмигнув крізь ворота, а за ним і містер Бетс із замисленим виразом на обличчі.

За кілька хвиль по цій розмові веселий старий джентльмен, що сидів, схилившись над циновим казанком, з кавалком сухої, як ремінь, ковбаси й шматком хліба в одній руці і складаним ножиком у другій, почув на сходах несміливі кроки; він обернувся до дверей; гидка ухмілка скривила його бліде обличчя, гострий погляд блиснув з-під навислих рудих брів, і він напорошив вухо.

– Гм... що ж це таке? – пробубонів він, бліднучи на виду. – Тільки двоє? А де ж третій? Не могли ж вони встряти чортові в зуби?... Побачимо!

Кроки наближалися; ось вони вже на помості. Двері нечутно відчинились і так само зачинилися: Проноза, а за ним Чарлі увійшли до кімнати.

Розділ XIII

Шановний читач знайомиться з новими дійовими особами і дізнається про них багато цікавих речей, що мають безпосереднє відношення до цієї повісті

– Де Олівер? – спитав старий, грізно підводячись з місця. – Куди ви його поділи?

Злодійчуки зніяковіло зирнулися і полохливо глянули на свого вихователя, вдаючи, що дуже вражені його несподіваним гнівом, але нічого не відповіли.

– Де подівся хлопець? – провадив він, цупко хапаючи Пронозу за комір і гидко вилаявшись. – Кажі, тварюко, а то задую!

Містер Феджін не жартував, і обережний Чарлі Бетс, що завжди готував собі заздалегідь позиції для відступу, цілком серйозно збагнув, що за Пронозою надійде і його черга скуштувати на своєму горлі лагідних пазурів; тому він упав навколішки й криком закричав (чимсь середнім між ревом скаженого бугая і говіркою трубою).

– Чи ти нарешті заговориш? – кричав Феджін, трясучи Пронозу так, що було дивно, як він його взагалі не витрусив з його широкого вбрання.

– Піймали хорти, і край, – та годі-бо, пустіть! – похмуро огризнувся Проноза й живим махом випорснув із свого просторого сурдута так, що той залишився в руках старого. Він підскочив до стола, схопив виделку й запустив її в жилет веселого дідуса з таким завзяттям, що якби влучив, то було б уже не до смішків. А дідусь з несподіваною для своїх років жвавістю шарахнувся як ошпарений від нього, теж схопив з вогню казанок і замахнувся ним у голову свого супротивника; але тут його погляд упав на Чарлі Бетса, що в цю хвилину заверещав на пуп: казан несподівано змінив свій напрямок і полетів просто в анфас цьому паничеві.

– Чи ви тут подуріли, чи що? – прогрімів раптом чийсь грубий голос. – Хто це казана мені межі очі шпурнув? Щастя твоє, що тільки пивом сикнув, а то б я тобі показав, де раки зимують. Не думав я досі, що ти, бісовий старцюго, вмієш розливати якесь питво окрім води, та й ту не дуже, бо ж платить за неї водогінникам все одно що три місяці мусиш. З чого це у вас така буча здійнялася? Ет, к бісовому батьку вас усіх, увесь шарф пивом зальопали! Ну, ну, йди сюди, гаде, чого там плазуєш за дверима, хазяїна свого боїшся, чи що? Сюди! – Це говорив дебелий кремезний чолов'яга середнього віку; на ньому був чорний плисовий сурдут, засмальцьовані сукняні штани, високі шнуровані черевики й сірі бавовняні панчохи, що щільно облягали опуклі мускулясті литки його грубезних ніг (при такому вбранні ноги такі без кайданів завжди дають трохи незакінчену картину). На голові він мав коричневого капелюха, а навкруг шії в нього була обв'язана брудна носова хустка з обтіпаними кінцями, якими він обтирав тепер собі пиво з лица. Нарешті він прийняв хустку від свого зарослого щетиною репаного обличчя й похмуро оглянув кімнату; над одним оком у нього синіла пістрява пляма – очевидячки, від свіжого удару.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.